

T.C.
MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE DIŞ TİCARET POLİTİKASI
VE
EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ ANALİZİ (1980-2008)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Banu CİNGÖZ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ercan ENÇ

HATAY/2011

T.C.
MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE DIŞ TİCARET POLİTİKASI
VE
EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ ANALİZİ (1980-2008)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Banu CİNGÖZ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ercan ENÇ

HATAY/2011

ONAY

BANU CİNGÖZ tarafından hazırlanan “**TÜRKİYE EKONOMİSİNDE DIŞ TİCARET POLİTİKASI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ (1980-2008)**” adlı bu çalışma jüri tarafından lisansüstü öğretim yönetmeliğinin ilgili maddelerine göre değerlendirilip oybirliği / oyçokluğu ile **İKTİSAT ANA BİLİM DALINDA YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri	İmza
Prof. Dr. Ercan ENÇ (Tez Danışmanı-Başkan)	
Doç. Dr. Cem DOĞAN (Üye)	
YRD. Doç. Dr. Metin REYHANOĞLU (Üye)	

Banu Cingöz tarafından hazırlanan “*Türkiye Ekonomisinde Dış Ticaret Politikası ve Ekonomik Büyüme İlişkisi (1980-2008)*” adlı tez çalışmasının yukarıda imzaları bulunana jüri üyelerince kabul edildiğini **onaylarım.**

Enstitü Müdürü

Doç. Dr. Yakup Bulut

ÖNSÖZ

Dış ticaret politikası, mal ve hizmet ticareti yanında, ülkelerin gümrük rejimleri, sermaye hareketleri serbestisi ve döviz kuru sistemlerini kapsayan bir çerçevede değerlendirildiğinde; ekonominin dış ticaret, büyüme ve sanayileşme dinamiklerini etkileyen önemli bir iktisat politikası disiplini olarak karşımıza çıkar.

Dış ticaret politikası, bir ülke dış ticaretinin hacmini, bileşimini ve yönünü etkilemeyi amaçlayan müdahaleler olarak düşünüldüğünde, ekonominin büyüme performansı ile izlenen dış ticaret politikaları arasındaki ilişki, üzerinde tartışılması gereken önemli bir araştırma konusu olarak ortaya çıkmaktadır.

Bugün dünya ticaretinde, bir yandan küresel nitelik kazanan ancak bir yandan da çeşitli bölgesel entegrasyonların oluşturulması yoluyla kutuplaşan bir ikili (dual) yapı dikkati çekmektedir. Günümüzde, ülkeler sadece uluslararası pazarlarda ürünlerine yönelik ihracat talebi yaratma çabası içinde bulunmamakta; aynı zamanda ve hatta daha ağırlıklı olarak, uygun hammadde ve girdi temini için de pazar arayışları sergilemektedirler. Bu yüzden, ekonomik büyüme süreci ile dış ticaret politikası arasındaki bağlantı, ulusal ve uluslararası literatürde yeniden sorgulanan ve üzerinde tartışılan bir ilişki olarak dikkat çekmektedir.

1980-2008 yılları arasında ülkemiz dış ticaretinde yaşanan gelişmeler, uygulanan dış ticaret politikaları ve ekonomik büyüme sürecinin incelendiği bu çalışmada; iktisadi büyüme ile dış ticaret politikaları arasındaki ilişki, zaman serisi tahmin yöntemleri kullanılarak analiz edilmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanmasında danışman hocam Prof. Dr. Ercan ENÇ'e ve manevi desteklerinden ötürü aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Banu CİNGÖZ

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE DIŞ TİCARET POLİTİKASI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ (1980-2008)

Yüksek Lisans Tezi, Banu CİNGÖZ

İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans, 2011

Danışman: Prof. Dr. Ercan ENÇ

ÖZET VE ANAHTAR KELİMELEER

1980 yılı, Türkiye için ekonomik ve politik açıdan çok önemli bir dönüm noktasıdır. 24 Ocak Kararları ile “İhracata Dayalı Kalkınma Stratejisi”ni benimseyen Türkiye ekonomisinde 1980 yılından günümüze kadar geçen süreçte; dışa açık ve liberal ekonomi politikaları uygulamaya konularak, 1980 öncesi dönemin İthal İkamesine Dayalı Sanayileşme Stratejisi terk edilmiştir.

“Türkiye Ekonomisinde Dış Ticaret Politikası ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Analizi (1980-2008)” isimli bu çalışmada, 1980-2008 yılları arasında Türkiye ekonomisinde uygulanan dış ticaret politikaları analiz edilerek, ekonomik büyüme süreci üzerine etkileri araştırılmıştır.

ANAHTAR KELİMELEER

Dış Ticaret Politikası, İthalat, İhracat, Ekonomik Büyüme

**ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN FOREIGN TRADE
POLICY AND ECONOMIC GROWTH IN THE TURKISH ECONOMY
(1980-2008)**

Master of Science Thesis, Banu CİNGÖZ

Economics Department, Master of Science, 2011

Supervisor: Prof. Dr. Ercan ENÇ

ABSTRACT AND KEYWORDS

The year of 1980 was a very significant breakthrough for Turkey in terms of its economy and policy. In Turkish economy which abandoned Import Substitution Strategy for Industrilization and adopted “Export-Based Development Strategy” with the Arbitraments of 24 January outward-oriented and liberal economy policies have been applied since 1980.

In this study called as “Analysis of the Relationship Between Foreign Trade Policy and Economic Growth in the Turkish Economy (1980-2008)” foreign trade policies that was applied over the period between 1980 and 2008 in Turkey have been analyzed and it has been studied that policies have effect on economic growth process.

KEY WORDS

Foreign Trade Policy, Import, Export, Economic Growth

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
TABLolar DİZİNİ	ix
ŞEKİLLER DİZİNİ	xi
KISALTMALAR	xiii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	3
DIŞ TİCARET POLİTİKASI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ	3
1.1. DIŞ TİCARET VE DIŞ TİCARET POLİTİKASI.....	3
1.1.1. Dış Ticaretin Tanımı ve Kapsamı.....	3
1.1.2. Dış Ticaret Türleri	7
1.1.2.1. İhracat Türleri.....	8
1.1.2.1.1. Serbest (Özelliği Olmayan) İhracat	8
1.1.2.1.2. Kayda Bağlı İhracat	9
1.1.2.1.3. Özellikli İhracat	9
1.1.2.2. İthalat Türleri	11
1.1.2.2.1. Bedelli İthalat.....	11
1.1.2.2.2. Bedelsiz İthalat.....	11
1.1.2.2.3. Geçici İthalat.....	11
1.1.3. Dış Ticaretin Yapısal ve Sektörel Özellikleri.....	12
1.1.4. Dış Ticaret Politikası	14
1.1.4.1. Döviz Kuru Rejimi ve Döviz Kuru Politikası (Harcama Kaydırıcı Politikalar).....	15
1.1.4.2. İhracat Teşvikleri	16
1.1.4.2.1. Çevre Maliyetlerinin Desteklenmesi.....	18
1.1.4.2.2. Eğitim Yardımı	19
1.1.4.2.3. Pazar Araştırması ve Pazarlama Desteği	20
1.1.4.2.4. İstihdam Yardımı	21

1.1.4.2.5. Araştırma Geliştirme (Ar-Ge) Yardımı	23
1.1.4.2.6. Yurt Dışında Ofis-Mağaza Açma Desteği	25
1.1.4.2.7. Türk Ürünlerinin Yurt Dışında Markalaşması ve Türk İmajının Yerleştirilmesi ve Turquality'nin Desteklenmesi.....	26
1.1.5. Sermaye Hareketleri	27
1.2. EKONOMİK BÜYÜME.....	28
1.2.1. Ekonomik Büyümenin Tanımı	29
1.2.2. Ekonomik Büyüme ile İlgili Kavramlar	32
1.2.3. Ekonomik Büyüme Teorileri	36
1.2.3.1. Klasik Büyüme Teorileri.....	36
1.2.3.2. Modern Büyüme Teorileri.....	39
1.2.4. Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri.....	42
1.2.4.1. Yatırım ve Sermaye Birikimi	42
1.2.4.2. Nüfus Artışı ve İstihdam	43
1.2.4.3. Teknoloji Düzeyi.....	45
1.2.4.4. Gelir Dağılımı	46
1.2.4.5. Beşeri Sermaye.....	46
1.3. DIŞ TİCARETİN EKONOMİK AÇIDAN ETKİLERİ.....	49
1.3.1. Üretim ve Milli Gelir Üzerindeki Etkisi.....	50
1.3.2. İstihdam Üzerindeki Etkisi	52
1.3.3. Verimlilik Üzerindeki Etkisi	53
1.3.4. Enflasyon Üzerindeki Etkisi.....	54
1.3.5. Sanayileşme Üzerindeki Etkisi	55
1.3.6. Ekonomik Kalkınma Üzerindeki Etkisi.....	56
İKİNCİ BÖLÜM	57
TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARET YAPISINDAKİ GELİŞMELER (1980-2009). 57	
2.1. TİCARİ SERBESTLEŞME VE DIŞ TİCARET.....	57
2.1.1. 1980 Dönüşümü ve Ticari Serbestleşme	57
2.1.2. Türkiye'nin Ticari Serbestleşme Süreci	59
2.1.3. 1980-2008 Döneminde Meydana Gelen Serbestleşmenin Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi	62
2.2. İHRACAT YAPISINDAKİ GELİŞMELER	67
2.2.1. Sektörel Gelişmeler	68

2.2.2. Faktör Kullanım Yoğunluklarına Göre Gelişmeler	84
2.2.3. Teknolojik Gelişmeler	87
2.2.4. Mal Gruplarına Göre Gelişmeler	88
2.2.5. Ülke ve Bölgesel Gelişmeler	91
2.2.6. İhracatın GSYH İçindeki Payı	98
2.3. İTHALAT YAPISINDAKİ GELİŞMELER.....	99
2.3.1. Sektörel Gelişmeler	99
2.3.2. Faktör Kullanım Yoğunluklarına Göre Gelişmeler	109
2.3.3. Teknolojik Gelişmeler	112
2.3.4. Mal Gruplarına Göre Gelişmeler	112
2.3.5. Ülke ve Bölgesel Gelişmeler	118
2.3.6. İthalatın GSYH İçindeki Payı.....	124
2.4. BÜYÜME VE CARİ İŞLEMLER İLİŞKİSİ.....	125
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	131
TÜRKİYE'DE DIŞ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİLERİ	
ANALİZİ.....	131
3.1. VERİ SETİ MODEL VE EKONOMETRİK YÖNTEM.....	131
3.1.1. Çalışmanın Veri Seti.....	131
3.1.1.1. İhracat.....	133
3.1.1.2. İthalat.....	133
3.1.1.3. Dış Ticaret Hacmi	134
3.1.1.4. Dış Ticaret Dengesi	134
3.1.1.5. Gayri Safi Yurt İçi Hasıla	135
3.1.1.6. Sanayi Üretimi	135
3.1.2. Çalışmanın Yöntemi	135
3.1.2.1. Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) Birim Kök Testi	136
3.1.2.2. Eşbütünleşme Analizi ve Hata Düzeltme Modeli	137
3.1.2.3. Hata Düzeltme Modeli	138
3.2. ÇALIŞMANIN MODELİ VE HIPOTEZİ.....	139
3.3. BULGULARIN DEĞERLENDİRMESİ	139
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	143

KAYNAKÇA	146
EKLER.....	154
EK-1 DIŞ TİCARET GÖSTERGELERİ (2002 - 2009/03)	154
EK 2- GSYH (2000 - 2009)	156

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1. Türkiye'nin 1980-2009 Dönemi Dış Ticareti	67
Tablo 2. Ana Sektörlere Göre İhracat (Milyon \$, %).....	69
Tablo 3. İhracatın Ürün Yapısı (1980-2009) (%).....	70
Tablo 4. İmalat Sanayi Alt Sektörleri İhracatı ve Toplam İhracat İçindeki Payı (Milyon \$, %).....	74
Tablo 5. İmalat Sanayi Alt Sektörleri İhracatının toplam İmalat Sanayi İhracatı İçindeki Payı (ISIC) (%)	75
Tablo 6. Türkiye'nin Fasıllara Göre Başlıca İhraç Maddeleri (%)	76
Tablo 7. İmalat Sanayinde İhracatın İthalat Gereği.....	78
Tablo 8. İmalat Sanayinde İhracatın İthalat Gereği.....	79
Tablo 9. İşletme Teşvik Sistemine Göre İhracatın Gerektirdiği İthalat Değerleri (Alt Sektörlere Göre, %).....	80
Tablo 10. Faktör Kullanım Yoğunluklarına Göre İhracatın Yapısı ¹ (milyon \$).....	86
Tablo 11. Faktör Kullanım Yoğunluklarına Göre İhracatın Yapısı (%)	86
Tablo 12. Türkiye'nin Teknolojik Sınıflandırmaya Göre İmalat Sanayi İhracatındaki Payı (%).....	87
Tablo 13. Ana Mal Gruplarına Göre İhracat (milyon \$, %).....	89
Tablo 14. İhracatın Bölgesel Yapısı (milyon \$).....	94
Tablo 15. Türkiye'nin Ükelere Göre İhracatı.....	95
Tablo 16. İhracatta Bütünleşik Büyüme Hızları.....	96
Tablo 17. Türkiye'nin Ükelere Göre Bilateral Yoğunlaşma Oranları	98
Tablo 18. İhracatın GSYH İçindeki Payı (%)	99
Tablo 19. Ana Sektörlere Göre İthalat (milyon, \$, %).....	100
Tablo 20. İmalat Sanayi Sektörleri İthalatı ve Toplam İthalat İçindeki Payları (Milyon, \$, %).....	102
Tablo 21. İmalat Alt Sanayi Sektörleri İthalatının Toplam İmalat Sanayi İthalatı İçindeki Payı (ISIC) (%)	105
Tablo 22. Türkiye'nin Fasıllara Göre Başlıca İthal Maddeleri (milyon \$,%).....	106
Tablo 23. Faktör Kullanım Yoğunluklarına Göre İthalatın Yapısı (milyon \$)	111
Tablo 24. Faktör Kullanım Yoğunluklarına Göre İthalatın Yapısı (%)	111

Tablo 25. Türkiye'nin Teknolojik Sınıflandırmaya Göre İmalat Sanayi İthalatındaki Payı (%).....	112
Tablo 26. Ana Mal Gruplarına Göre İthalat (milyon \$, %).....	113
Tablo 27. Yatırım, Ara ve Tüketim Malı İthalat Endeks Değerleri ve Reel Kur Endeksi (2000:100)	116
Tablo 28. Seçilmiş Ara Mallarının Toplam Ara Malları İthalatı İçindeki Payları (%)	117
Tablo 29. İthalatın Bölgesel Yapısı (Milyon \$)	120
Tablo 30. Türkiye'nin Ükelere Göre İthalatı (%).....	122
Tablo 31. İthalatta Bütünleşik Büyüme Hızları.....	123
Tablo 32. Türkiye'nin Ükelere Göre Bilateral Yoğunlaşma Oranları	124
Tablo 33. Türkiye'de Cari Açık ve Büyüme İlişkisi	127
Tablo 34. Veri Tanımı	132
Tablo 35. ADF Birim Kök Testi Sonuçları	140
Tablo 36. Birinci Farklara Göre ADF Birim Kök Testi Sonuçları.....	141
Tablo 37. Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları	141
Tablo 38. Hata Düzeltme Modeli (Error Correction Models)Sonuçları.....	142

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Türkiye'nin İhracat ve İthalat Gelişimi (1980-2009)	65
Şekil 2. İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (1980-2009)	66
Şekil 3. Dış Ticaretin Gayri Safi Yurtiçi Hasılaya Oranı	66
Şekil 4. Sektörel İhracatın Toplam İhracat İçerisindeki Payı	70
Şekil 5. İmalat Sanayi Alt Sektörlerinin Toplam İmalat Sanayi İhracatı İçindeki Payı	73
Şekil 6. İmalat Sanayi /Üretim Oranları (1997-2007)	81
Şekil 7. İmalat Sanayi Alt Sektörleri İhracat/Üretim Oranları	82
Şekil 8. İmalat Sanayi İhracat/Arz Oranı	83
Şekil 9. İmalat Sanayi Alt Sektörleri İhracat/Arz Oranları (1997-2007).....	83
Şekil 10. Faktör Kullanım Yoğunluklarına Göre İhracatın Yapısı	85
Şekil 11. İmalat Sanayi İhracatının Teknolojik Yapısının Gelişimi	88
Şekil 12. Türkiye'nin Ülkelere Göre Teknolojik Yapısı	88
Şekil 13. Türkiye'nin Mal Gruplarına Göre İhracatının Toplam İhracat İçerisindeki Payı.....	90
Şekil 14. Bölgelere Yapılan İhracatın Toplam İhracat İçerisindeki Payı	91
Şekil 15. Ülke Gruplarına Yapılan İhracatın Toplam İhracat İçerisindeki Payları....	92
Şekil 16. Türkiye'nin Sanayileşmiş ve Sanayileşmekte Olan Ülkelere İhracatının Payı.....	95
Şekil 17. Sektörel İthalatın Toplam İthalat İçindeki Payı.....	101
Şekil 18. İmalat Sanayi Alt Sektörlerinin Toplam İmalat Sanayi İçindeki Payı	103
Şekil 19. İmalat Sanayi İthalat/Üretim Oranı	107
Şekil 20. İmalat Sanayi Alt Sektör İthalat/Üretim Oranı	108
Şekil 21. İmalat Sanayi İthalat/Arz Oranı.....	108
Şekil 22. İmalat Sanayi Alt Sektör İthalatı/Arz Oranı	109
Şekil 23. Faktör Kullanım Yoğunluklarına Göre İthalatın Yapısı (%).....	111
Şekil 24. Mal Gruplarına Göre İthalatın Toplam İthalat İçindeki Payı	114
Şekil 25. İmalat Sanayi İhracatı ile Ara Malı İthalatı Arasındaki İlişki	115
Şekil 26. Toplam İhracat ile Ara Malı İthalatının Gelişimi	117
Şekil 27. Bölgelere Yapılan İthalatın Toplam İthalat İçerisindeki Payları.....	119
Şekil 28. Ülke Gruplarına Yapılan İthalatın Toplam İthalat İçerisindeki Payları ...	119

Şekil 29. Türkiye'nin Sanayileşmiş ve Sanayileşmekte Olan Ülkelere İthalatının Payı	121
Şekil 30. İhracat	133
Şekil 31. İthalat	133
Şekil 32. Dış Ticaret Hacmi	134
Şekil 33. Dış Ticaret Dengesi	134
Şekil 34. Gayri Safi Yurt İçi Hasıla	135
Şekil 35. Sanayi Üretimi	135

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
Ar-Ge	: Araştırma ve Geliştirme
Bkz.	: Bakınız
DFİF	: Devlet Fiyat İstikrar Fonu
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DTM	: Dış Ticaret Müsteşarlığı
EFTA	: Avrupa Serbest Bölge Birliği
EMP	: Enflasyon İle Mücadele Programı
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GSMH	: Gayri Safi Milli Hâsıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla
GEGP	: Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı
GOÜ	: Gelişmekte Olan Ülkeler
HM	: Hazine Müsteşarlığı
IGEME	: İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi
KKDF	: Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TİM	: Türkiye İhracatçılar Meclisi
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu

GİRİŞ

Ülkelerin iktisadi politikalarının sürekliliği, kalkınmanın gerçekleştirilmesi ve ekonomik gelişiminin sağlanması dış ticaretin yapısı ve gelişimi ile yakından ilişkilidir. Dış ticaretin yapısı, ülkelerin ekonomik yapı ve gelişmişlik düzeyi ile ilgili bilgileri yansıtan önemli bir göstergedir. Bu gösterge, ülkelerin ekonomik gelişim sürecinde gerçekleştirdiği yapısal değişimlere bağlı olarak şekillenmektedir. Yapısal değişimle birlikte sanayileşmenin gerçekleştirilmesi ise önemli bir amaç olarak ortaya çıkmaktadır.

Türkiye’de sanayileşme ve kalkınmanın gerçekleştirilmesinde dış ticaret özellikle ihracat önemli bir role sahip olmuştur. Türkiye 1980 yılından itibaren küreselleşme sürecinin hız kazanmaya başlamasıyla birlikte iç ve dış faktörlerin etkisine bağlı olarak içe dönük, korumacı sanayileşme politikalarını terk edip ihracat önceliğinin egemen olduğu dışa dönük sanayileşme politikalarını hayata geçirerek dış ticarete önemli bir dönüşüm gerçekleştirmiştir. Ticari serbestleşmeyle birlikte devletin rolü gittikçe küçülürken, uluslararası kuruluşların rolü hissedilir bir şekilde artış göstermiştir. Türkiye dış ticaretini Washington Mutaakatı’nın öngördüğü çerçevede sürdürmüştür.

Bu çalışmada, Türkiye’nin 24 Ocak kararları ile birlikte gerçekleştirdiği yapısal dönüşüm sonrasında 2008 yılına kadar geçen sürede uygulanan dış ticaret politikalarındaki gelişmeler ve bu politikaların büyümeye olan katkısı, teorik ve ampirik olarak analiz edilmektedir.

1980 yılı itibariyle, bir ekonomik bunalımın neredeyse tüm göstergelerine sahip olan Türkiye ekonomisinde, 24 Ocak Kararlarıyla birlikte İthal İkameci Sanayileşme Stratejisinden İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisine geçilerek adım atılan yeni dönem ile dış ticaret-büyüme ilişkisinde günümüze dek ortaya çıkan temel kırılma noktalarının analiz edilmesi amaçlanan bu çalışmada; konuya ilişkin teorik ve ampirik literatür incelemesi yapılarak, ulusal ve uluslararası yazını kapsayan geniş bir literatür özetine yer verilmekte ve Türkiye’de uygulanan dış ticaret politikalarının ekonomik büyüme ile olan ilişkisi araştırılmaktadır.

Dış ticaret politikalarının ekonomik büyüme olgusu ile bağlantı noktasında, ülkedeki ihracat ve ithalat değerlerinin, büyüme potansiyeli ile ilişkisinin ampirik olarak değerlendirilmesi; Türkiye ekonomisinde dış ticaretin genişletici/daraltıcı rolünü ortaya koyarken, küresel mal ve hizmet akışının hız kazandığı günümüz koşullarında ülkemiz açısından alınması gereken dış ticaret politikası önlemlerinin tartışılmasına da imkân verecektir.

“Türkiye Ekonomisinde Dış Ticaret Politikası ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Analizi (1980-2008)” isimli bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde teorik ve ampirik literatür taraması yoluyla ulusal ve uluslararası yazını kapsayan geniş bir ölçekte yapılmış olup; çalışmanın ikinci bölümü, Türkiye’de 1980-2008 dönemine ilişkin dış ticaret politikaları ile ekonomik büyüme performansının değerlendirilmesine ayrılmıştır. Bu sebeple ilk iki bölümde, “basılı ve elektronik kaynak araştırması/literatür incelemesi” yoluyla elde edilen bilgilere yer verilmiştir. Çalışmanın Türkiye ekonomisi uygulamasını içeren üçüncü ve son bölümünde ise 1980-2008 dönemine ilişkin (ilgili) istatistik veriler kullanılarak uygulanmış olan “zaman serisi analiz yöntemleri” ile konuya ilişkin olarak elde edilen ampirik kanıtlara yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARET POLİTİKASI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

Çalışmanın bu bölümünde, dış ticaret politikaları ve ekonomik büyüme ile ilgili bilgilere yer verilmiş; dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisini açıklayan yaklaşımlar özetlenmiştir.

1.1. DIŞ TİCARET VE DIŞ TİCARET POLİTİKASI

Birçok kaynakta dış ticaret kavramı birbirine benzer olmakla birlikte çeşitli şekillerde tanımlanmaktadır. Bu tanımlardan bazıları şunlardır; dış ticaret politikası, bir ülkenin yabancılarla olan ekonomik ilişkilerini düzenlemeye yönelik ve tek yanlı bir politikadır. Bir başka tanımlamada; bir ülkenin dış ekonomik ilişkilerini düzenleyen bütün tedbirler olarak tanımlanabileceği gibi ödemeler dengesindeki özel kalemleri dolaysız olarak kontrol etmeye yönelik politikalar olarak da tanımlanabilir. Dış ticaret politikasının kapsamı yalnızca ihracat ve ithalat üzerindeki tarife, miktar kısıtlamaları, vergiler ve mali yardımlardır. Toplum yararına uygun olarak dış ticareti düzenlemek için devletin aldığı bütün tedbirler ya da ülkenin dış ticaretinin yapısına ve miktarına yön vermek için alınan bütün tedbirler dış ticaret politikası kapsamını oluşturur. Kılıç (1992: 3-5)'a göre dış ticaret politikası,

“milli sınırları aşan yalnız mal üzerinde değil hizmet, sermaye, turizm ve göç gibi diğer ekonomik hareketler üzerinde de alınan tedbirleri ve müdahaleleri kapsar ve kısaca cari işlemler hesabında özellikle ithalat ve ihracat kalemleri üzerinde tüm hükümet faaliyetlerini kapsayan bir çeşit dış ekonomi politikasıdır”.

1.1.1. Dış Ticaretin Tanımı ve Kapsamı

Mal ve hizmet hareketi, konum olarak yurtiçi ve yurtdışı ticaret çerçevesinde gelişmektedir. Yurtiçi ticaret, aynı gümrük hattı içerisindeki mal alım ve satımını ifade ederken, yurtdışı ticaret, iki farklı gümrük hattı çerçevesinde gelişen ticareti ifade etmektedir. Amaçları kar maksimizasyonu olan firmalar da daha çok satış yaparak daha çok kazanç elde edebilmek için uluslararası piyasalarda mal ve/ veya hizmet ticareti yapma yolunu seçmektedirler.

Seyidoğlu (2001: 124)'na göre dış ticaret, "bir ülkedeki kamu kuruluşlarının, özel kişi ve kuruluşların diğer ülkelerle yaptıkları mal veya hizmet alım ve satımıdır."

şanlı (1996: 23)'ya göre dış ticaret veya uluslararası ticaret, "farklı ülkelerde ikametgâhı, iş merkezi olan veya farklı devletlerin vatandaşlığına sahip olan gerçek ve tüzel kişiler arasındaki mal ve hizmet değişimini" ifade eder.

Hançerlioğlu (1993: 62) dış ticareti, "bir ülkenin, başka ülkelerden belli dönemlerde mal alması ve ya bunlara mal satması" olarak tanımlamaktadır.

Dış ticaret, bağımsız ülkeler arasında yapılan tüm mal ve hizmet alım satımıdır.. Ticari işlemlerin amacı karlılık olduğuna göre ülkeler arasında yapılacak olan mal ve hizmet alımları ve satışları ülke ekonomilerini etkileyecektir. Olalı (1975: 22), dış ticaretin temel özelliğini, ülke ekonomisini pozitif yönde etkileyecek çabaları içermesi olarak ifade etmektedir. "İthalat ve ihracat işlemlerinin toplamı olarak ifade edilebilen dış ticaret, uluslararası ekonomik ilişkilerden olan sermaye ve teknoloji hareketlerini içermez" (Olalı, 1975: 22).

lkeler çeşitli nedenlerle dış ticaret faaliyetinde bulunurlar. Bunların başlıcaları yerli üretim yetersiz olması, uluslararası fiyat farklılıklarının olması ve mamul farklılaşmasıdır (Karlık, 1998: 2). Dünyada hiçbir ülke kendi kendine yeterli değildir. Dolayısıyla "i talep açığını gidermenin yolu dış ticarettir" (Seyidoğlu, 2001: 13).

Ülkelerin dış ticaret yapmalarının bir başka sebebi ise, aynı endüstriler içinde faaliyet gösterseler de farklı üreticiler tarafından üretilen mallar arasındaki görünüş, kullanım ve yapılış bakımından farklılıklar olmasıdır. Dış ticarete bir diğer önemli konuda malların bazı ülkelerce üretilmesine rağmen kalitelerindeki değişiklidir. Tüketiciler bu tarz ürünleri alırken hangi ülkenin malını almayı isteyeceği, bunların bedellerine bağlıdır.

Dış ticaretin doğal ve ekonomik iki etkenin altında ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Doğal etkenlerin başında doğal kaynaklar yer almaktadır. Doğadaki

kaynaklar ülkeler arasında değişik bir şekilde dağılmıştır. Aynı şekilde iklim şartları da belli ürünlerin bazı bölgelerde yoğunlaşmasına neden olmuştur. Bu doğal farklılıklar dış ticarete ihtiyaç hissettirmektedir. Çeşitli sebeplerle bazı mal ve hizmetlerin üretiminde ekonomik bir üstünlük bulunması ikinci etken olarak dış ticareti gerekli kılmaktadır (Seyidoğlu, 2001: 14).

Klasik teoriden önceki ekonomik ve siyasal doktrin, Merkantilizm idi. Bu düşünce akımı 16. asırdan 17. asır sonlarına kadar etkili olmuştur. Merkantilist dönemden önce dünyada yaygın bir dış ticaret olayından söz etmek güçtür (Seyidoğlu, 2001: 14).

Dış ticaret teorilerinin başında mutlak üstünlükler teorisi yer alır (Vural, 1997: 275). Adam Smith, dış ticaretin veya ülkelerin üstünlüklerinin kökenini aslında yalnızca üretim faktörü donatımlarındaki niteliksel farklılıklarla değil, niceliksel farklılıklarla da açıklamaya çalışmıştır (Kibritçioğlu, 1996: 37). Smith, ticaretin kaynağını iş bölümü fikrine bağlamıştır. Ona göre iş bölümünün ortaya çıkışı, bir şeyi bir başka şeyle takas, trampa ve mübadele etme eğilimlerinin bir sonucudur (Vural, 1997: 275). Böylece her ülke mutlak olarak üstün bir şekilde üretebildiği mallarda uzmanlaşırsa, hem uluslar arası üretim artacak hem de her ülke kendi imkânlarıyla üretemediği veya pahalıya üretebildiği malları dış ticaret vasıtasıyla diğer ülkelerden daha ucuza bol miktarda temin edebilecektir. Dolayısıyla üretimdeki bu uzmanlaşma, dünya üretiminin de ticarete katılacak ülkelerin paylaşacakları bir artışa yol açacak ve tüm ülkeler bundan kazanç sağlayacaklardır.

Uluslararası ticaretin mutlak üstünlüklere dayandırılmasının kapsamı daraltacağını gören David Ricardo, ülkeler arasında üretim maliyeti farkı yerine, farklılığın derecesi üzerinde durmuştur. Ülkelerin ustalaşmaları, iç maliyetleri dikkate alınarak gerçekleşir. Ülkeler iç maliyetler ile ilgili hangi üründe karlı ise o üründe ustalaşarak ihraç etmektedir. Diğer ürünü de bu konuda usta olan diğer ülkelerden almaktadır. Dış ticaret kazançlarını belirlemekte öncekilerin ihmal ettiği talep unsurunu analize dâhil eden John Stuart Mill, daha sonra neo-klasiklerce geliştirilecek karşılıklı talep kanununu ortaya koymuştur. Karşılıklı talep yoluyla dış ticaretin teknolojik gelişmeyi etkileyeceğini ifade etmiştir.

Neoklasik iktisatçılar, emek maliyeti yerine, emekle birlikte diğer faktörleri de kapsayan “fırsat maliyeti” kavramını kullanarak, özüne dokunmadan Ricardo modelini revize etmişlerdir.

Neoklasik iktisatçılardan Alfred Marshall, sermaye ve emeği birlikte kapsayan reel maliyet teorisini geliştirmiş ve dış ticaret teorisine genellemiştir. Daha önce Mill tarafından yeterince açıklanamayan karşılıklı talep kanunu, Marshall tarafından geliştirilen, ‘teklif eğrileri’ adı verilen grafikler yardımıyla daha sistemli hale getirilmiştir. Marshall’a göre nasıl satın alma gücüyle destekleri iç talep arzı teşvik ediyorsa, dış ticarete de arz, kendi talebini yaratacaktır. Bu bakımdan, arz ve talep denildiği zaman ‘karşılıklı talep’ anlaşılmalıdır (Kazgan, 1997: 160). Neoklasik iktisatçılar ileriki dönemlerde de teoriye katkıda bulunmayı sürdürmüşlerdir. Bunlardan en önemlisi ülkeler arası girdi ve nispi mal fiyatlarının açıklanmasıdır. Buradan, serbest dış ticarete girdi fiyatlarının, ticarete katılan ülkelerde eşitlenmek eğiliminde bulunulacağı iddiasına geçilmiştir.

Fırsat maliyeti kavramı, dönüşüm eğrileri ile analiz aracı haline dönüştürülürken, kayıtsızlık eğrileri ve Mill’den hareketle Marshall’ın geliştirdiği teklif eğrileri yardımıyla, yine mutlak ve karşılaştırmalı üstünlük kuramlarının ihmal ettiği talep unsuru, analizlerde dikkate alınmaya başlamıştır.

“Uluslararası ticaret, tabii kaynakların dağılımından ve emek verimliliğinden daha fazla değişkenlere bağlı olduğundan, karşılaştırmalı üstünlüğün varlığını açıklamak isteyen bir kısım iktisatçılar ortaya çıkmıştır” (Yenilmez, 2004: 3).

Dış ticaretin kapsamı sadece mal ve hizmet hareketinden oluşmaktadır. Söz konusu hareket de ihracat ve ithalat eksenli olarak karşımıza çıkmaktadır. İhracat, bir ülkede üretilen veya başka bir ülkeden alınan ürünlerin döviz veya başka bir mal karşılığı ya da bedelsiz olarak gümrük hatları dışına çıkarılmasıdır. İthalat ise, yabancı ülkede üretilen veya yabancı ülkenin başka bir ülkeden aldığı ürünlerin belirli bir miktar döviz, başka bir mal karşılığı ya da bedelsiz olarak gümrük hatları içine alınmasıdır.

Uluslararası ekonomik ilişkilerde en önemli yeri dış ticaret almaktadır. Hiçbir ülke kendi sahip olduğu kaynaklarla ihtiyaçlarını karşılayamaz. Bu durum dünya üzerinde bulunan kaynakların kıt insan ihtiyaçlarının sonsuz olması gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Dış ticaret, para ekonomisinin yerleşmesinden önce bile trampa ekonomisinin uygulandığı dönemlerden günümüze değin süregelmiştir. Niceliksel olarak inişli çıkışlı bir grafik göstermiş olmasına rağmen, her zaman için ekonomilerin temel bir ögesi olma özelliğini korumuştur. Bu sebeple dış ticarete ilişkin çok çeşitli tanımlar, teorik yaklaşım ve görüş ortaya atılmıştır.

Dış ticarete, herhangi bir mal veya mal grubu bir ülkeden başka bir ülkeye geçmekte bunun karşılığında bir diğer ülkeden bir mal veya mal grubu o ülkeye girmektedir. Bir başka deyişle, “dış ticaret bir ülkenin ithalat ve ihracat hareketlerinin toplamını ifade eden ve bir ülkenin ödemeler bilançosu içinde en önemli kalemi oluşturmaktadır” (Alkin, 1990: 21).

Uluslararası ekonomik ilişkiler, mal ve hizmet ticareti ile birlikte bağımsız ülkeler ya da devletlerarasında gerçekleşen emek, sermaye ve teknoloji alışverişi gibi faaliyetleri içermektedir. Halbuki dış ticaret yani uluslararası ticaret demek bağımsız ülkeler arasındaki mal ve hizmet değış tokuşunu anlatır. Dış ticaretin oluşma nedeni, bağımsız ve eşit ülkelerin mevcudiyeti gibi olsa da bu kesin bir kural değildir. Aralarındaki farklılıkların ve sınırların kalktığı ekonomik beraberliklerde olasıdır. Eski dönemler bakıldığında ülkeler arasında sınır olmasa da dış ticaretin olduğunu görebiliriz. O dönemlerde uygulanan ticaretin daha çok mal ve mübadelesine dayanan değış tokuştan başka bir şey değildir.

1.1.2. Dış Ticaret Türleri

Uluslararası piyasalarda gerçekleştirilen ticaret, farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte bu farklılık ihracat ve ithalat türleri ekseninde de söz konusu olmaktadır. Aşağıda ihracat ve ithalat türleri genel olarak ele alınacaktır.

1.1.2.1. İhracat Türleri

İhracat, ülkenin ürettiği malların diğer ülkelerdeki alıcılara satılmasıdır. Burada önemli olan ihracatı yapanın devlet değil, özel ya da tüzel kişiler olabilmesidir. Kollektivist ekonomilerde bile ihracat özel kuruluşların uzmanlık alanıdır.

İhracatçı ise, ürettiği veya başka üreticilerden tedarik ettiği ürünleri gümrük hatları dışına çıkararak uluslararası piyasalarda faaliyet gösteren, ilgili ihracatçı birliğine kayıtlı, gerçek usulde vergilendirmeye tabi olan gerçek veya tüzel kişidir.

Türkiye’de İhracat Rejimi Kararları ve İhracat Yönetmelikleri’ne göre ihracatçı olabilmek için “İhracatçı Belgesi” veya “İhracat Belgesi ve Ruhsatnamesi”ne sahip olmak gerekmektedir (Seyidoğlu, 2002: 277).

İhracat türleri ise serbest (özelliği olmayan), kayda bağlı ve özellikli ihracat olmak üzere üç alt başlık altında incelenebilir.

1.1.2.1.1. Serbest (Özelliği Olmayan) İhracat

Kanun, kararname ve uluslararası anlaşmalar ile ihracı yasaklanmamış veya belirli bir merciin iznine bağlı kılınmış mallar gurubunda ve ihracat yönetmeliği ekindeki kayda bağlı mallar listesinde yer almayan malların ihracı, özellik arz etmeyen ihracat olarak tanımlanabilir. Bu tür bir ihracatta ihracatçılar, birliklere onaylatacakları gümrük beyannameleri ile doğrudan gümrük idarelerine başvurarak ihracatlarını gerçekleştirirler (Koban, 2001: 193).

Bu ihracat çeşidinde herhangi bir kısıtlama olmadığı gibi herhangi bir kurumdan da izin alınmaz. İhracatçılar, özellik arz etmeyen ihracatta, ihracatçı birliklerine onaylattıkları GB ile birlikte ihracatın yapılacağı gümrük idaresine müracaat ederler (İhracat Yönetmeliği, 1996).

1.1.2.1.2. Kayda Bağlı İhracat

06.01.1996 tarihli İhracat Yönetmeliği'nin ekinde 18 madde halinde isimleri yazılı bazı ihraç ürünlerinden ve ihracat türlerinden oluşan bir liste vardır. “Kayda bağlı ihracat listesinde yer alan mallar özelliği itibarı ile ya sadece ihracatçı ülkede bulunmaktadır ya da dünyada kısıtlı olarak bulunan mal cinslerinden biridir” (Melemen ve Arzova, 2000: 50).

Kayda bağlı ihracatta ihracatçılar, GB ile birlikte kayıt için ilgili ihracatçı birliklerine müracaat ederler. Birlikler onayladıkları gümrük beyannamelerine kayıt açıklamalarını yaparak, gümrük idarelerine bırakılmak üzere ihracatçıya verirler. İhracatçılar, birliklerce kayıt açıklaması düşülerek onaylanmış GB ile birlikte ihracatın yapılacağı gümrük idaresine müracaat ederler (İhracat Yönetmeliği, 1996).

1.1.2.1.3. Özellikli İhracat

Ülkemiz ihracatının büyük bir kısmı özelliği olmayan ihracat türü ekseninde yapılırken, özelliği olmayan ihracat ve kayda bağlı ihracat dışında özellikli ihracatın söz konusu olduğu ihracat faaliyetleri de vardır. Bunlar;

- **Kredili ihracat:** İki veya daha çok taraflı kredi anlaşmaları dışında kalmak kaydıyla, ihracat bedelinin “Türk Parası Kıymetini Koruma Mevzuatı”nda öngörülen süreleri aşmayacak şekilde yurda getirilmesine olanak tanıyan ihracat şeklidir (İhracat Yönetmeliği, 1996).
- **Konsiye ihracat:** Kesin satışı daha sonra yapılmak üzere dış alıcılara, komisyonculara, ihracatçının yurtdışındaki şube ve temsilciliklerine mal gönderilmesi şeklinde yapılan ihracat türüdür (Koban, 2001: 194).
- **Transit ihracat:** Alış ve satış bedelleri arasında lehte fark olması kaydıyla, mal bedelleri için transfer yapılarak ya da yapılmaksızın satın alınan yabancı menşeli veya Türk menşeli olmakla birlikte gümrük sınırları dışına satılmış malların (serbest bölgelere yapılan satışlar dâhil) transit olarak ya da direkt bir şekilde serbest dolaşıma giriş ve ithalat rejimleri hükümlerine tabi

olmaksızın başka bir ülke ya da serbest bölgeye satılmasıdır (Karahan ve Canitez, 2005: 27).

- **Bedelsiz ihracat:** Bu ihracat biçiminde gerçekleşen ihracatın bedeli resmi olarak yurt içine getirilmez veya getirilmek zorunda değildir, ya da nasıl getirildiği ispat edilmek zorunda değildir (Melemen ve Arzova, 2000: 51). Türkiye’de çalışan yabancıların, yurtdışına hane nakli sureti ile gidecek Türk vatandaşlarının, sürekli veya geçici görevle yurt dışına giden kamu görevlilerinin, yabancı turistlerin ve yurt dışında ikamet eden Türk vatandaşlarının beraberinde götürdükleri, gönderecekleri veya adlarına gönderilecek eşya ve taşıtlar bedelsiz olarak ihraç edilecek mallar kapsamındadır (Bedelsiz İhracata İlişkin Tebliğ, 1996).
- **Geçici ihracat:** Az veya çok işçilik gördürülmek, eritilerek şekli değiştirilmek, ambalajlanmak veya diğer katma değer kazandırıcı sebeplerle hammadde, yarı mamul ve nihai mamullerin yurtdışına geçici olarak gönderilmesi işlemidir (Kemer, 2005: 106).
- **Ticari kiralama yoluyla ihracat:** Malın belli bir süre için yine bir bedel karşılığında yurtdışına çıkarılarak kiralanmasıdır (Karahan ve Canitez, 2005: 26).
- **Fuar ve sergilere katılım:** Türkiye’yi temsilen katılınacak fuar ve sergileri düzenleyecek organizatör firmalar, “yeterlilik belgesi” olarak, başvuru formunu doldurup, bağlı buldukları odaya onaylatarak DTM’ye müracaat ederek fuarlara katılırlar. Fuarda sergilenen ürünler satılmışsa bedelini, satılmazsa kendisini 90 gün içerisinde ülkeye geri getirmelidirler.
- **İthal edilmiş malların ihracatı:** Yabancı menşeli ve vergileri ödenmiş olan mallar teşvikten ve KDV iadesinden faydalanmamak suretiyle başka bir ülkeye ihraç edilebilir.

1.1.2.2. İthalat Türleri

İthalat, bir ülkedeki alıcıların başka ülkelerde üretilmiş malları satın almalarına denilir. Burada dikkat edilecek nokta, ithalatı yapanların özel ve tüzel kişiler, kamu iktisadi kuruluşları, özel kuruluşlar ve bazen de bizzat devlet oluşudur. Son durumda ithalatı yine devlet adına bir kamu kurumu yapmaktadır.

İthalatçı ise, ihracatçıyla yaptığı anlaşmalarla yurtdışından satın aldığı malı, ilgili mevzuatlar çerçevesinde (ithalat ve gümrük mevzuatları) ülkeye sokacak olan ve bedelini ihracatçıya veya bir üçüncü gerçek ve tüzel kişiye kambiyo yükümlülüğünü yerine getirerek ödeyecek olandır. .

İthalat türleri ise bedelli, bedelsiz ve geçici ithalat olmak üzere üç alt başlık altında incelenebilir.

1.1.2.2.1. Bedelli İthalat

Bir malın veya ekonomik değerın yürürlükteki gümrük mevzuatı ve ilgili düzenlemeler çerçevesinde fiili ithalatının yapılması ve bedelsiz ithalat hariç, ithalat tutarının Kambiyo Mevzuatı çerçevesinde ihracatçı ülkeye transfer edilmesidir (Karahana ve Canitez, 2005: 261).

1.1.2.2.2. Bedelsiz İthalat

İthalatı söz konusu malın bedelinin ödenmemesi anlamına gelmekle beraber bedelin ödenmemesi, yurtiçinden bir döviz çıkışı olmaması anlamına gelir. Diğer taraftan bedelsiz denilerek kastedilen, gümrük vergisinin olmaması değildir. Bedelsiz ithalat yoluyla ülkeye getirilen mallar, uygulanan mevzuat çerçevesinde gümrük tarifesine tabi tutulur.

1.1.2.2.3. Geçici İthalat

Serbest dolaşıma girmemiş ithal eşyasının, ithalat vergilerinden kısmen veya tamamen muaf olarak ve ticaret politikası önlemlerine tabi olmaksızın Türkiye

Gümrük Bölgesi içinde kullanılmasına ve doğal yıpranmalar hariç olduğu gibi gümrük bölgesini terk etmesi biçimindeki ithalata denir (Kemer, 2005: 125).

1.1.3. Dış Ticaretin Yapısal ve Sektörel Özellikleri

Dış ticaret söz konusu olduğunda doğal ve ekonomik olmak üzere iki tür etki biçiminden söz edilmektedir. İlk dünyadaki doğal kaynaklar ve çeşitli doğal koşullar kimi bölgeler için dış ticareti zorunlu etmekte. Bu durum da bazı mal ve hizmetlerin üretiminde ekonomik bir üstünlüğün olması da dış ticaret faaliyetlerinde önemli rol oynamaktadır.

Kaynak dağılımı ve emek verimliliğini farklı değişkenlere bağlayan görüşler birlikte düşünüldüğünde dış ticaret konusunda sıklıkla vurgulanan kavramların “iş bölümü” ve “uzmanlaşma” olduğu söylenebilir.

Literatürde iş bölümü ve uzmanlaşma konularında farklı görüşler bulunmaktadır.

“Klasik dış ticaret teorisyenlerinin öncüsü sayılan Adam Smith’e göre iş bölümü, verimliliği yükselten ve bireylerden bağımsız olarak ortaya çıkan bir süreçtir. Mübadele işbölümü ilişkilerine içkin bir olgu olarak aynı zamanda iş bölümü sürecinin de belirleyicisi durumundadır. Zira her üretim diğer başka üretimler ile müdaleyi de önemseyerek gerçekleşmektedir. Dolayısı ile mübadenin sağladığı karşılıklı yararlar dış ticaret söz konusu olduğunda oldukça önemli bulunmaktadır” (Kazgan, 1997: 51).

Seyidoğlu (2001: 18)’na göre Smith’in öncülüğünü yaptığı bu görüş gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arası dış ticaret ilişkilerini açıklayabilirken gelişmiş ülkelerin kendi aralarındaki dış ticaret faaliyetlerini açıklamakta yetersiz kalmaktadır.

Bu noktada Ricardo’nun karşılaştırmalı üstünlükler teorisi gündeme gelmektedir. Nitekim Ricardo’ya göre dış ticaretin temel yapısı hangi ülkelerin hangi malları ithal ya da ihraç edeceği analizleri ile açıklanabilmektedir. Diğer bir ifade ile bir ülkede karşılaştırmalı olarak daha az emekle ve daha ucuza üretilebilecek bir mal ihracatın/ithalatın konusu olmaktadır. Dolayısıyla ticari ilişkilerde bulunan ülkelerin emek-değer teorisi yönündeki uzmanlaşma kapasiteleri onların mal mübadelelerinin

de temel belirleyicisi olmaktadır. Ancak Ricardo'nun emek-değere dayalı bu görüşünde arz ve talep güçleri çok açıklanmamaktadır. Bu nedenle de mübadele oranında belirsizlik söz konusudur.

Mill, tarafından ortaya atılan iki ülke arasındaki dış ticaret ilişkisinde “dış ticaret haddi”nin arz ve talep güçlerinin karşılıklı etkileri tarafından belirlendiği tezi günümüzde karşılıklı talep kanunu olarak bilinmektedir (Seymen, 2000: 8).

Mill, iki ülke arasında arz ve talep şartlarının “mübadele haddi”nin denge değerini dolayısı ile mal mübadelesini belirleyici olduğu görüşündedir. Talep önemli bir etken olarak gören Mill'e göre dış ticaret dünya kaynaklarının daha fazla kullanımına olanak sağlar. Bir başka açıdan da ülkeleri kendi pazar koşullarının ilerisine götüren daha geniş bir pazar sunmaktadır.

Karşılıklı talep kanunu Mill'den sonra neoklasik bir iktisatçı olan Marshall tarafından geliştirilmiştir. “Marshall'a göre satın alma gücü ile desteklenen iç talep arzı teşvik ederken; dış ticarete de arz kendi talebini yaratmaktadır. Bu bağlamda arz ve talep “karşılıklı talep” tanımlamasının içeriğini oluşturmaktadır” (Kazgan, 1997: 160).

Yukarıda anılan teorisyenlerin görüşleri bu güne değin liberal teorisyenler tarafından geliştirilerek savunulmaya devam edilmiştir. Dış ticareti yapısal olarak iş bölümü, uzmanlaşma ve karşılıklı fayda temellerinde açıklayan bu görüş uluslar arası kaynak dağılımını da konu edinmekte ve dış ticaret faaliyetleri ile bunun aşılabileceğini savunmaktadır.

Ancak, “bütün ülkelerin çıkarlarının bağdaştığı” görüşüne karşı gündeme gelen “bütün ülkelerin çıkarlarının çatışıyor” olduğu görüşü tarafından biçimlendirilen ‘koruma teorisi’ özellikle 19. yüzyılda savunulan bir görüş olmuştur (Kazgan, 1997: 167). “Uluslararası ticaretin, tabii kaynakların dağılımından ve emek verimliliğinden daha fazla değişkenlere bağlı olduğu düşüncesi ile taraflar arasında üstünlük ilişkilerini açıklamaya çalışan iktisatçılar tarafından savunulmuştur” (Yenilmez, 2004: 3)

Bununla birlikte günümüz dış ticari ilişkilerinde değişken bir yapı söz konusu olmaktadır. İlk etkinlik alanları ulusal sınırları aşan çok uluslu şirketler ve firma içi ticaret gibi öğeler uluslararası ticarete önemli roller üstlenmektedir. “Küresel düzeyde eşitlenme eğilimi ile birlikte düşünüldüğünde de ülkelerin ulusal faktör donanımı diğer ülkeler ile ticaretinin şeklini belirlemede öncelikli bir etken olarak kendisini göstermektedir” (Seymen, 2000: 54-55).

Gereffi’ye göre uluslararasılaşma ile uluslar arasında dağılmış üretim faaliyetlerinin işlevsel eklemlenmesinde farklı süreçler bulunmaktadır. Günümüzde üretim süreçlerinin tasarımı, yönetim ve finansmanı gibi yüksek katma değerli bölümler; merkezi gelişmiş ülkelerde bulunan uluslar-ötesi şirketler tarafından yürütülmektedir. Bununla beraber imalat aşaması ise daha önce çevre ülkelere özgü üretim yapan gelişmekte olan ülkelerdeki taşeron fabrikalara bırakılmıştır. Chen’e göre günümüz ekonomileri gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler için farklı yapılanmalar göstermektedir.

Birbirinden farklı ve oldukça fazla sayıda teori tarafından açıklanmaya çalışılan dış ticaretin niteliği konusunda en önemli nokta dış ticaretin ithalat ve ihracat faaliyetlerinin birlikteliği zemininde düşünülmesidir. Dış ticarete, herhangi bir mal veya mal grubu bir ülkeden başka bir ülkeye geçerken karşılığında bir diğer ülkeden bir mal veya mal grubu o ülkeye girmektedir. Dış ticaret bir ülkenin ithalat ve ihracat hareketlerinin toplamını ifade etmektedir ve bir ülkenin ödemeler bilançosu içinde en önemli kalemi oluşturmaktadır (Alkin, 1990: 21).

1.1.4. Dış Ticaret Politikası

Dış ticaret politikası, serbest dış ticaret politikası ve koruyucu dış ticaret politikası olmak üzere iki dala ayrılır. Fakat dış ticarete hükümet engelinin olmaması olarak ifade edilen klasik dış ticarete dayalı serbest dış ticaret politikası, sanayi devrimini ilk gerçekleştiren İngiltere’de ve Batı Avrupa da 20. yüzyıl başına kadar uygulanmıştır. Sanayi devriminin daha geç gerçekleştiği Almanya korumacı dış ticaret politikası uygulamaktadır. Diğer gelişmekte olan ülkeler de, koruyucu dış ticaret izlemek zorunluluğunu düşünmüştür. Bu sebeple günümüzde, dış ticaret politikası değince akla genellikle koruyucu dış ticaret politikası gelmektedir.

Dış ticaret politikası, genel ekonomi politikasının önemli bir aracıdır. Dış ticaret politikası, devletin direkt olarak ülkenin dış ticaret akımlarını sınırlandırmak, özendirme veya bu işlemlerin yapılış şekillerini düzenlemek için almış olduğu önlemlerin oluşturduğu sistematik bir bütündür. Dış ticaret politikasının amaçlarını şu şekilde sıralayabiliriz (Seyidoğlu, 2001: 117):

- Dış ödemeler dengesizliklerinin giderilmesi,
- Dış rekabetten korunma,
- Ekonomik kalkınma,
- Ekonominin liberalleştirilmesi,
- İç ekonomik istikrarın sağlanması,
- Dış piyasalarda monopol gücünden yararlanma,
- Otarşi (ekonomik bakımdan kendi kendine yeterli olmak),
- Piyasa aksaklıklarının giderilmesi,
- Hazineye gelir sağlamak,
- Sosyal siyasal nedenlerdir.

Dış ticareti kısıtlayıcı bir hükümet politikası tüketicilerin ithal mallarına daha yüksek bir fiyat ödemelerine sebep olurken, “liberal bir dış ticaret politikası uluslararası ihtisaslaşmasının sağlamış olduğu avantajlardan daha fazla yararlanılmasını mümkün kılmaktadır” (Seyidoğlu, 2000).

1.1.4.1. Döviz Kuru Rejimi ve Döviz Kuru Politikası (Harcama Kaydırıcı Politikalar)

Döviz kuru rejimi, sabit ve esnek kur sistemleri arasındaki yelpazede değişiklik gösterebilir. Bununla birlikte, ulusal paranın reel değer kaybı halinde ihracatın teşvik edilerek ithalatın engelleneceğini ve reel değerlenme durumunda ihracatın olumsuz, ithalatın olumlu yönde etkileneceğini ifade eden harcama kaydırıcı politikaların uygulanması, tüm döviz kuru rejimlerinde gündeme gelebilecek önemli bir dış ticaret politikası olarak bilinir.

Döviz kuru rejimi tercihi her iktisat politikası aracının kullanımında olduğu gibi ekonomik etkiler doğuracaktır. Bilinen bir döviz kuru rejimi, doğal olarak, rejimin özelliklerinden dolayı bazı beklentileri oluşturacaktır. Teorik olarak ele alındığında döviz kuru rejimlerinin makroekonomik etkilerinin tartışmalı konu olduğu görülmektedir.

Diğer taraftan, ekonomiye yönelik yabancı sermaye girişinin vade yapısı ve spekülasyon niteliği de döviz kuru politikası açısından önem taşıyan bir konudur. Bu çerçevede nominal döviz kurunun enflasyona göre düzeltilmesi ve reel kur istikrarı, devalüasyon beklentilerini azaltarak döviz piyasasındaki spekülasyon atakların önüne geçebilir. Bu yüzden, gelişme yolundaki bir ülke olarak Türkiye, döviz kuru politikasında hem esnekliği hem de güvenilirliği sağlayan bir kur rejimi uygulamalıdır.

1990'lı yılların başından itibaren Meksika, Güney Doğu Asya, Rusya, Brezilya, Arjantin ve Türkiye'de yaşanan krizler, yükselen piyasa ekonomilerinde optimum kur rejiminin ne olması gerektiği sorusunu gündeme getirmiştir. Döviz kuru rejimleri üç temel kategoriye ayrılmıştır. Her ana kategorinin altında da ise işleyiş biçimlerine göre alt kategoriler bulunmaktadır. Bu üç temel kategori, esnek döviz kuru rejimleri, sabit döviz kuru rejimleri ve bölgesel döviz alanlarıdır (Arat 2003).

1.1.4.2. İhracat Teşvikleri

İhracat teşvikleri serbest ticaretin benimsendiği, korumacılığın kötü bir şey olarak görüldüğü , günümüzde ödemeler bilançosu açıklarını kapatmada son derece önemli bir role sahiptir. Türkiye'de uygulanan ihracatı teşvik tedbirleri Türkiye'nin taraf olduğu anlaşmalar sonucunda bütün dünyada kabul gören dolaysız ihracat teşvik tedbirleridir.

İhracatı teşvik tedbirleri, “maliyetleri düşürerek veya ihracatçı firmanın yurt dışı pazarlarda karşılaştıkları engelleri aşmasına yardımcı olacak tüm tedbirleri içine almaktadır” (Karluk, 1998: 215). İhracat teşvikleri kısaca, firmalara maliyet düşürücü avantajlar sağlayarak. İhracatı kolaylaştıran ve karlı kılan araçlardır.

Gerek gelişmiş gerek gelişmekte olan ülkeler ihracatın artırılması konusunda büyük çabalar sarf etmektedirler. Dünya ekonomisinde görülen işsizlik, dış rekabet ve teknolojik yarış, ihracat, teşvik tedbirlerinin uygulanmasına neden olmuştur. “Gelişmekte olan ülkeler kalkınma sürecinde karşılaşılabileceği döviz sıkıntısını aşmak için ekonomi politikalarına yönelmek ister ve bunun için bazı önlemler almak zorundadır. Alınan önlemler ihracatı artırıcı özellikteyse bunlar ihracat, teşvik tedbirleri olarak tanımlanır. Maliyetleri düşürerek ya da gelir arttırarak ihracatı karlı bulan bütün tedbirleri kapsamaktadır.

İhracat artışı ile ihracata dayalı yeni iş yerleri ve yeni oluşacak iş kolları açılacağından yeni istihdam olanakları oluşacaktır. Ayrıca kazanılan dövizlerle ödemeler bilançosunun açıkları kapanacağı gibi, ithalatın ve dolayısıyla sanayinin finansmanı için gerekli olan döviz de elde edilmiş olacaktır. Bir de döviz artışı ile uluslararası bankacılık ve kambiyo işlemleri daha da yaygınlaşarak, ihracatın arttırılması için verilen teşvikler, enflasyonist süreci daha da hızlandırıp, malların dışarıya gitmesiyle içeride arz daralması ile enflasyonun daha da yükselmesine sebep olarak döviz kazanmayan kesimlerin aleyhine (tarım esnaf) gelir dağılımının bozulmasına yani bu kesimlerin reel alım gücünün düşmesine sebep olur. (Yiğit, 1996: 120).

Türkiye'nin ihraç pazarlarının geliştirilmesi, dünya ihracatındaki payının artırılması ve uluslararası düzeyde faaliyette bulunan Türk firmalarının rekabet güçlerinin artırılmasında ihracatın teşvik edilmesi oldukça büyük önem arz etmektedir.

Türkiye de özellikle 1980'den sonra dışa açık bir ekonomi politikası yürütülmesi ihracatın önemini daha da arttırmıştır. O yıllardan itibaren bu konu üzerinde itina ile durulmuş ve ihracatı artırma yönünde çeşitli önlemler alınmış ve politikalar uygulanmıştır. Ülkemizde ihracata teşvik uygulamasında, İhracatı Teşvik Belgesi Dış Ticaret Müsteşarlığı tarafından verilmektedir.

Türkiye'nin uygulamış olduğu teşvik mevzuatı incelendiğinde yer alan teşvik kalemleri üç başlık altında incelenebilir:

- Mali Teşvikler: İhracata konu olan faaliyetin maliyetini düşürmeye yönelik vergi, resim, harç gibi uygulamalardan muaf tutulması veya ertelenmesini ifade etmektedir. Türkiye’de ihracata yönelik uygulanacak mali teşvik ve destekler, Dâhilde İşleme Rejimi ve Hariçte İşleme Rejimi uygulamaları çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Bu uygulamalar, dünya piyasa fiyatlarından hammadde temin ederek ihracatı arttırmak, ihraç ürünlerine uluslararası piyasalarda rekabet gücü kazandırmak, ihraç pazarlarını geliştirmek ve ihraç ürünlerini çeşitlendirmek amacıyla hazırlanmıştır (Polat, 2004).
- Finansal Teşvikler: Finansal teşvikler, ihracata konu olan faaliyetin maliyetini düşürmeye yönelik devlet desteklerini ifade etmektedir. Türkiye’de ihracata yönelik finansal teşviklerin büyük bir kısmı Eximbank aracılığı ile gerçekleştirilmektedir (Polat, 2004).
- Devlet Yardımları: İhracata yönelik devlet yardımlarının temel amacı, başta KOBİ niteliğindeki firmalarımız olmak üzere, ihracatçı firmalarımızın ihracata yönelik faaliyetlerini gerek üretim, gerekse pazarlama aşamalarında destekleyerek, uluslararası pazarlarda karşılaştıkları sorunların giderilmesine yardımcı olmak ve rekabet gücü kazanmalarına imkan sağlamaktır (Apak, 2002a: 191).

Tüm devlet yardımlarının uygulanmasında nihai onay mercii DTM-Dış Ticaret Müsteşarlığı’dır. Dış Ticaret Müsteşarlığı’nca sağlanan destekler aşağıda incelendiği gibidir.

1.1.4.2.1. Çevre Maliyetlerinin Desteklenmesi

Ürünlerimizin uluslararası pazarda karşılaştıkları çevre kalite ve insan sağlığına yönelik teknik mevzuata uyulması amacıyla kalite güvence sistemi ve çevre yönetim sistemi belgeleri ile CE işaretinin alınması halinde Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelere devlet desteği sağlanmasıdır.

Bunun için KOBİ’lerin;

- 1-200 arasında işçi istihdam ettiği bağlı olduğu meslek kuruluşunca teşvik edilen,
- Gerçek usulde defter tutan,
- İmalat sanayi alanında faaliyette bulunan,
- Arsa ve bani hariç mevcut sabit sermaye tutarı bilanço net değeri itibariyle 2 milyon ABD doları karşılığı aşmayan işletmelerdir.

Bu kapsamda firmaların;

- ISO 9000 serisi kalite güvence sistemi belgelerini,
- ISO 14000 çevre yönetim sistemi belgelerini,
- CE işaretini ve
- Uluslararası nitelikteki diğer kalite ve çevre belgelerini alma masrafları karşılanacak (%50 si)oooooooo

Bu destekler, ürünlerimizin insan sağlığı ve çevre sorunları ile karşılaşmaması, teknik mevzuata uyum sağlaması amacıyla sağlanmaktadır. Bu desteklerden KOBİ'ler yararlanabilmektedir. Bu desteklerden yararlanabilmek için TSE ile akredite kuruluşlarından; ISO 9000 kalite güvence sistemi belgeleri, ISO 14000 serisi çevre yönetim sistemi belgeleri ve CE işareti belgesi almaları gerekmektedir. Bu destekler kapsamında, uluslararası nitelikte kalite ve çevre belgeleri alabilmek amacıyla yapılan harcamaların en fazla %50'si karşılanmaktadır. Bunun için de yapılan harcamaların belgelendirilmiş olması şartı aranmaktadır. Bu yardımları uygulayıcı kuruluş ise Dış Ticaret Müsteşarlığı'dır (Bozoğlu, 2007: 119).

1.1.4.2.2. Eğitim Yardımı

Ülkemizde ihracatın desteklenmesi amacıyla hazırlanan devlet yardımlarından bir diğeri de Eğitim Yardımı'dır. Bu destekler ile firmaların ürettikleri ürünleri uluslararası piyasalarda verimli ve etkin bir şekilde pazarlayarak ihracat pazarlarını geliştirmeleri, rekabet güçlerini artırmaları, uluslararası nitelik ve kalite kazanmaları ve dünya ihracatındaki payımızın artırılması açısından önem taşımaktadır.

Eğitim Yardımı'nın amacı ise; ihracatçı şirketlerin münhasıran dış ticarete ilişkin eğitim ihtiyaçlarının karşılanmasıyla uluslararası ticarete yönlendirilmeleri bağlamında, elemanlarının uluslararası pazarlama ve ihracat işlemleri ile ihracatta pazar bulma konusundaki niteliklerinin artırılarak dünya pazarlarına hızla açılmalarını, firmaların yönetici ve çalışanlarına yönelik eğitim faaliyetlerine ilişkin giderlerinin; Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler (KOBİ) için % 50, Sektörel Dış Ticaret Şirketleri (SDŞ) için % 75'nin devletçe karşılanmasını sağlamaktır.

Konu kapsamında; “İhracata Yönelik Devlet Yardımları Kararı”na dayanılarak hazırlanan Para - Kredi ve Koordinasyon Kurulu'nun, 17.01.2000 tarih, 2000/2 sayılı¹ kararına istinaden hazırlanan Eğitim Yardımı hakkındaki tebliğ ile düzenlemeler getirilmiştir.

Ürünlerini yurt içinde pazarlayan KOBİ'ler dış pazarlara açıldıktan sonra dünya standartlarındaki kaliteyi yakalamak için güçlü finansman, kaliteli üretim ve pazarda rekabet koşullarını yaratacak alt yapılara ve organizasyonlara sahip olmaları gerekmektedir. Ülkemizde de ihracata yönelik modellerden biri olan Sektörel Dış Ticaret Şirketleri'ne yönelik başta eğitim yardımı olmak üzere bazı devlet yardım ve destekleri de sağlanmıştır (Apak, 2002a: 191).

Yetkili Kuruluş: Dış Ticaret Müsteşarlığı

Başvuru Mercii: İGEME, İhracatçı Birlikleri

Yararlanan Firmalar: Sınai ve/veya ticari faaliyette bulunan şirketler, yazılım sektöründe işgal eden şirketler ile tasarımcılar

Destek Süresi: Eğitim: Program bazında azami 6 ay, Danışmanlık: En fazla 3 yıl, Tasarım: En fazla 1 yıl

Destek Oranı: Eğitim % 90;Danışmanlık % 75;Tasarım % 100

1.1.4.2.3. Pazar Araştırması ve Pazarlama Desteği

İhracat Pazar Araştırması Desteği (İPAD), firmaların ürünleri için doğru pazar bulmak ve doğru ihracat pazarlama stratejisi belirlemek amacıyla, detaylı ve

¹ 29.01.2000 tarih, 23948 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.

sistematiik olarak pazar araştırması yapmalarını teşvik etmek üzere oluşturulmuş ve uygulamaya konmuş bir devlet yardımı programıdır (Bağrıaık, 2003: 603).

Yeni ihraç pazarları yaratmak, geleneksel pazarlarımızda pazar payını arttırmak için pazar araştırmalarının teşvik edilmesi ve yaygınlaştırılması, AB tarafından organize edilen Europartenariat, Medpartenariat vb. projelere ve KOBİ'ler arasında işbirliğini geliştirmeye yönelik faaliyetlere katılımı desteklemek amacıyla KOBİ'ler, Sektörel Dış Ticaret şirketleri (SDTş) ve Üretici Dernekleri (ÜD)'nin ihracat pazar araştırması projelerinde destek sağlanmaktadır. Bu destekler, firmaların kendi bünyelerinde yürütecekleri veya danışmanlık şirketlerine yaptıracakları araştırma projelerine verilmektedir. KOBİ'ler için her bir proje 7.500 USD ve bir yıl içinde toplam 15.000 USD. SDş ve ÜD için 10.000 USD ve bir yıl içinde toplam 50.000 USD destek sağlanmaktadır. KOBİ personelinin yol ve konaklama giderleri karşılanmakta ve bu desteklerin uygulanmasını İGEME ve İKV (İktisadi Kalkınma Vakfı) yapmaktadır (Bozoğlu, 2007: 120).

Yetkili Kuruluş: Dış Ticaret Müteşarlığı

Başyuru Mercii: İGEME ve İhracatçı Birlikleri

Yararlananlar: Türkiye'de sınaî ve/veya ticari faaliyette bulunan şirketler ile yazılım sektöründe iştigal eden şirketler.

1.1.4.2.4. İstihdam Yardımı

Küçük Ölçekli sanayi işletmelerinde verimliliklerini arttırarak dış ticarete rekabet edebilmelerini sağlamak amacıyla nitelikli eleman istihdam etmelerinin sağlanmasıdır.

- İmalat sanayi sektöründe faaliyette bulunan,
- 1-50 arasında işçi çalıştırdığı belli olan,
- Gerçek usulde defter tutan,
- Nitelikli eleman istihdam edememiş olan, işletmelerin nitelikli eleman istihdamından kaynaklanan giderlerinin belli bir oranının belli bir süre boyunca karşılanmaktadır. Bu işletmelerin mühendis, üretim konusu gereği

spesifik bir alanda uzmanlık eğitimi görmüş eleman ihtiyaçlarını karşılamak veya üretim, yönetim ve pazarlama sorunlarına çözüm getirmek üzere üniversitelerin ilgili bölümlerinden mezun olmuş kişileri istihdam etmeleri durumunda, ilk altı aylık maaşlarını %70 oranında istihdam yardımı sağlanır.²

İstihdam yardımları, dış ticarete ilişkin işlemleri yürütmek üzere, konusunda tecrübeli ve yüksek öğrenimli yönetici ve eleman istihdamının sağlanması amacıyla verilmekte olup, bu desteklerden Sektörel Dış Ticaret Şirketleri yararlanabilmektedir (Bozoğlu, 2007: 120).

Sektörel Dış Ticaret Şirketi (SDŞ) statüsünü haiz şirketlerin münhasıran dış ticarete ilişkin işlemlerini yürütmek üzere, ilk defa istihdam edecekleri konusunda tecrübeli ve yüksek öğrenimli yönetici ve eleman istihdamında (Apak, 2002b):

- Yöneticinin toplam azami 18.000 ABD doları karşılığı Türk Lirasını aşmamak üzere yıllık brüt maaşlarının %75'i,
- Elemanların toplam azami 9.000 ABD doları karşılığı Türk Lirasını aşmamak üzere yıllık brüt maaşlarının %75'i,

destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu'ndan azami bir yıl süreyle karşılanır. Bu tebliğ³ kapsamında, bir SDŞ'ye, istihdam edeceği en fazla bir yönetici ile iki elemanın ücretleri için ve bir defa destek sağlanır.

Başvuru Mercii: DTM (İhracat Genel Müdürlüğü)

Yararlananlar: SDŞ

Destek Oranı: % 75

Desteklenecek Eleman Sayısı: 1 Yönetici & 2 Eleman

Destek Süresi: 1 yıl (azami)

² Resmi Gazete; Tarih: 31 Temmuz 1997, No:23066

³ 29.01.2000 tarih ve 23948 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 2000/1 sayılı Tebliğ

1.1.4.2.5. Araştırma Geliştirme (Ar-Ge) Yardımı

Bu Kanun tasarısının amacı; ülke ekonomisinin uluslararası düzeyde rekabet edebilmesi için teknolojik bilgi üretilmesini, üründe ve üretim süreçlerinde yenilik yapılmasını, ürün kalitesi ve standardının yükseltilmesini, verimliliğin artırılmasını, üretim maliyetlerinin düşürülmesini, teknolojik bilginin ticarileştirilmesini, rekabet öncesi işbirliklerinin geliştirilmesini, teknoloji yoğun üretim, girişimcilik ve bu alanlara yönelik yatırımlar ile Ar-Ge'ye ve yeniliğe yönelik doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ülkeye girişinin hızlandırılmasını, Ar-Ge personeli ve kaliteli işgücü istihdamının artırılmasını desteklemek ve teşvik etmektir (Arbak, 2007).

Para Kredi ve Koordinasyon Kurulu tarafından 01.06.1995 Tarih ve 22300 Sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 95/2 Sıra No.lu "*Araştırma Geliştirme (Ar-Ge) Yardımına İlişkin Karar*", yukarıdaki söz konusu çerçeve içerisinde ülkemizdeki sanayi kuruluşlarının, araştırmaya ve yeni ürün ile üretim yöntemi ve teknolojisini geliştirmeye yönelik projelerinin uluslararası kurallara uygun olarak desteklenmesini düzenleyen bir karardır. Bu destek ile sadece Araştırma Geliştirme projeleri kapsamında izlenip değerlendirilebilen giderlerin belirli bir oranının karşılanması veya bu projelere sermaye desteği sağlanması istenmektedir. Bu karar kapsamındaki destekten faydalanacak Ar-Ge faaliyet aşamaları aşağıdadır (Ergün, 1998);

- Kavram geliştirme,
- Teknolojik/teknik ve ekonomik yapılabirlik etüdü,
- Geliştirilen kavramda tasarıma geçiş sürecinde yer alan laboratuvar çalışmaları vb. çalışmalar,
- Tasarım ve çizim çalışmaları,
- Prototip üretimi,
- Pilot tesisin kurulması,
- Deneme üretimi,
- Patent ve lisans çalışmaları,
- Satış sonrası sorun giderme hizmetleri.

Bünyelerinde veya bünyeleri dışında (Türkiye’de) Ar-Ge faaliyetinde bulunan kuruluşların yukarıda belirtilen faaliyetlerine ilişkin harcamaları bu Karar kapsamında belirtilen esaslar çerçevesinde % 50’ye kadar desteklenmektedir. Destek süresi proje bazında en fazla 3 (üç) yıl olmaktadır. Kuruluşun yapmış olduğu faaliyetin Ar-Ge olup olmadığı, harcama miktarının bahsedilen faaliyetle uygunluğu ve destekleme oranı ile destekleme tutarları Dış Ticaret Müsteşarlığınca tespit edilecek kriterler çerçevesinde TÜBİTAK tarafından incelenerek karar verilir. Burada kuruluşların gerek bünyelerinde, gerek bünyeleri dışında (üniversite ve benzeri kurumlara yaptıracağı çalışmalar) yapacağı Ar-Ge faaliyetinin desteklenebilmesi için söz konusu harcamaların ölçülebilir ve faturalandırılmış olması gerekmektedir. TÜBİTAK tarafından yapılacak değerlendirme sonucu, proje bazındaki Ar-Ge harcamalarına uygulanacak “*destekleme oranı*” ile bu oran üzerinden hesaplanan “*toplam destek tutarı*” belirlenerek Dış Ticaret Müsteşarlığı’na gönderilir. Desteklenen projeye ilişkin ödemeler Müsteşarlığın uygun görüşü ile birlikte Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından yapılır. Ar-Ge desteklenmesinden yararlanmak isteyen kuruluşlar, taleplerini altışar aylık dönemler itibariyle doğrudan TÜBİTAK’a yapacaklardır. Bu dönemler yılda iki defa 1 Ocak 30 Haziran ve 1 Temmuz 31 Aralık şeklinde olacaktır. Kuruluşlar taleplerinde sadece bir önceki dönemle ilgili proje bazındaki Ar-Ge harcamalarını teşvik edeceklerdir. Bu harcamalar (Ergün, 1998):

- Personel giderleri (araştırmacılara ve münhasıran araştırma faaliyetinde istihdam edilen teknisyenlere ilişkin olanlar),
- Münhasıran araştırma faaliyeti için kullanılan alet, teçhizat, yazılım giderleri,
- Münhasıran araştırma faaliyeti için kullanılan danışmanlık hizmeti ve buna eşdeğer hizmet alım giderleri,
- Ülke içindeki Ar-Ge kurum ve kuruluşlarına (üniversiteler, TÜBİTAK’a bağlı Ar-Ge birimleri, özel sektör Ar-Ge kuruluşları vb.) yaptırılan Ar-Ge hizmet giderleri,
- Patent başvuru giderleri,
- Doğrudan Ar-Ge faaliyetleri ile ilgili malzeme alımı vb. alım giderleri, içerir.

Yetkili Kuruluş: Dış Ticaret Müsteşarlığı

Başvuru Mercii: TÜBİTAK, TTGV

Yararlananlar: Sanayi kuruluşları, yazılım geliştirmeye yönelik firmalar / kuruluşlar ile sektör ve büyüklüğüne bakılmaksızın firma düzeyinde katma değer yaratan bütün kuruluşlardır.

1.1.4.2.6. Yurt Dışında Ofis-Mağaza Açma Desteği

Türkiye’de ticari ve sınaî faaliyette bulunan şirketlerin Pazar potansiyellerini gerçekleştirerek pazar paylarını arttırması ile ürünlerimizin geniş çaplı ve uzun süreli tanıtımının yapılmasını teminen yurtdışında mal ticaretine yönelik faaliyette bulunacak şirket kurmaları, depo ve mağaza açmaları ve işletmelerinden oluşacak giderlerinin uluslararası kurallara göre devletçe karşılanmasıdır.

Dış Ticaret Müsteşarlığınca (DTM) verilen bu destek; Türkiye’de ticari ve sınaî faaliyette bulunan şirketlerin, mal ticareti amacıyla yurtdışında faaliyette bulunan veya kurulacak olan şirketler ve şubeleri ile depo ve mağazaların (kendi unvan ve markasıyla toptan veya perakende satış amaçlı) kuruluş, işletme ve tanıtım giderleri ile istihdamın önemli bir kısmının Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu’ndan karşılanmasını içermektedir. İhracatın teşvik edilmesi, ihrac pazarlarımızın geliştirilmesi, dünya ihracatındaki payımızın artırılması ve uluslararası piyasalara açılan firmalarımızın rekabet güçlerinin artırılması açısından önem taşımaktadır.

Konu kapsamındaki düzenlemeler; 97/9 no.lu Tebliğ⁴ ve bu Tebliğ’in bazı maddelerinde değişiklik yapan “*İhracata Yönelik Devlet Yardımları Kapsamında Yurtdışında Ofis-Mağaza Açma, İşletme ve Marka Tanıtım Faaliyetlerinin Desteklenmesi Hakkında Tebliğler*”⁵ ile 29.01.2000 tarih, 23948 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan “*İstihdam Yardımı Hakkında Tebliğ*” ile belirlenmiştir.

Milli şirketlerin yurtdışı ürünlerimizin tanıtımı vepazar paylarını arttırmaları için yurt dışında şirket kurma, mağaza açma, depo açma ve işletme giderlerinin karşılanması amacıyla sınaî ve ticari faaliyette bulunan şirketler ile Sektörel Dış

⁴ 31.07.1997 tarih ve 23066 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmıştır.

⁵ 15.11.1998 tarih ve 23524 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmıştır.

Ticaret Şirketleri'ne destek sağlanmaktadır. Bu kapsamda; yurtdışında ofis, depo, mağaza açma desteği (demirbaş alımı için bir defaya mahsus olmak üzere 20.000 USD, kira bedeli için 50.000 USD, reklam için 30.000 USD), yurtdışı şube desteği (kira bedeli 30.000 USD; 1. yıl %50, 2. yıl %30'u), yurtdışında temsilcilik, distribütörlük hakkı verilmesinde resmi giderler için 1. yıl %30, 2. yıl %20'si (azami 30.000 USD) karşılanmaktadır. Bu yardımlardan yararlanmada; iki yıl süre ile farklı şehirlerde en çok 5 depo veya mağaza, şirket şube açabilme. Sektörel Dış Ticaret Şirketleri'nin aynı ülke için bir defaya mahsus toplam giderlerinin %50'sinin karşılanması gibi şartlar aranmaktadır. Bu yardımların uygulanmasından İhracatçı Birlikleri ve Dış Ticaret Müsteşarlığı (sektörel dış ticaret şirketleri için) sorumludur (Bozoğlu, 2007: 122).

Yurtdışı Onay Mercii: Ticaret Müş./Ataşeliği veya Kons.

Yetkili Kuruluş: Dış Ticaret Müsteşarlığı

Başvuru Mercii: İhracatçı Birlikleri

Başvuru Süresi: 6 ay

Yararlananlar: Türkiye'de yerleşik, sınaî/ticari veya ticari faaliyette bulunan firmalar, SDŞ'ler, DTSS'ler ve yazılım sektöründe iştilal eden şirketler.

1.1.4.2.7. Türk Ürünlerinin Yurt Dışında Markalaşması ve Türk İmajının Yerleştirilmesi ve Turquality'nin Desteklenmesi

Bu destekler; Türkiye'de kendi markası ile faaliyette bulunan şirketler ile Sektörel Dış Ticaret Şirketleri'nin uluslararası pazarlarda Türk malı ve veya markası imajı oluşturmak amacı ile yapacakları tanıtım ve marka tesciline yönelik giderlerinin karşılanması amacıyla ticari veya sınaî faaliyette bulunan şirketler ile Sektörel Dış Ticaret Şirketlerine sağlanmaktadır. Bu desteklerden faydalanabilmede; ilgili fizibilite etüdünün ilgili Meslek Komitesi görüşü de alınarak Dış Ticaret Müsteşarlığınca uygun görülmesi ve harcamaların fatura ile belgelenmesi gerekmektedir. Bu yardımların uygulayıcı kuruluşu Dış Ticaret Müsteşarlığı'dır.

Bu kapsamda: marka tescili ve korunması giderleri için en çok 50.000 USD, yurtdışı ofis kira giderinin en fazla (yıllık) 200.000 USD'ı, tanıtım giderlerinin en

çok 300.000 USD'ı, uluslararası kalite kontrol kuruluşlarından alınacak sertifika giderinin 50.000 USD'lık bölümü, uluslararası ünü olan bir markayı fason olarak üreterek, etikete TM ibaresinin konulmasını sağlayan kuruluşun yıllık 100.000 USD'ı aşmamak üzere ödediği vergi, rüsum, prim vb. mali yükleri, franchising yolu ile markalaşmış Türk ürününün dışa açılması halinde. yıllık 100.000 USD'ı aşmamak üzere mali yükümlülükler karşılanmaktadır (Bozoğlu, 2007: 123).

Yurtdışında Onay Yeri: Ticaret Müş./Ataşeliği veya Kons.

Başvuru Mercii: DTM (İhracat Genel Müdürlüğü) - **Başvuru Süresi:** 6 ay

Yararlananlar: İhracatçı Birlikleri, Üretici Dernek/Birlikleri, Türkiye'de ticari ve/veya sınaî faaliyette bulunan şirketler

Destek Oranı: Şirketler % 50 (İhracatçı Birlikleri %80)

Destek Süresi: 4 Yıl (Marka Destek Programı), 5 Yıl (TURQUALITY® Destek Programı)

1.1.5. Sermaye Hareketleri

Genel olarak sermaye hesabı kontrolleri, hükümetler tarafından verilen bir karar olup ülkelerin sermaye hareketlerine kapalı bir rejimden, sermayenin serbestçe hareket edebileceği bir sisteme geçmesidir. Genelde sermaye hesabı kontrolleri literatürde iki konuyla özdeşleştirilmektedir. Bunlardan ilki, liberalizasyon sonrasında artan spekülatif amaçlı yabancı yatırımların finansal piyasalarda yarattığı olumsuz etkidir. Bu etki zaten yakın zamanda ülkeler arasındaki sermaye hareketlerine yönelik *tobin vergisinin* uygulanması konusunu gündeme getirmiştir. İkinci konu ise literatürde geniş ölçüde yer alan uluslararası risk paylaşımının kazanımlarıdır. Genellikle akademik çalışmalar sermaye hesabının açılmasıyla uluslararası risk paylaşımı olanağını yaratılması konusuna odaklanmakta ve bu açılımın özellikle servet artışı yarattığına yönelik genel bir kanaat bulunmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler için sermaye hesabı kontrolleri konusunda iki farklı politika seçeneği bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Solow'un öncülüğünü yaptığı standart neoklasik büyüme modelinin ortaya koyduğu, sermayenin verimli tahsisinin sağlanmasını içermektedir. Neoklasik model kaynakların daha verimli tahsisinin sağlanabileceğini ortaya koymakla birlikte, söz konusu fon hareketinin sermayenin

bol bulunduğu ülkelerden getirinin yüksek fakat sermayenin kıt olduğu ülkelere doğru olacağını öngörmektedir. Böylece sermayenin gelişmekte olan ülkelere yönelmesinin, bu ülkelerde sermaye maliyetini azaltacağını ve bu durumun geçici olmasına karşın yatırımları ve ekonomik büyümeyi artırmakla yaşam standardını sürekli bir biçimde yükseltebileceğini ortaya koymaktadır (Türsoy, 2008).

Ekonomik teori, sermaye hesabı kontrollerinin ve uluslararası sermaye hareketinin oluşmasının önemli kazanımlar yarattığını ortaya koymakta ve bunlardan en önemlisinin ekonomik büyümeyi artırması olduğunu belirtmektedir (Obandan, 2005: 318). Genelde sermaye hesabı kontrolleri büyüme üzerindeki söz konusu etkiyi birkaç yolla yaratmaktadır. Prasad, Rogoff, Wei ve Kose (2004) bu etkiyi ‘direkt’ ve ‘dolaylı’ yollar olarak ayırmaktadır. Direkt yollarla ekonomik büyüme üzerinde yerel tasarrufların çoğaltılması, daha iyi risk paylaşımı ile sermaye maliyetinin düşürülmesi, teknolojinin transferi ve finansal sektörün gelişiminin sağlanması ile etkide bulunmaktadır. Dolaylı yollar ise ihtisaslaşmanın artırılması, daha iyi politikaların teşviki ve iyi politikalar konusunda sinyal verilmesi sonucunda sermaye girişinin artırılmasını içermektedir (Türsoy, 2008).

1.2. EKONOMİK BÜYÜME

Ekonomik büyüme, ulusal gelirin belirli dönemlere bağlı kalarak artışıdır. Ancak, bu yalın anlatımı gerek gelir artışının sağlanması, gerekse paylaşılması bakımından açıklamak gerekmektedir.

Her şeyden önce, ekonomik büyüme oranını salt bir sayısal veriye indirgeyerek sosyal yapıyı çözümlenmek yanıltıcı olabilir. Çünkü ekonomik büyüme oranı toplumsal yapının ekonomik boyutları, teknoloji ve siyasal unsurlarındaki güç değişimlerinin bir özetini sunmaktadır. Bu nedenle ekonomik büyümenin oluşmasında yaşanacak bir sıkıntı, yaygın olan üretim ilişkisinin, kendine ait üretim organizasyonunun, sermaye birikim rejiminin, düzenleme biçiminin oluşturduğu modelin sorunlarını ve içinde olacağı güçlüklerden kaynaklanmaktadır.

Bu gerekçeyle ekonomik büyüme ne salt ekonomi bilimine, ne de sadece diğer sosyal bilim dallarına bağlı kalarak açıklanamayacak kadar karmaşık bir sosyal

ilişkiler bütününe dayalıdır. Zamanımızdaki toplumsal değişiklik sürecinde, ekonomik ve sosyal alandaki ilişkilerin birbirine bağımlılığı çoğaldıkça, daha öncelerde olduğu gibi, disiplinler arası ilişkiler kurulması şart olmakta fakat bağlamları farklılaşmaktadır.

Gerçekten, yeni klasik iktisattan farklı olarak, düzenleme okulu, endüstri ilişkilerinin temel unsurlarını ele alarak, makroekonomik modellemeden ve özellikle ücretler ve verimlilik için temel dengelerin yorumundan yola çıkarak, yeni kavramlar ve yorumlara ulaşmaktadır. Kurumsal biçimlerin sosyal alanı bağlamında bireysel psikoloji ve yeni klasik yaklaşımdan farklılaşarak, kurumlar ve kolektif etkenler aracılığıyla sosyal yapının ekonomik boyutuna geniş bir araştırma alanı açmaktadır. Bununla alakalı olarak, bu etkenlerin yönü ve ilişkileri ekonomik içeriğin çözümlemesini sağlamaktadır. Değişime sebep olan olaylar, uluslararası düzeyde karşılaştırılabilir duruma gelebilir ve anlaşılabilir ve ekonomik konulara dönüştürülebilir. bu sebeple salt sosyal biçimlerin ekonomik olarak içerilmesini değil, aynı zamanda ekonomik bir modelin sosyal olarak içerilmesini de sağlamaktadır.

1.2.1. Ekonomik Büyümenin Tanımı

Ekonomik büyüme en basit anlamı ile bir ülkenin ekonomisinin üretim olanakları eğrisinin genişlemesidir. Bununla birlikte daha geniş tanımlarda yapılabilir.

Ekonomik büyüme, bir toplumun ekonomisinde hem iktisadi faaliyetlerin ölçeğinde meydana gelen bir büyümeyi; hem de iktisadi etkinliklerin toplam ölçeğindeki büyüme toplam nüfustaki büyümeden daha fazla olduğu için, kişi başına düşen hâsılanın da büyümesini işaret eder. Nisbi ilişkilerde bu türden değişmelerin, ilgili kültürün, toplumun, bilgi birikimi, örgütlenme, teknoloji ve benzeri özelliklerinde ortaya çıkan değişmelerle bağlantılı olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Kibritçioğlu (1998: 1)'na göre ekonomik büyüme,

“kişi başına reel (yani fiyat değişmelerinden arındırılmış) hasıladaki artışları ima eder. Bu artışlar, ancak uzun dönemde ülkenin üretim ölçeğinin veya potansiyelinin genişlemesi veya daha üretken kullanılması sayesinde (yani üretim faktörlerinin miktarlarındaki ve/veya üretkenliklerindeki artışlarla) ortaya çıkarılabileceğinden, ekonomik büyüme yalın bir anlatımla bir ülkenin üretim olanakları eğrisinin dışarıya veya uzun dönem toplam arz eğrisinin sağa doğru kaymasıyla ortaya çıkar”.

Ertek (2005: 55) ekonomik büyüme, “ekonominin üretim kapasitesinin artırılması ve dolayısıyla daha fazla mal ve hizmet üretilmesi” şeklinde tanımlanmaktadır. Parasız (1997: 5)’a göre ise ekonomik büyüme, “kişi başına reel hasıladaki artışlar” şeklinde ifade edilmektedir. Parasız (1997: 5) bu artışların ancak uzun dönemde ülkenin üretim ölçeğinin veya potansiyelinin genişlemesi veya daha üretken kullanılması sayesinde ortaya çıktığını belirtmektedir. Dolayısıyla da ekonomik büyüme sorunu, genellikle bir uzun vade sorunu olarak kabul edilmekte ve makroekonomik anlamda daha çok arz cephesince belirlenmektedir. Diğer bir ifadeyle, bir ülkenin üretim imkânları eğrisinin dışarıya veya uzun dönem toplam arz eğrisinin sağa doğru kaymasına neden olan faktörler ekonomik büyüme kuramlarının konusunu oluşturmaktadır. Bu kaymaların arkasında hükümetlerin, üretim faktörlerinin verimliliklerini artırıcı eğitim ve teknoloji politikalarının ve fiziki sermaye stokunu artırıcı alt yapı yatırımlarının etkileri de vardır.

Özgüven (1988: 36) ekonomik büyüme, “zaman ve mekân bağlamında bir miktar, ağırlık ve hacim biçimindeki büyüklük artışı” olarak ifade etmekte ve şöyle devam etmektedir. Bu artış kişiler ve ülkeler için güç ve gelir düzeyinde izlenebilecek çeşitli göstergeleri belirtmektedir. Nüfus, tasarruf, sermaye ve milli gelir artışları, birer büyüme belirtisidir. Büyüme bir işletme, bölge ya da ekonomi için miktar ve büyüklük artışını ifade etmektedir. Fakat bu artışın saymaca (nominal) olarak değil, gerçek bir artış olması halinde büyümeden söz edilebilir.

Ayrıca, büyümenin hesaplanmasında genellikle betimleme ile yetinilmekte, çözümleme yapılmamaktadır.

Büyüme kavramının kalkınma kavramı ile karşılaştırıldığında ne anlama geldiği veya kalkınma kavramından ne tür bir farklılığının olduğu sorunu ortaya çıktığında, büyüme kavramı için en belirgin özelliğin “bir ekonominin üretim kapasitesinde, sayısal/niceliksel olarak ölçülebilen genişleme veya miktar artışı” olduğu söylenebilir. Bu karşılaştırmanın diğer yanında ise kalkınma kavramı bulunmaktadır. Ekonomik kalkınma kavramı, niteliksel değişme yolunda olan bir şeye işaret etmektedir. Bu durumda ekonomik kalkınma hem daha fazla çıktı hem de teknik ve kurumsal yapıdaki değişimleri kapsamaktadır. Büyüme ile karşılaştırma yapılarak denilebilir ki, ekonomik büyüme daha çok aynı şeydeki basit artış sürecini,

ekonomik kalkınma ise daha fazla ve farklı olanın yer aldığı yapısal değişme sürecini ifade eder.

Karşılaştırmalar, ekonomik büyümenin daha çok üretim faktörlerinin en yüksek verimi sağlayacak şekilde bir araya getirilmesini içeren bir denge sorunuyla ilgilendiğini göstermektedir. Ekonomik kalkınma ise iki aşamalı bir süreci ifade etmektedir. Birinci aşama, üretim faktörlerinin yaratılmasıdır. Bu aşamada, üretim faktörlerinin oluşturulabilmesi için ekonomiyi de içine alan kurumsal/yapısal bir değişimin olması gerektiği vurgulanmaktadır. İkinci aşama ise, üretim faktörlerinin en uygun bileşimini içerisine almaktadır. Dolayısıyla ekonomik kalkınma kavramı, iktisadi nitelikte olan yapılar yanında sosyal, siyasal nitelikteki yapılarda da gelişme yönünde bir değişme, hatta yeni yapıların oluşturulmasını içeren süreçlere de işaret etmektedir. Yani ekonomik büyüme, “sadece ekonomik boyutlarla sınırlanmayan, toplumu sosyolojik, psikolojik ve politik tüm boyutlarıyla kuşatan karmaşık bir süreçtir” (Yavilioğlu, 2002: 65-66).

Bir ülkede ekonomik büyümeyle beraber ekonomik kalkınmadan da bahsedebilmek için; ekonomide sanayi sektörünün payının, tarım sektörüne göre daha yüksek olarak gerçekleşmesi, nüfusun kırsal kesimden kentlere doğru yoğunlaşması, nüfus artış hızının başlarda yüksekken ilerleyen dönemlerde azalmaya başlaması, tüketim eğilimlerinin zorunlu mallardan lüks tüketim mallarına doğru kayması gerekmektedir. Buna göre büyüme, kalkınma için gerekli bir şart olup, tek başına yeterli değildir.

Ekonomik büyüme ile yapısal değişim ise birbirini etkileyen süreçlerdir. Ekonomideki büyüme yapısal değişime sebep olmayabilir. Fakat ekonomik büyümenin sürekli olması için yapısal değişme büyük öneme sahiptir. Yapısal değişme olmadan ekonomide büyüme yavaşlayabilir. Yapısal değişim, iktisadi büyümeyi hızlandırabilir. Yapısal değişimler kaynakların marjinal hasılasında yükselmeye sebep olabilir.

Her ekonominin birincil önceliği, gelişme, kişi başına düşen geliri artırarak halkın ekonomik refah düzeyini yükseltmektedir. “Refah düzeyinin artması ise ekonominin büyümesi ile mümkün olmaktadır. Bu anlamda, yüksek büyüme hızları

bir ekonomide başarının, düşük büyüme ise başarısızlığın göstergesi olarak değerlendirilmektedir” (Tarı ve Kumcu, 2005: 156). Diğer bir deyişle, eksik istihdam durumunda fiili milli hâsıla, potansiyel milli hasılanın altında olduğundan, refah kaybı söz konusu olmaktadır. Ancak kısa dönemde, tam istihdamı sağlayıcı önlemler almaya yönelen hükümetler, uzun dönemde ise ekonominin üretim kapasitesini artırıcı politikalar izlemektedirler. Bu şekilde, bir ülkenin üretim durumunun çoğaltılarak, potansiyel milli hâsıla düzeyinin çoğalmasa ise ekonomik büyümeyi konu alan yaklaşımların ilgi alanına girmektedir.

Tanımlardan da anlaşıldığı üzere büyüme, daha fazla üretim yapmak anlamına gelmektedir. Dolayısıyla artan üretim, o ülkenin kişi başına gelirini artıracığından, o ülkede refah artışı sağlanacaktır.

1.2.2. Ekonomik Büyüme ile İlgili Kavramlar

Bir ekonomide, iktisadi büyüme oranı ve hızını belirleyen çok sayıda ekonomik kriter mevcuttur. Bunlar; ülkedeki doğal kaynak birikimindeki artıştan, sanayi üretimi artışına, enflasyon oranlarındaki değişimden, istihdam seviyesine, mühendis sayısındaki artıştan memur sayısındaki artışa, nüfus artışından sosyal harcamalardaki artışa göre değişmektedir. Ancak bu kriterler arasında ekonomik yönden anlamlı olanlar milli gelir büyüklükleridir (Acar, 2002: 11). Bu büyüklükler; Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH), Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla (GSYH), Safi Milli Hâsıla (SMH), milli gelir, kişisel gelir, harcanabilir gelir ve kişi başına düşen milli gelir olarak adlandırılmaktadır.

Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH): GSMH tanım itibariyle, bir ekonomide belirli bir dönemde (genellikle bir yılda) üretilen nihai mal ve hizmet toplamının piyasa fiyatlarıyla çarpılıp, çıkan değerlerin hesaplanarak, toplanmasıyla elde edilen büyüklüktür. GSMH, bir ülkenin üretim gücünü ve refah seviyesini gösterir. Ancak bu büyüklük net bir büyüklük değildir. Bu büyüklüğün saf olmamasının sebebi şu şekilde açıklanabilir; her ülkenin belirli bir sermaye stoku vardır ve bu stok üretim faaliyetlerine katıldıkça eskime ve aşınma payları da hesaplama dâhil edilecektir. İşte bu sebepten dolayı hesaplanan milli gelir büyüklüğü safi değil, gayri safidir.

GSMH hesaplanırken kullanılan bir diğerk kavram da nihai mal ve hizmet kavramıdır. Bu kavram; gerekli üretim aşamasından geçmiş ve artık kullanılmaya hazır mal ve hizmet anlamına gelmektedir. Bu sebepten ara mallar GSMH hesaplanmasına dâhil edilmez. Bu duruma örnek vermek gerekirse, ekmek GSMH hesaplamasına dâhil edilirken, ekmeğın yapımında kullanılan buğday veya un hesaplamaya dâhil edilmez.

Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYH): GSMH hesaplaması yapılırken, bir ülkede yerleşik olarak yaşayan vatandaşların belirli bir dönemde ürettiği mal ve hizmet toplamı hesaplanmaktadır. Oysa bir ülkede yerleşik olarak yaşayan bir kişi başka bir ülkede çalışarak elde ettiği geliri ya da bazı şirketler çeşitli ülkelerde yatırımlar yaparak elde ettikleri karları ülkesine transfer etmektedir. Tüm bu gelirler GSMH hesaplamalarına dâhil edilmektedir. Ülkelerin kendi vatandaşları aracılığıyla başka ülkelere elde ettiği gelir artıkça, ülkelerin karşılaştırılmasına GSMH büyüklüğü sağlıklı analiz yapılmasını engel olmaktadır. Buna göre; bir ülke sınırları dâhilinde üretilen nihai mal ve hizmet toplamının piyasa fiyatlarıyla çarpılarak toplanmasına GSYH denmektedir.

$$GSYH = GSMH - (\text{Net Dış Alem Faktör Gelirleri} - \text{Net Dış Alem Faktör Giderleri})$$

Bir ülkenin net dış alem faktör geliri, net dışa alem faktör giderlerinden ne kadar büyükse, söz konusu ülkenin gayri safi yurt iç hasıla oranı da o kadar büyük olacaktır. Bununla beraber, GSMH oranı ise düşük bir seviyede gerçekleşecektir.

GSYH hesaplamasında hesaba katılmayan bazı olgular vardır. Buna göre, herhangi bir mal veya hizmetin üretim miktarını arttırma çabası çevreye zarar verebilmektedir. Bu durum toplumsal refahı zarara uğratabilir. Termik santralleri örnek vermek gerekirse, GSYH oranının artmasına yapacağı katkının dışında, kurulması planlanan bölgede; asit yağmuru oluşabilmekte, ormanlık alanlar yok olabilmekte ve turizm bölgelerinde turist sayısında azalmalara sebep olabilmektedir. Bu şekilde oluşan, negatif dışsallıklar GSYH hesaplamalarında devreye sokulmamaktadır.

Safi Milli Hasıla (SMH): GSMH hesaplaması yapılırken, sadece hesap yapılan yıla ait olan değil, daha önceki yıllardan kalan sermaye malları da hesaplama sokulmaktadır. Ancak üretim önceki yıllardan kullanılan sermaye mallarında aşınma ve yıpranmalar ortaya çıkmaktadır. Bu aşınma ve yıpranma payına amortisman denmektedir. GSMH büyüklüğünden amortismanlar çıktığında geriye kalan değer SMH büyüklüğünü vermektedir.

$$SMH = GSMH - \text{Amortismanlar}$$

SMH baz alınan dönemde ülke ekonomisinin reel üretim gücünü ortaya koymaktadır. SMH ekonominin ele alınan dönemdeki performansını göstermesi açısından GSMH büyüklüğüne göre daha uygun bir büyüklüktür. Çünkü SMH baz alınan dönemdeki üretim faaliyetlerinin net sonucunu vermektedir. Uygulamada ise özellikle GSMH büyüklüğünün hesaplanması ve bu büyüklüğe göre analiz yapılmasının sebebi ise amortismanların hesaplanmasının oldukça zor olmasıdır.

Kişisel Gelir: Kişisel gelir, bir ekonomide üretime katkı yapan birimlerin oluşturduğu toplam milli gelirden, birimlerin aldıkları pay tarif edilebilir. Ancak üretime katılmadıkları halde, transfer harcamaları, sübvansiyonlar gibi üretimden pay alan bazı harcama kalemleri vardır. Ayrıca, üretime aktif olarak katıldıkları halde hak etmiş olduğu gelirin belirli bir kısmı devlet veya şirketler tarafından kurumlar vergisi, dağıtılmayan karlar, sosyal kesintiler gibi yollarla kesilerek, gelirin bir kısmına el konulan; kalemler de vardır. Bu sebeplerden dolayı kişisel milli gelir hesaplanırken, devletin yaptığı sübvansiyon ve transfer harcamaları milli gelir büyüklüğüne eklenip, devlete ödenen kurumlar vergisi, sosyal kesintiler ve şirketler tarafından dağıtılmayan karlar milli gelir büyüklüğünden çıkarılmalıdır (Pekin, 1993: 69).

$$\text{Kişisel Gelir} = \text{Milli Gelir} + \text{Transfer Harcamaları} + \text{Sübvansiyonlar} - (\text{Kurumlar Vergisi} + \text{Dağıtılmayan Karlar} + \text{Sosyal Kesintiler})$$

Kişisel gelir, ekonomik analizlerde bireylerin gelirlerinin, tüketim, dolaysız vergiler ve tasarruf arasında nasıl ve hangi oranlarda bölüştüğünü açıklamakta faydalı olmaktadır.

Milli Gelir: Milli gelir büyüklüğü, SMH büyüklüğünün faktör fiyatlarıyla hesaplanması anlamına gelmektedir. Diğer bir deyişle belirli bir dönemde ekonomide üretilen toplam hasılanın amortismanlar ve net dolaylı vergilerden arındırılmış halidir;

$$\text{Milli Gelir} = \text{SMH}_{\text{ff}} = \text{SMH}_{\text{pf}} - \text{Net Dolaylı Vergiler}$$

Bu hesaplama yapılırken piyasa fiyatları yerine faktör fiyatlarının alınmasının altında yatan sebep, devletin mal ve hizmetlere katma değer vergisi gibi dolaylı vergiler koyarak mal ve hizmet fiyatının faktör fiyatından daha yüksek bir düzeyde çıkmasına sebep olmasıdır. Ayrıca devlet bazı mal ve hizmet gruplarına sübvansiyon vererek, mal ve hizmetin piyasada faktör maliyetinin altında satılmasına yol açabilmektedir. Başka bir anlatımla, devletin piyasaları sübvansiyon etmesi, piyasada negatif dolaylı vergilerin oluşmasına yol açabilmektedir.

$$\text{Net Dolaylı Vergiler} = \text{Dolaylı Vergiler} - \text{Sübvansiyonlar}$$

Net dolaylı vergilerin artırılması veya azaltılması yönünde yapılacak bir değişiklik, aynı malın piyasa fiyatlarında da benzer yönde bir değişikliğe yol açacaktır. Bu nedenle, piyasa fiyatlarıyla ölçülen hasıla rakamları yanıltıcı sonuçlar oluşturabilmektedir. Bu nedenle milli gelirin faktör fiyatlarıyla ölçülmesi, ekonomik analiz açısından daha iyi bir gösterge olarak kullanılabilir.

Kişi Başına Düşen Milli Gelir: Kişi başına düşen gelir ölçütü, bir ülkenin hem geçmişte yaşadığı büyüme sürecinde, hem de diğer ülkelerle yapılan büyüme ve kalkınma kıyaslamalarında en çok kullanılan ve en tutarlı ölçüttür.

$$\text{Kişi Başına Düşen Milli Gelir} = \text{Toplam gelir} / \text{Nüfus}$$

Kişi başına düşen gelirdeki artış o ülkenin aynı zamanda refah seviyesinin de arttığını göstermektedir. Ancak kişi başına düşen gelir milli gelirin toplam nüfusa oranı olduğu için, bir ekonomide yaratılan gelir artışı halkın tamamına yansıtılmayıp, sadece belirli bir kısım tarafından paylaşılıyorsa, burada refah artışından bahsetmek doğru olmamaktadır.

1.2.3. Ekonomik Büyüme Teorileri

Ekonomik büyüme, klasik iktisatçıların ortaya koyduğu büyüme teorilerinden 1980’li yıllarda öne sürülen içsel büyüme teorilerine kadar farklı teori ve modeller çerçevesinde ele alınmış ve ekonomik büyümenin nasıl gerçekleşebileceğine ilişkin soruya cevap aranmıştır. Bu teoriler genel olarak klasik büyüme teorileri ve modern büyüme teorileri olmak üzere iki ana başlıkta incelenmektedir.

1.2.3.1. Klasik Büyüme Teorileri

İktisatçılar ekonomik büyüme sürecini ve ekonomik büyümenin kaynaklarını anlamak için, Adam Smith'ten günümüze değin teorik ve ampirik çalışmalar yapmaya devam etmektedir. Klasik iktisatçılar olarak anılan Adam Smith, Thomas Malthus ve David Ricardo gibi iktisatçılar ekonomik büyümeyi sınıfsal yapıya dayanan kapitalist ideoloji varsayımları çerçevesinde açıklar. İşçiler, kapitalistler ve arazi sahiplerinden (toprakta kira geliri elde edenlerden) oluşan sınıfların iktisadi süreçteki rollerine göre şekillenen bir ekonomik büyüme modelinden söz ederler. İktisatçılar, işgücü, sermaye ve ekilebilir arazinin temel üretim faktörü olduğu bir üretim fonksiyonu varsayımından hareketle ekonomik büyümeyi açıklama yoluna gider. Talep üzerinde yoğunlaşan klasik iktisatçıların en önemli eksiklikleri talep üzerinde fazla durmamalarıdır.

Smith (1976), Ulusların Zenginliği (Wealth of Nations) kitabının birkaç bölümünü ekonomik büyüme ile ilgili konulara ayırır. Smith'e göre, ekonomik büyümenin iki önemli kaynağından söz edilebilir: birincisi, üretimde işbölümü ve uzmanlaşmanın getirdiği üretkenlik artışı; ikincisi, tasarruf artışı ve sermaye birikiminin sağladığı ekonomik büyüme (Skaggs, 1999: 483-484). İşbölümü ve uzmanlaşma verimlilik artışının zorunlu koşulu ise, sermaye birikimi bu koşulun gerçekleşmesi için zorunlu olan başka bir koşuldur. Çalışanların verimlilikleri, önemli oranda, üretimde kullandıkları sermaye donanımı tarafından belirlendiğinden, sermaye stokundaki artış ekonomik büyümenin en önemli belirleyici unsurudur. Smith (1976: 343)'in deyişiyle

“işgücüne yardımcı olan makine ve aletlerin sayısal veya niteliksel artışı olmadıkça veya işbölümünde gelişme yaşanmadıkça işçilerin verimliliklerinde bir artış beklenemez. Her iki durum da, sermaye stokuna yapılacak eklemeler, verimlilik artışı için genellikle zorunlu bir faktördür”.

Smith aynı eserinde, dış ticaretin ekonomik büyümeyi olumlu etkileyeceğini ve ticareti yapan ülkelere karşılıklı avantajlar sağladığını da vurgular:

“Komşu bir ülkenin zenginliği, askeri ve politik anlamda bir tehlike oluştursa da, ticari anlamda büyük bir avantajdır. Bir ülke için dış ticaret yoluyla zenginleşmenin yolu zengin, sanayileşmiş ve ticaret merkezi olan ülkelerle komşu olmaktan geçer. Vahşi toplumlar ve çulsuz barbarların hakim olduğu ülkelerle komşu olan bir millet, savaşlarla ekilebilir alanlarını artırabilir ve iç ticaretini kuvvetlendirebilir, ancak dış ticaretin avantajlarından yararlanamaz” (Smith, 1976: 494-495).

Smith'in ekonomik büyüme ile ilgili bir başka tespiti eğitimin önemiyle ilgilidir. Eğitim, işgücünün verimliliğini artırdığı için daha etkin üretim imkânı sağlayarak ekonomik büyümeyi artırır. Bundandır ki, Smith eğitim harcamalarının artırılmasını ve sosyal faydasından dolayı toplum tarafından karşılanmasını önerir: “Toplum çok az bir harcama ile tüm insanların eğitim almalarını teşvik ve tedarik edebilir. Böylelikle, herkesin en temel eğitim olan okuma, yazma ve basit matematiksel işlemleri öğrenmesi sağlanır” (Smith, 1976: 495).

Diğer klasik iktisatçılar Adam Smith'in geliştirdiği ekonomik büyüme modeline katkıda bulunarak bu anlamda onun takipçisi olurlar. Malthus ve Ricardo'nun Smith'ten ayrılan en önemli yanları ekonomik büyümenin sürekli devam edemeyeceğini açıklamalarıdır. Malthus, ekonomik büyüme konusunu irdelerken, nüfus artışının geometrik olacağını, oysa bu nüfusu beslemek için gerekli olan gıdaların ise aritmetik büyüyeceğini iddia eder (Akt: Becker, Glaeser ve Murphy, 1999). Malthus'un öngörüsüne göre, nüfus artışı kontrol edilmediğinde, uzun dönemde büyük bir açlık felaketinin yaşanması kaçınılmaz olacaktır. Malthus gıda üretiminde neden aritmetik bir artış olacağı konusuna net bir açıklama getiremez. David Ricardo bu açığı kapatmaya çalışır. Ricardo, ekilebilecek alanların sınırlı olduğunu ve tarlada çalışan işçilerin azalan verimler yasasına göre üretimde bulunduğunu iddia eder. Bu nedenle, işveren, verimlilik artışı sifıra yaklaşıncaya kadar istihdama gider ve bu da işgücü talebi anlamına geldiğinden, nüfus artışını körükler. Ekilebilir alanlar sabit olmasına rağmen nüfus artışı devam ederse, önceleri yüksek olan ücretler geçim seviyesine düşer (Ehrlich ve Francis, 1997: 205-242).

Ricardo, doğal kaynakların azalan verimine büyük vurgu yapar. Azalan verimler yasası gereği, işgücünün marjinal ve ortalama ürünündeki azalışı ve ücretlerin buna paralel olarak geçim seviyesine düşmesi ekonomik durgunluğu beraberinde getirir. Başka bir deyişle, Ricardo modeli ekonominin uzun dönemde

“durağan duruma” geçeceğini öngörür. Oysa Smith ekonomik büyümenin böyle bir sınırı ulaşacağından söz etmez. John Stuart Mili, Ricardo’nun bu fikirlerine katılır. Mill’e göre, “doğal ücret” olan geçinme seviyesinin üzerindeki bir ücret, nüfus artışını körükler. Yüksek ücretler, kâr oranlarını düşürdüğünden, yatırımları olumsuz etkiler. Azalan yatırımlar ekonomik büyümenin yavaşlaması ve işgücüne olan talebin kısılması anlamına gelir. Malthus'un aksine, Mili uzun dönem için optimistik bir tablo çizer. Gerekçe olarak da gittikçe artan eğitimle, nüfus büyüme hızının düşeceğini ifade eder (Gylfason, 1999: 23).

Ricardo, karşılaştırmalı üstünlükler teorisini iktisat literatürüne kazandırarak, dış ticaretin sadece mutlak üstünlükleri olan ülkelere değil, herkese fayda verebileceğini gösterir. Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler teorisine göre, her ülke nispeten daha avantajlı olduğu ürün veya hizmetin üretiminde uzmanlaşıp, diğer ülkelerle serbest ticaret yaptığında kaynaklar daha etkin kullanılmış olur. Ticarete katılan bütün ülkeler bu uzmanlaşmadan kazançlı çıkar. Oysa Adam Smith, mutlak üstünlükler teorisinde, bir ülkenin dış ticaretten kazançlı çıkmasını üretimdeki mutlak avantajına bağlamıştı.

Smith’in teorisi, hiçbir alanda mutlak anlamda maliyet avantajı olmayan ülkelerin serbest dış ticaret politikası takip etmelerini olanaksız kılıyor. Oysa Ricardo'ya göre, dış ticaret yapan bütün ülkeler kazançlı çıkabilir. Her bir ülke, nispeten düşük maliyetle ürettiği mal ve hizmetlerin üretiminde uzmanlaşıp, diğer ülkelerle mübadele yaparak, daha yüksek tüketim imkânına ve refah seviyesine kavuşabilir.

Yukarıda anlatılan öncül büyüme iktisatçıları, modellerinde matematiksel işlemlere pek yer vermediler. Cobb ve Douglas (1928)’ın geliştirdiği üretim fonksiyonu ile büyüme teorisinin mikro temellerine matematiksel katkı sağladı. İki iktisatçının soyadlarıyla anılan üretim fonksiyonu, iktisat yazınında en sık kullanılan ve basit bir şekilde ekonomideki toplam üretimi açıklayan bir denklemdir. Cobb - Douglas üretim fonksiyonu en basit şekliyle aşağıdaki gibi yazılabilir:

$$Q = A L^{\alpha} \cdot K^{\beta} \quad (1)$$

Q toplam üretimi, L üretimde kullanılan işgücü faktörünü ve K ise sermaye faktörünü temsil ediyor. Yukarıdaki üretim fonksiyonu iki önemli özelliğe sahip:

- Ölçeğe göre sabit getiri oranı olduğu varsayılıyor ($\alpha + \beta = 1$). Buna göre, üretim faktörlerinde bir x birim artış, toplam üretimde de x birim artışı beraberinde getirecektir.
- Üretim faktörlerinin azalan verimler yasasına göre toplam üretim üzerinde etkide bulunduğu varsayılıyor. Buna göre, örneğin, işgücündeki her bir artış, sermaye miktarında bir değişme olmadığında, toplam üretim miktarını azalan miktarlarda etkiler.

Ekonomik büyümeye olan ilgi, mikro iktisatta yaşanan marjinalist devrimle azalır. Ancak, 1929 yılında yaşanan büyük ekonomik çöküntüyle beraber, büyüme konusuna olan ilgi yeniden canlanır. Keynes, meşhur Para, Faiz ve İstihdam Genel Teorisi kitabıyla ekonomik durgunluk dönemlerinde piyasanın kendiliğinden tam istihdam durumuna gelemeyeceğini ve devlet müdahalesine ihtiyaç olduğunu gösterir. Keyneysen görüşün büyüyen bir ekonomideki geçerliliğini araştıran iki iktisatçının çalışmaları modern büyüme teorisinin temelini oluşturur.

1.2.3.2. Modern Büyüme Teorileri

Modern büyüme teorileri kronolojik olarak incelendiğinde Frank Ramsey'in 1928 yılında yayınladığı çalışmasıyla başladığı görülmüştür (Ramsey, 1928). Hane halkı optimizasyonunun klasik çözümünün ele alındığı bu yaklaşım çok kullanılmamış ve 1960'lara kadar kabul edilmemiştir.

Harrod (1939)'un çalışması büyüme kavramının teorik anlamda ele alınması için önemli bir gelişme sağlamıştır. Keynes'in statik analizini dinamik bir çerçevede ele alan Harrod, tam istihdamlı ve dengeli büyümenin olamayacağını iddia etmiştir. Harrod modelinin bir diğer önemli özelliğini ise modelde yer alan makro değişkenlerin 'parasal değerlerle ifade edilmiş toplamlar' olmasıdır.

Domar (1946), Harrod'un geliştirdiği Keynesyen Dinamik Analizi bir adım öteye götürerek bir tarafı kapasite, bir tarafı gelir etkisi içeren bir denklem ortaya koymuştur.

Harrod ve Domar, devamlı büyüme koşullarını incelerken yatırımların talep ve kapasite arttırıcı etkileri arasında belli bir dengenin bulunması gerektiğini ortaya koymuşlar ve bütünü ölçülebilir değişkenlerle açıklamaya çalışmışlardır. Harrod ve Domar, Keynesyen analizi ekonomik büyümenin unsurlarıyla birleştirmişler ve üç soru üzerinde durmuştur;

- Mal ve hizmet piyasasında dengeli büyüme mümkün müdür?
- Denge istikrarlı mıdır?
- Tam istihdamda dengeli büyüme olanaklı mıdır?

Neo-Klasik Büyüme Teorisi, Swan (1956) ve Solow'un (1956) çalışmaları ile başlamıştır. Solow (1956), sermaye birikimi, tasarruf ve ekonomik büyüme ilişkisini ele alan modelinde teknolojiyi, büyümeyi dışsal olarak etkileyen bir unsur olarak ele almış; emek ve sermayenin belirleyici gücü üzerinde durmuştur. Solow modelinin önemli özelliklerinden bir diğerisi ise toplam değil, 'işçi başına değerler' üzerinde durmasıdır. Modelin çıkış noktasını ekonomide var olan sermaye miktarı belirlemektedir. Sermaye birikimi, hasılayı; hasıla tasarruf ve yatırım miktarını; tasarruf ve yatırım miktarı ise sermaye stokundaki değişimi belirleyen unsurdur. Modelin temel mantığını 'işçi başına yüksek sermaye, işçi başına yüksek hasıla' oluşturmakta, teknolojik gelişmeler ve nüfus artışı göz ardı edilmektedir. Solow-Swan analizinin anahtar görüşünü neoklasik üretim fonksiyonu ve sabit tasarruf oranı kuralı oluşturmaktadır. Modelde koşullu yakınsama özelliğinin önemli bir açıklayıcı gücü vardır.

1950'li yılların sonu, 1960'lı yılların başında teorisyenler uzun dönemli dışsal teknolojik gelişme modelleri üzerinde durmuşlardır. Özellikle Arrow (1962), Kaldor ve Mirrlees (1962), Uzawa (1965) gibi bazı iktisatçılar yaptıkları çalışmalarla Solow büyüme modelinin dışsal teknoloji varsayımındaki basitliğe, teknolojik gelişmenin iktisadi etmenlere dayanarak içsel biçimde açıklanabileceği karşıt tezini

geliştirmişlerdir. Arrow (1962) teknolojik değişimi “yaparak öğrenme” mekanizması ile birleştirmiştir. Artan bilginin yayılma etkisi üzerinde duran bu analiz Levhari (1966a, 1966b) ve Sheshinski (1967)’nin çalışmaları ile geliştirilmiştir. Arrow’un geliştirilen bu modeli Romer’in (1986) analizine kaynaklık etmiştir. Romer (1986) “yaparak öğrenme”nin sürdürülebilir büyümedeki önemini bu çalışmaya dayanarak geliştirmiş ve vurgulamıştır (Akt: Ateş, 1998: 3-10).

Cass (1965) ve Koopmans (1965), Ramsey’in (1928) tüketici optimizasyonu analizini neoklasik büyüme modeliyle birleştirmişlerdir. Tasarruf oranının içsel olarak belirli olduğu analizde uzun vadeli büyümenin dışsal teknolojik ilerlemeye bağımlılığı devam etmektedir.

Modern büyüme teorilerinin gelişimine teorik çalışmaların yayın tarihleri açısından bakıldığında 1970’li yıllarda bir boşluk yaşandığı görülmektedir. 1980’li yıllardan itibaren ortaya çıkan İçsel Büyüme Teorileri, büyümenin kaynağı olarak teknolojik yenilikleri, beşeri sermayeyi, yaparak öğrenme modellerini, Ar-Ge faaliyetlerini ve kamu yatırımlarını temel olarak kabul etmişlerdir. Teknolojik gelişmenin iktisadi faktörlere dayanılarak, içsel biçimde açıklanabileceği düşüncesini günümüze taşıyan Romer (1986), içsel teknoloji tezini, artan getiri ile desteklemiştir. Bu dönemden sonraki çalışmalar, büyümenin asıl kaynağı olarak kabul edilen faktörleri dört başlıkta ele almışlardır (Akt: Ateş, 1998: 3).

- Ar-Ge sektörünün bilgi (ya da yeni teknolojik tasarımlar) üretmesi,
- Fiziksel Sermaye Yatırımları ve Yaparak-Öğrenme Modelleri,
- Beşeri Sermaye Birikimi / Kamu Yatırımları,

Romer (1990), Ar-Ge teorilerini ile eksik rekabet ile birleştirmektedir. Büyüme oranının pareto optimumu olmadığını savunan Romer’e göre ‘uzun vadeli büyüme oranı hükümetin politikalarına bağlıdır’. Lucas (1988), ekonomik büyümede beşeri sermayenin önemini vurgulamaktadır. Rivera-Batiz ve Romer (1991) ekonomik entegrasyon ve içsel büyüme sürecini Ar-Ge’nin artan önemi ile ele almıştır. Bu konuya ilişkin yapılan çalışmalarda teknoloji yayılım modelleri, içsel nüfus artışı, içsel işgücü arzı gibi konular üzerinde durulmaktadır (Alkin, 1992: 123).

1.2.4. Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri

1.2.4.1. Yatırım ve Sermaye Birikimi

Bir ülkede büyümenin kaynaklarının incelenmesinde ve potansiyel büyüme oranının hesaplanmasında gerekli olan değişkenlerin başında sermaye birikimi (sermaye stoku) yer alır. Sermaye stoku, bir üretim biriminin belli bir dönemdeki mal ve hizmet üretme kapasitesidir. Bu anlamda, bir yandan, üretim faaliyetleri için gerekli sermaye miktarını temsil eder, diğer yandan ekonomide üretilecek mal ve hizmet miktarının üst sınırını belirleyen bir göstergedir. Hem üretim faaliyetlerinin altyapısını oluşturur, hem de ülkedeki refah düzeyi artışının üst sınırını belirler.

Gelişmekte olan ülkelerde yapılan çalışmalarda, yatırımların ve sermaye birikiminin daha sonra işlenecek istihdam artışında ekonomik büyümenin belirleyicisi olduğunu göstermektedir. Hatta sermaye birikiminin teknolojik gelişmeye katkısı düşünüldüğünde sermaye birikiminin verimlilik artışını, istihdamı ve ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği ve sermaye ile teknolojinin arasında birbirini tamamladığı, pozitif ve çift yönlü ilişki olduğu görülmektedir. Sermaye birikiminin ekonomik büyüme üzerindeki öneminin sebepleri şu şekildedir:

- Yatırım, ölçek ekonomilerinin ve artan getirinin temelini oluşturur.
- Yatırım, yeni teknolojilerin kullanılmasını sağlayan temel araçtır.
- Yatırım, deneyim kazanma ve yaparak öğrenme imkânı sunar.
- Yatırım, sosyal sermayenin ve dışsallıkların birikimini sağlar.
- Yatırım, verimliliği yüksek çalışma alanları yaratır.

Sermaye stokuyla kişi başı gelir arasındaki pozitif ilişkiden dolayı sermaye birikiminin hızlanmasının, düşük ve orta gelirli ülkelerin yüksek gelirli ülkelerin refah düzeyine ulaşma sürecini inceleyen yakınsama teorilerinde önemli yeri vardır. Buna göre GOÜ' llerde büyüme, yüksek sermaye birikimine sahip gelişmiş ülkelerde sermayenin azalan verimi yüzünden yatırımın getirisi azaldığı için, yüksek getiri arayışındaki firmaların, yatırımlarını düşük sermaye birikimi ama yüksek yatırım getirisine sahip bu ülkelerde yapmalarıyla; buna karşılık yüksek fiziki sermaye

birikimine sahip gelişmiş ülkelerde ise beşeri sermaye ve Ar-Ge ile gerçekleşmektedir. GOÜ' lerde sermaye birikim düzeyinin düşük kalması, sermaye talebindeki kısır döngüden ileri gelir. Bu ülkelerde, halkın reel getirisinin düşük olması, talep düşüklüğüne; talep düşüklüğü de pazarın dar olmasına, verimliliğin düşmesine neden olur. Düşük verimlilik ise halkın reel getirisinin düşük olmasına yol açar. Bu kısır döngüyü aşmanın önündeki engel pazarın küçüklüğüdür, dolayısıyla ülkelerin yüzölçümü, ülkeler arası gümrükler ve para politikası gibi faktörler dikkate alınarak verimlilik ve üretim hacmi artışı sağlanmalıdır.

1.2.4.2. Nüfus Artışı ve İstihdam

Nüfus, ekonomide arz ve talep sürecinde, hem bu işlemleri gerçekleştirilmesine etkin olan, hem de sonucundan etkilenen ekonomik bir unsurdur. Diğer bir anlatımla, “nüfus artışı ekonomide hem talep artışı, hem de üretim sürecine katkı edecek emek girdisi anlamına gelmektedir” (Kar ve Taban, 2005: 20).

Nüfus ile ekonomi arasındaki ilişkiye, genellikle 1940'lı yıllardan sonra önem vermeye başlanmıştır. Bu zamana kadar geçen süreçte yapılan tüm çalışmalar, nüfus ile ekonomi arasındaki ilişkiyi teorik olarak incelemiştir. Özellikle de 1960'lı yıllarda insan faktörünü beşeri sermaye unsuru olarak görülmeye başlanmasıyla nüfus kavramı ekonomide daha dikkat çekici hale gelmiştir. Nüfus ile ekonomi arasındaki ilişki, iktisat tarihi boyunca incelenmektedir. Merkantilist dönemde, kolonilerdeki bakır toprağın işlenmesi, güçlü ordu oluşturularak sömürgeciliğin arttırılması ve dış ticarete avantaj sağlaması amacıyla emek gücünün arttırılması için nüfus artışının gerekli olduğuna inanmışlardır.

Klasik iktisatçılara göre, emek arzı nüfusa bağlıdır. Nüfusta emeğin karşılığı olan ücrete bağlıdır. Adam Smith'e göre insan nüfusu, kendi geçimini devam ettiren geçimlik araçların artış oranına göre artacaktır. Malthus'a göre nüfus ile nüfusun yaşamına devam etmesi için gerekli olan besin maddeleri arasındaki ters orantının, nüfus artışı ile ücret artışı arasında da olduğunu, bu anlamda nüfus artışı engellenmediği sürece ücretlerin geçimlik seviyeye kadar düşeceğini belirtmiştir. Ayrıca başka bir klasik iktisatçı olan Karl Marks'a göre her üretim şeklinin kendine

ait nüfus yasası vardır. Buna göre; nüfus artışı sonucu oluşan işgücü fazlası, sermaye bileşiminden daha az pay almaya başlayacaktır ve zamanla işsizlik boy göstermeye başlayacaktır. Karl Marks artan nüfus sonucu işsizliğe yol açan, emek gücü fazlasının devam etmesi durumunda, sermaye birikimi arttıkça işsizlik oranının da artacağı ve bu süreçte işçi sınıfı üzerinde baskıların giderek yoğunlaşacağı ve bu sürecin sonucunda ise kapitalizmin yıkılacağını öngörmektedir.

Neo-klasik dönemde de ücretlerin belirlenmesinde, büyüme ve üretim sürecinde nüfus kavramının ekonomi ile ilişkili olduğu belirtilmiştir. Keynes ise nüfus kavramını istihdam yoluyla ele almıştır. Buna göre;

“aşgari ücret düzenlemeleri, sendikal baskıların oluşması, uzun dönemli sözleşmeler gibi sebeplerden dolayı ekonomi eksik istihdamda kalarak, gayri iradi işsizliğin ortaya çıkmasına sebep olacaktır. Ücret düşse bile, harcamalar düşeceğinden dolayı talep canlanmayacaktır. Bu sebeplerden dolayı klasik istihdam politikaları değil, tüketim ve yatırım harcamalarını arttırıcı, maliye politikalarıyla gerçekleştirilebilir” (Küçükcalay ve Türkcan, 2004: 72-84).

Nüfus artışı gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler açısından incelendiğinde, gelişmiş ülkelerde nüfus artışı; eğitim, sağlık ve gelir artışı gibi sosyo ekonomik gelişmelerle ilgili olmaktadır. Dolayısıyla “gelişmiş ülkelerde, nüfus artışı ile ekonomik gelişme arasında çatışma yaşanmamaktadır.

Az gelişmiş ülkelerde ise, yüksek doğum oranları ile ölüm oranlarındaki azalmalar, salgın hastalıklar, tüketim maddelerinin arzında yetersizlik, bulaşıcı hastalıkların yoğun olması, işsizlik ve düşük gelir dağılımı gibi negatif sosyo ekonomik durumların olması nedeniyle, ekonomik büyüme ile nüfus artışı arasında negatif bir ilişki kendini göstermektedir” (Kar ve Taban, 2004: 21-22).

Bazı ülkelerin gelişmesinde, ücretlerin düşük kalması sonucu, girişimcilerin elde ettiği kazançları yeni yatırımlara dönüştürmesinde nüfus önemli rol oynamıştır. Artan işgücü isteği ücret farklılığını azaltarak, işçilerin teknik bilgilerinin gelişimine verimlilerinin artmasına neden olmuştur.

Bir ülkenin ekonomik yönden gelişmişliğinin en önemli göstergelerinden birisi de mevcut nüfusun istihdam durumudur. İstihdam, üretim artış ya da azalış gibi, ya da etkin kaynak kullanımı gibi ekonomik etkiler gösterir. Diğer açıdan toplumun psikolojisini etkileyecek önemli bir sosyolojik konudur. Bu durumda bir

ülkede işsizlerin sayısı ne kadar olursa o ülkenin gelişmişlik seviyesi o kadar yüksektir.

1.2.4.3. Teknoloji Düzeyi

Teknoloji düzeyi, en geniş anlamıyla “üretim süreci, ürünün kendisi, üretim ve yönetim organizasyonu, pazarlama ve satış sonrası servis ile ilgili bilgi ve deneyimlerin toplamı veya stoku” olarak tanımlanmaktadır” (Kibritçioğlu, 1998: 2). Bu stoktaki artışın yani teknolojik gelişmenin ekonomik bakımdan bir anlam ifade edebilmesi için, kâr veya zarar etmeyi göze alacak biçimde bir firmada yenilik olarak uygulamaya konulması gerekmektedir. Yenilikle sonuçlanan teknolojik gelişmelerin kaynağı, ilgili firma açısından içsel veya dışsal olabilmektedir. İçsel kaynaklar arasında firmanın kendi araştırma-geliştirme etkinlikleri ve işçilerin, yöneticilerin, mühendislerin, kısacası bir firmanın bütün çalışanlarının iş başındaki deneyimlerinin artışı sayılmaktadır. Bu ikinci kaynağa, ekonomi literatüründe yaparak öğrenme veya zaman/deneyim ekonomileri adı verilmektedir. Çoğunlukla piyasa mekanizması üzerinden taklit yoluyla gerçekleşen teknoloji transferi dışında, teknolojik gelişmenin ortaya çıkışını etkileyen dışsal nedenler, daha çok ekonomi dışı nitelik göstermektedir. Çeşitli ülkelerde ve çeşitli zaman dilimlerinde teknolojik ilerlemenin olduğu ortamlar birbirinden çok farklı veya bazen de benzer özellikte tarihsel, sosyolojik, politik, psikolojik, kültürel, dinsel ve hatta rastlantısal etkenler tarafından oluşturulmaktadır (Kibritçioğlu, 1998: 2).

Özetle, teknolojik gelişme, ekonomik büyümenin görünür sınırlarını aşmanın en uygun yöntemi olarak görülmektedir. Eğer daha büyük çıktı daha büyük fiziksel girdi gerektiriyorsa, o durumda dünyadaki çeşitli kaynakların talebinin sabitliği, muhtemelen kişi başına gelirin artmasının bir sonunun olacağı anlamına gelebilmektedir.

Ancak biriktirilemeyecek ya da yeniden yaratılamayacak girdilerle daha fazla üretmenin yöntemleri keşfedilmeye devam edildikçe, gelecek birçok yüzyıllarda yaşam standardının artmaya devam etmemesi için herhangi bir neden olmayacağı ileri sürülmektedir.

1.2.4.4. Gelir Dağılımı

Gelir dağılımı tanım itibariyle bir ülkedeki toplam gelirin, üretim faktörleri, üretime katılan bireyler tarafından oluşturulan toplumlar gibi tüketiciler arasında dağılmasıdır. Bir ülkede oluşan gelirin kişiler arasında dağılımına kişisel gelir dağılımı, üretim faktörleri arasındaki dağılımına ise fonksiyonel gelir dağılımı denir.

Gelir dağılımı ile iktisadi büyüme arasında nasıl bir ilişki olduğuna dair net bir açıklama yapılmamaktadır. Büyümeyle fiziki sermayeye dolayısıyla da tasarruflara dayandıran görüşe göre iktisadi büyüme ile gelir dağılımındaki eşitsizlik arasında olumlu bir ilişki vardır. Diğer yandan iktisadi büyümeyle yönlendiren durumların başında beşeri sermayeye önem veren görüşe göre ise gelir dağılımındaki eşitsizlik ve iktisadi büyüme arasında olumsuz bir ilişki vardır. Çünkü gelir dağılımının dengesizliği, işgücünün eğitim, sağlık ve beslenme gibi giderleri azaltmakta, bu da beşeri sermaye gelişimini engellemektedir.

Klasik iktisadi görüşe göre, gelirin kapitalistlerden işçi sınıfına doğru kayması, tasarrufu azaltacağı ve bunun yatırım oranlarını düşüreceği için, ekonomik büyümeyle yavaşlatacaktır. Keynes ve Kadecki'ye göre ise gelirin ücretli çalışanlar lehine dağılımı tüketim eğilimini arttıracığı için ekonomik büyümeyle hızlandırıcaktır.

Kuznets'e ait görüşe göre, ekonomi büyümeyle başladığı anlarda gelir dağılımı adaletsizdir, ancak ekonomik büyüme arttıkça gelir dağılımı da düzelmeye başlar. Ancak Ghuia, Leite ve Tsangarides (2002)'in yaptıkları çalışmada ekonomik büyümenin, gelir dağılımına karşı yansız oldukları bulunmuştur.

1.2.4.5. Beşeri Sermaye

İktisadi kalkınma ve ekonomik büyüme kuramında sermaye birikimi birçok iktisatçı tarafından kalkınmanın temel koşulu olarak kabul edilmektedir. Sermaye birikimi, toplumun üretmiş olduğu değerlerin tümünü tüketmeyip bir kısmını sermaye mallarına ayırmasıdır. Bu anlamda kullanılan sermaye kavramı, daha çok

fiziki sermaye ile açıklanabilir. Oysaki iktisadi kalkınma sürecinde fiziki sermayenin yanı sıra beşeri sermayenin de önemi göz ardı edilmemelidir.

“Üretime katılan bireyin sahip olduğu ve genel anlamda insanın niteliğini vurgulayan bilgi, beceri, tecrübe ve dinamizm gibi pozitif değerler, beşeri sermaye olarak kabul edilmektedir” (Tansel ve Güngör, 1997: 532).

Çünkü söz konusu değerler, üretimde kullanılan diğer faktörlerin daha verimli değerlendirilmesine imkân vermekte; ayrıca yeni teknolojilerin icadı ve rasyonel bir şekilde kullanılmasına da yol açmaktadır. Bu nedenle ekonomik faaliyetlerdeki rasyonellik artmakta ve ülke ekonomisi daha hızlı kalkınabilmektedir (Karagül, 2003: 81).

Bu açıdan insanın niteliklerinin gelişmesine yardımcı olacak her faktör de aynı zamanda bir beşeri sermaye faktörüdür. Eğitim, sağlık, beslenme, konut ve göç beşeri sermayeyi belirleyen unsurlardır. Eğitimin bu faktörlerden farkı, insani nitelikleri geliştirebilecek en önemli faktör olması bakımından beşeri sermayenin temel dayanak noktası sayılmasıdır.

İktisat tarihi beşeri sermayeye ilişkin önemli gelişmelere tanık olunmuştur. Örneğin merkantilist iktisatçılar nitelikli insan gücünün ulusal servetin gelişmesinde önemli olduğunu vurgulamışlardır. Bu bakımdan iktisadi olaylarla eğitim arasındaki ilişkiyi kurarak bir anlamda beşeri sermayeyi ilk vurgulayanlar olmuşlardır.

Klasik iktisat teorisi için sermaye kavramı üretimde kullanılan makine, teçhizat ve diğer ekipmanlardan oluşmaktadır. Söz konusu yıllarda yapılan üretim faaliyetlerinde yoğun bilgi birikimine ihtiyaç duyulmaması ve insanı sermaye olarak ele almanın, onu aşağılayıcı bir tavır olacağı düşüncesi, insani değerlerin sermaye olarak değerlendirilmesini engellemiştir.

Örneğin Alfred Marshall, beşeri sermaye piyasasının olmaması ve J. Mili de refahın insanlar için olduğu, kendilerinin refah kaynağı olarak görülemeyeceği düşüncesi nedeniyle beşeri sermayeye karşı çıkmışlardır. Eğitim açısından

bakıldığında ise klasik iktisadın öncüleri R. Malthus, D. Ricardo, W. Feriur ve S. Mil eğitimin önemine sık sık vurgu yapmışlardır.

Klasik İktisat Teorisi'nin kurucusu Adam Smith ulusların zenginliğinin eğitim ile iktisadi faaliyetler ve iktisadi gelişme arasındaki ilişkilerdeki değişme ve gelişmeye bağlı olduğunu vurgulamıştır. Smith, bireylerin sonradan kazandıkları ya da doğuştan sahip oldukları yetenekleri sabit sermaye içine dahil etmiştir. Smith'in ekonomik gelişmede beşeri sermayenin önemine yaptığı bu vurgu, beşeri sermaye için umut verici bir gelişme olsa da Smith, Ricardo ve Marx'in maaş ve ücret gibi kişisel gelirlerin fiziki sermaye ve doğal kaynaklardan elde edilen gelirlerden daha fazla artacağını, gelişmiş ülkelerde %75 düzeyinde olabileceğini tahmin edememeleri ve beşeri sermaye kavramını ele almayışları, iktisadi düşünce tarihinin farklı bir gelişme göstermesini engellemiştir (Yumuşak, 1997: 102).

1960'lı yıllara kadar beşeri sermayeyi oluşturan gelişmiş bilgi ve becerilerin, eğitim ve sağlık yatırımlarının iktisadi açıdan önemi W. Petty, A. Smith. S. Kuznets ve M. Friedman gibi birçok iktisatçı tarafından vurgulanmasına rağmen bunların iktisadi bir form olarak tanımlanması için 1960'lara kadar beklenmesi gerekmiştir. Bunun en büyük nedeni dönemin emek birimleri arasında nitelik farkı bulunmamasıdır. O dönemde üretimde yaygın olarak kol kuvveti kullanılmaktadır. Dolayısıyla emek birimleri arasında nitelik farkı oluşmaması beşeri sermaye kavramının gelişimini engellemektedir. S. Becker 1960 yılında, beşeri sermayenin ekonomik değerinin belirlenmesi anlamında ilk adım sayılan bir tebliği. Amerikan Ekonomik Birliği tarafından düzenlenen "Beşeri Sermaye Yatırımı" konulu bir konferansta sunmuştur.

Bu tebliğden sonra

"1962 yılında Shultz, beşeri sermaye literatürünün klasiği sayılan çalışmasını yayınlamıştır. Shultz söz konusu eserinde az gelişmiş ülkelerde ekonomik ve sosyal kalkınmanın en büyük engelinin fizikî sermaye yetersizliğinden çok insan gücünün niteliksizliği ve yetersizliği olduğunu ileri sürmüştür. İnsan gücünün önemli bir üretim faktörü olduğunu ve fiziksel sermaye ile birlikte insan gücünün geliştirilmediği bir sürecinin istenilen seviyede olamayacağını önemle vurgulamıştır. Ona göre teknolojileri kullanan ve daha önemlisi teknolojiyi yöneten insandır. Bu durumda insan gücü faktörünün gelişimi ve verimliliği fizikî sermayenin etkin oluşturulmasını ve kullanılmasını sağlayacak hemen hemen tek unsurdur" (Altay, 2005: 4).

Beşeri sermayenin ekonomik etkisine dikkat çekildiği dönemlerin, uzun vadeli büyüme programları ve iktisadi gelişme konularının hararetle ele alındığı dönemlerle çakışması şaşırtıcı değildir. Özellikle 80'li yılların ortalarına dek iktisat literatüründeki egemenliğini sürdüren Neoklasik büyüme teorilerinin niceliksel büyümeye önem veren yaklaşımlarının ardından, kökenleri A. Smith, J. Schumpeter, N. Kaldor ve K. J. Arrow gibi iktisatçılara dek dayandırılan bir takım yeni yaklaşımlar doğmuştur. Yeni büyüme modelleri olarak ifade edilen ve büyümeyi içsel unsurlarla açıklayan bu yaklaşımlarda beşeri sermaye etkin bir rol oynamaktadır.

Beşeri sermaye, verimlilik artışı, teknoloji üretimi ve nihayetinde ekonomik büyüme çerçevesine hapsedilmemelidir. Beşeri sermayeyi ele alan uygulamalı ve teorik birçok çalışma, beşeri sermayenin birçok etkisinin olduğunu kanıtlamıştır.

Beşeri sermayenin etkilerinden bazıları şunlardır: Beşeri sermaye işgücünün değişen koşullar ve zaman uyumunu kolaylaştırmaktadır. Özellikle kadınların işgücüne katılımını sağlamaktadır. İnsan gücü farklı talep yapısı sebebiyle dış ticaret ve üretim yapısının bileşimini etkilemektedir. Beşeri sermaye, istihdam ve ücretin artmasına sebep olarak işsizliğin azalmasına, gelir dağılımının düzelmesine etki edecektir. Eğitim, demokratikleşme, katılımcılık, insan hakları ve sosyal uyum gibi toplumsal değerlerin yerleşmesinde, çevrenin korunmasında, geliştirilmesinde önem taşımaktadır.

1.3. DIŞ TİCARETİN EKONOMİK AÇIDAN ETKİLERİ

Dış ticaret birçok önemli ekonomik sonuca yol açabilen önemli bir neden ve dolayısıyla araçken diğer yanı sıra önemli bir sonuç ve ekonomik politikası amaçlarından birisidir. Uluslararası ekonomik işlemler içerisinde özel önemini yanı sıra asıl önemi ülkedeki makro ve mikro ekonomik yapı ile olan yakındır. Günümüzde küresel ekonomide iç ve dış makroekonomik dengelerin sağlanması birbirleriyle sıkı sıkıya bağlı olduğundan dış ticaretteki gelişmeler sadece mikro ölçekte firmaları değil, sektörleri ve ulusal ekonomiyi derinden etkileyebilme gücüne sahiptir. Hatta bir ülkenin dış ticaret yapısı ekonomik gelişmişlik düzeyinin de bir aynasıdır.

Dış ticaretin işlevi küresel piyasanın avantajlarından yararlanmak, ülke içindeki üretimin daha pahalı ve/veya yetersiz olduğu durumlarda iç talebi dış ülkelerden karşılamının yanı sıra özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından özel bir önem ve anlama sahiptir.

“İhracat olanakları gelişmiş ülkelere göre daha sınırlı olan gelişmekte olan ülkeler, ekonomik kalkınmalarını sürdürebilmek için büyük tutarlarda yatırım ve ara malı ithal etmek zorundadır. Giderek büyüyen ve sürdürülemez dış ticaret açıkları, döviz darboğazları ve dış finansman kaynaklarının yetersizliği veya kesilmesi gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınma sorunları yaşamlarına neden olabilmektedir. Bu nedenle dış ticaret, sadece ödemeler dengesi açısından değil, üretim, yatırım, büyüme-kalkınma süreçleri yönünden de önem taşımaktadır” (Utkulu, 2005: 3-4).

Dış ticaretin gelişme ve kalkınma sürecinde iki önemli rolü vardır. Bunlardan birincisi özellikle kısa dönemli olup, ekonomik gelişme çabalarının gerektirdiği ithalatı gecikmelere yol açmaksızın karşılaması, yani dış ödeme gücünü temin etmesi, ikincisi ise daha uzun dönemli bir sorun olup dış ticaretin ekonomik yapıdaki köklü değişikliğe uygun olarak yeniden şekillenmesi veya başka bir deyişle dış ticaretin uluslararası işbölümünü uyararak kaynak dağılımını etkilemesidir (Serin, 2001: 305-306).

Dış ticaret yalnızca mevcut kaynakların daha iyi kullanımına olanak vererek değil, aynı zamanda yarattığı dinamik etkilerle de ülke refahı üzerinde olumlu etkiler doğurur. Birincisine dış ticaretin statik, ikincisine de dinamik yararları adı verilir. Statik etkiler daha çok gelişmiş ülkeler açısından, dinamik etkiler ise gelişmekte olan ülkeler açısından önem taşır. Dış ticaretin dinamik etkileri olarak, özellikle yurtiçi üretim ve kaynak açığını kapatma, ürün fazlasına pazar sağlama, ulusal üreticilere rekabet yaratma, iç piyasa hacmini genişletme, ekonomiye dinamizm kazanma gibi etkiler sayılabilir.

Dış ticaretin ayrıca, ölçek ekonomilerine, yeni bilgi, fikir ve yöntemleri ülkeye tanıtması ve iç talebi uyararak yeni ürünlerin üretimine olanak sağlaması gibi görünür ve görünmez pek çok olumlu etkisi de bulunmaktadır.

1.3.1. Üretim ve Milli Gelir Üzerindeki Etkisi

Bir ülkenin mili geliri yatırımların miktarına ve üretim faktörlerinin verimliliğine bağlıdır. Bunun anlamı ise milli gelirin yatırım miktarlarının ve üretim

faktörlerinin verimliliğinin bir fonksiyonu olmasıdır. Ülkelerin üretimle birlikte büyümelerini gerçekleştirmeleri için yatırımlarını arttırmaları gereklidir. Tasarruf ya da döviz açığı bulunan ülkelerin bu açığı gidermelerinin en sağlıklı yolu ve en önemli aracı ihracatlarında meydana getirecekleri artıştır.

‘İhracata dayalı büyüme hipotezi’ olarak adlandırılan görüşe göre dış ticaret, ekonomik büyümenin asıl ve en önemli kaynağını oluşturmaktadır. Bu hipoteze göre ‘‘1960’lı yıllardan günümüze değin Güney Doğu Asya ülkelerinde yaşanan ekonomik büyümenin asıl kaynağı dış ticaret olarak yorumlanmaktadır. İhracata dayalı büyüme hipotezine göre öncelikle ihracatın artışının üretimde artışa neden olmakta ve dış ticaret çarpanı vasıtasıyla milli gelirin artması ile sonuçlanmaktadır. Diğer yandan dış ticaret kısıtlarının ortadan kaldırılmış olması ile ara mal ve girdilerin ithaline olanak sağlayan bir ortamın yaratılması da ihracatın dolaylı olarak üretimin artışına yol açacaktır.’’ (Şen, 2007: 78)

İhracat, toplam talebi oluşturan önemli kalemlerden birisidir. Bu nedenle, ekonomik büyümeyi uyaran ve bunu açıklayan çeşitli faktörlerden biridir. İhracat artışı üretim talebi artışı demektir ve bu reel GSYİ’yi artırır. ‘‘Ek talep yaratan bir olgu olarak yatırımları artıran, uluslararası bir rekabet faktörü olarak kalitenin iyileştirilmesini, verimliliğin artırılmasını gerekli kılan bir uyarıcıdır’’ (Soğan, 1997: 232). ‘‘Mal ve hizmet ithalatı ise yurt içi üretimi ikame etmesi nedeniyle yurtiçi üretim ve GSYH üzerinde olumsuz etkiye sahiptir’’ (Yükseler, 1998: 8). Yani, ‘‘belli bir dönemde milli gelir ve çıktı, gayri safi ihracat artarsa ya da ithalat azalır yükselmekte, tersine belli bir dönemde gayri safi ihracat düşer ya da ithalat artarsa milli gelir de düşmektedir’’ (Parasız, 1998: 78).

İhracat ile üretim arasında pozitif bir etkileşim olduğu genel kabul gören bir görüştür. Dolayısıyla ihracatın ekonominin gelişimi üzerinde doğrudan bir etkisi vardır. İhracat sektöründe üretim azalan maliyetlerle gerçekleştiriliyorsa, ihracatın genişlemesi üretim maliyetlerinin düşmesine sebep olur ve ekonomide reel gelir yükselir. İhracat genişlemesi ülke içindeki diğer üretim kesimlerini de etkileyerek buralarda maliyet azaltıcı yeniliklerin doğmasına yol açar. Yani ‘‘ihracat ile birlikte artan üretim ekonomide dışsal ölçek ekonomilerin ortaya çıkmasına yol açarak maliyetlerin düşmesine ve yeni üretim metotlarının bulunmasına sebep olur. İhracat

için etkin bir şekilde üretim yapan işletmeler, ekonomideki diğer işletmeleri de bu yolda üretim yapmaya zorlayarak rekabetin artmasını ve verimliliğin yükselmesini sağlar. Ayrıca ihracatın artması, ihracat yapan sektörün üretiminde kullanılan faktörlere olan talebi artırarak faktör gelirlerinin yükselmesini sağlar. Yani bir ekonomide ihracat artışı ile ülkedeki üretim faktörleri daha fazla üretime katılabilmekte ve üretimde ölçek ekonomilerinden yararlanma fırsatı doğmaktadır” (Ersungur ve Yalman, 2009: 83-84).

1.3.2. İstihdam Üzerindeki Etkisi

Dış ekonomik ilişkiler bir ulusal ekonomide toplam talep ve toplam arz düzeylerini etkiler. Bu da işsizliğin artması ya da azalmasına, enflasyonist baskının ortaya çıkmasına ya da yok olmasına yol açar. Dış ekonomik ilişkilerin bir parçası olan dış ticaretin varlığı da bu etkilerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır.

İstihdam, yani ülke nüfusuna çalışma olanakları yaratması açısından dış ticaret önemli bir role sahiptir. İthal teknolojiler ve sermaye malları kullanılarak yeni yatırımlar yapılması, ülkede istihdamın yükselmesi ya da işsizliğin azalması demektir. Aynı özellik ihracatın artması için de söz konusudur. İhraç edilen her mal, bu malı üretmek üzere işçi çalıştırılması, yani istihdamın yaratılması anlamına gelir. O nedenle ülkenin ihracatı ne ölçüde artarsa hacmi de buna bağlı olarak artmış olur. Ancak yurtiçindeki malların yerine yabancı mallara yapılan her harcama, yurtiçinde işsizlik artışına yol açmaktadır.

İhracatın ithalattan fazla olması ekonomide toplam harcamaların artmasına ve dolayısıyla istihdam düzeyinin artmasına katkıda bulunurken, bunun tersine ithalatın ihracattan fazla olması toplam talebi azaltarak çalışma düzeyini düşürücü etkide bulunmaktadır” (Seyidoğlu, 2001: 320).

Ancak, bu etki ithalatın niteliğine de bağlı bulunmaktadır. “Mal ithalatının büyük bir kısmının ara ve yatırım mallarından oluşması, ithalatın tamamlayıcı ithalat olma özelliği taşıdığını gösterdiğinden yurtiçi üretim ve katma değer üzerinde olumlu etkisi söz konusu olmaktadır” (Yükseler, 1998: 8). Çünkü yatırım malı ithalatı ekonominin üretim yapısıyla yakından bağlantılıdır. Ara malı ithalatı da

genelde ekonominin üretim yapılanmasının bir yansımasıdır ve ara mallarının temel kullanıcısı sanayi sektörüdür. Dolayısıyla “üretimde kullanılan ara ve yatırım malları ithalatının tamamlayıcı niteliği, üretim artışı ile birlikte istihdam üzerinde olumlu etki sağlamaktadır” (Berksoy, 1994: 34). Ancak tüketim malları için bu durum geçerli değildir. Tüketim malları tüketicinin ihtiyaçlarını doğrudan doğruya karşılayan mallar olduğundan dolayı istihdam üzerinde olumsuz bir etki yaratmaktadır.

Diğer taraftan yatırım mallarının bir bölümü tarım ve hizmetler sektörlerinde kullanılmaktadır. Yatırım malı ithalatının ikame mallardan oluşması da istihdamın azalmasına neden olmaktadır.

1.3.3. Verimlilik Üzerindeki Etkisi

Literatürde ihracat artışının üretim teknolojisini ve işgücü niteliğini geliştirerek verimlilik yönünde önemli katkıları olduğuna ilişkin çalışmalar bulunmaktadır.

Üretim süreci sonunda elde edilen çıktı ile üretimde kullanılan girdiler arasındaki oran olarak ifade edilen verimlilik, ülke ekonomileri açısından kaynakların doğru kullanımı ile yakından ilişkilidir. Öte yandan ekonomik büyüklük bakımından önem kazanan verimlilik kavramı dış ticaret bağlamında artış beklenen bir alan olarak görülmektedir. İhracatın verimliliği arttıracağını ifade eden Beyfuss’a (1978) göre verimliliğin artması durumunda da ihracatın artması beklenmektedir.

Herhangi bir nedenle ihracatta sağlanan artış, dış ticaret düzleminde piyasalar ile olan rekabetin ekonomideki maliyet yapısını rasyonelleştirmesi yönünde bir baskı oluşturmaktadır. Bununla birlikte iç pazardan daha büyük bir dış pazarın açılması beraberinde yeni teknolojilerin kullanımını da gündeme getireceğinden verimliliği arttıracaktır (Beyfuss, 1978: 175-176).

“İçsel büyüme teorilerinin öncüleri sayılan Romer ve Lucas’a göre de bir ülkenin daha fazla dışa açılması durumu diğer ülkelerden kaynaklanan ‘bilgi taşımaları, teknoloji transferi ve teknolojinin taklit yoluyla diğer ülkelere aktarılması, yetişmiş ve nitelikli işgücü transferi’ nedeniyle verimlilik artacaktır” (Kurt ve Terzi, 2007: 26).

1.3.4. Enflasyon Üzerindeki Etkisi

Toplam talebin toplam arzı aşması sebebiyle fiyatlar genel seviyesinin sürekli olarak yükselmesi olarak tanımlanan enflasyonun nedenleri bilindiği gibi talep ve maliyet artışlarıdır. Dış ticaretin enflasyon üzerindeki etkisi talep artışına göre bakıldığında ülkenin ithal mallarına olan talep artışı üretim maliyetini yükselterek yurtiçi enflasyon üzerinde olumsuz etki yaratmaktadır. Talep artışına bağlı olarak ithalatın ihracata göre daha fazla artması durumunda iç talep baskısı enflasyon oranını hızlandırmaktadır. Maliyet artışına göre ise ithal mal fiyatları, örneğin hammadde ve girdi fiyatları toplam talepten bağımsız olarak artsa bile fiyatların artışına neden olmaktadır.

Enflasyon, piyasada belirlenen hizmet ve malların ortalama tutarlarının dönemsel farklılığını gösteren fiyat endeksleri ile hesaplanmaktadır. Fiyat endeksinin hesaplanmasında baz alınan sepet, dayanıklı tüketim malları, dayanıksız tüketim malları ve sağlık-egitim gibi hizmetlerden oluşan bir sepet biçiminde veya ara malları ve makine teçhizat gibi yatırım malları yani üretim mallarından oluşan bir sepet biçiminde tanımlanabilir.

Enflasyon sepeti içerisindeki yer alan malların ithal mal ağırlıkları yurtiçi fiyatlar üzerinde etki yaratmaktadır.

İthalat fiyatlarının yurtiçi enflasyon oranı üzerindeki etkisi, doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki farklı kanaldan gerçekleşmektedir. Doğrudan etki, tüketici fiyat endeksi sepetinde yer alan ithal mal ve hizmetlerin fiyatlarındaki değişim aracılığıyla gerçekleşmektedir. İthal edilen mal ve hizmetlerin fiyatlarındaki düşüş - diğer şartlar sabitken- yurtiçi fiyat artış oranını sınırlandırmaktadır. Dolaylı etki ise, üretici fiyat endeks sepetinde yer alan üretim faktörlerinin fiyatlarındaki değişim aracılığıyla gerçekleşmektedir. “Üretimde kullanılan ithal girdilerin fiyatlarında meydana gelen değişim ilk aşamada üreticinin maliyetini etkilemekte, ikinci aşamada ise firma tarafından malın fiyatına yansıtılarak yurtiçi enflasyon oranı üzerinde etkili olmaktadır” (Çiçek, 2009: 73-76).

Ara ve yatırım mallarında dışa bağımlılık yüksekse enflasyonist baskı daha fazla hissedilmektedir.

İhraç mallarının fiyatlarının yurtiçi enflasyon üzerindeki etkisi ise ihraç mallarının niteliğine bağlıdır. İhraç malları tüketim mallarından oluşuyorsa bu durum, yurtiçinde tüketim mallarına olan talebi arttırarak tüketici fiyat endeksinin artmasına yol açar ve yurtiçi fiyatlar artış gösterir. Artan taleple birlikte üretimde kullanılmak üzere ara mallarının artış göstermesi de yurtiçi fiyatların artmasına yol açmaktadır.

İhraç ve ithal fiyatlarının enflasyon üzerindeki etkisi olduğu gibi enflasyonun da bu fiyatlar üzerinde olumsuz etkileri vardır. Enflasyon dönemlerinde iç fiyatlar yükselirken ithal mallar ucuzlar. Bir başka deyişle, bir malı yurt içinden satın almaktansa dış ülkelerden satın almak daha ucuz hale gelir. Bu durumda ithalatın artması, ihracatın azalması dış ticaret dengesi üzerinde olumsuz etki yaratmakta ve dış ticaret açığının ortaya çıkması ile sonuçlanmasına neden olmaktadır.

1.3.5. Sanayileşme Üzerindeki Etkisi

Dış ticaret politikaları özellikle gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere birçok ülke açısından sanayileşme stratejilerinden biri olarak kullanılmıştır.

“İthal-ikamesi gibi içe dönük bir sanayileşme stratejisinin seyrettiği ülkeler açısından dış ticaret politikalarının amacı yerli endüstrilerin korunmasıdır; dışa açık politika uygulayan ülkeler bakımından ihracatın özendirilmesi olmuştur” (Seyidoğlu, 2001: 117).

Dış ticaret ilişkilerinin endüstriyel bağlamda en önemli etkilerinin oluşan rekabet ortamında yerli üretimin gösterdiği gelişme olarak gözlemlenmektedir. Buna ithalatın disipline edici etkisi de denmektedir ve Aslan ve Kula (2008:179) bunu şu şekilde açıklamaktadır: “Yerli piyasalar uluslar arası rekabete açıldığında oligopolistik yapıya sahip olan yerli endüstriler rekabete zorlanacak ve böylece yerli firmalar oligopol karlarını azaltırken üretim miktarlarını arttıracaklardır”.

Bugün mevcut ekonomik düzenin bir gerçeği olan gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler bakımından dış ticaret önem taşımaktadır. Gelişmekte olan ülkeler

ürettikleri hammaddeleri gelişmiş olan ülkeler satarken, gelişmiş ülkeler için geliştirmekte olan ülkeler ürettikleri mamul mallar için bir pazar olmaktadır.

1.3.6. Ekonomik Kalkınma Üzerindeki Etkisi

Ülkelerin dış ticaret politikaları ile ilgili kararları iktisadi kalkınma üzerinde etki yapabilir, çünkü dış ticaret politikaları milli gelirin bileşimini, istihdamı ve fiyat seviyesini, sanayileşme yapısını ve gelir dağılımını fazlasıyla ilgilendirmektedir. Dış ticaret politikası ile kalkınma arasında karşılıklı bir etkileşim vardır.

Benzer bir durum ekonominin liberalleşmesinde de söz konusudur. “Birçok ülkede ekonomik politikaların temel amacı serbest piyasa ekonomisinin bütün kurum ve kurallarınca uygulanmasıdır” (Seyidoğlu, 2001: 118). Ulusal ekonominin dünya ekonomisine eklemlenmesini öngören bu türden politikalar açısından dış ticaret vurgusu ise oldukça önemli bir öğedir. Uluslar arası piyasaların giderek bütünleştiği ve üretimin de uluslararasılaştığı günümüz ekonomik düzeninde piyasada kalıcılığı sağlayacak stratejilerin geliştirilmesi gerektiği yönünde dünya gündeminde yer alan telkinler dikkate alınmak durumundadır. Bu bağlamda önemli olan hükümetlerin gelişme/kalkınma yöneliminde uyguladıkları siyasetin bir parçası olarak ekonomik kalkınmada dış ticaretin önemli bir yeri bulunmaktadır.

Dış ticaret uygulamalarının önemli bir boyutu hazineye gelir sağlanmasıdır. Zira ithalat ve ihracat üzerine konulan kimi vergiler özellikle geliştirmekte olan ülkeler açısından oldukça önemli bir gelir kaynağı oluşturmaktadır (Seyidoğlu, 2001: 118).

Seyidoğlu'na (2001: 118) göre;

“dış ticaret politikalarında kimi zaman dış ticaret piyasalarındaki monopol gücünden yararlanılması amacı etkili olmakta ve özellikle tek üretici olduğu konumundaki ürünlerde önemli atılımlar gerçekleştirmeye çabalamaktadır. Diğer yandan iç ekonomide gözlemlenebilecek bir tekelcilik eğilimine karşı da dış ticaret yönelimleri gerçekleştirebilmekte; hükümetler bu türden uygulamalar ile iç piyasayı düzenleme yoluna başvurabilmektedir”.

Ayrıca, “bir ülkenin uygun stratejileri izleyerek diğer bir deyişle ihracat teşviklerini veya ithalat kısıtlamalarını rasyonel adımlar ile gerçekleştirerek kendi firmalarının yabancı firmalar karşısındaki rekabet gücünü arttırabileceği belirtilmektedir” (Özer, 2007: 67).

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARET YAPISINDAKİ GELİŞMELER (1980-2009)

2.1. TİCARİ SERBESTLEŞME VE DIŞ TİCARET

Ülkeler dış ticaretlerini şekillendirirken bazı dönemlerde korumacılığa yönelik politikalara, bazı dönemlerde ise serbestleşme yanlısı stratejilere ağırlık vermektedirler. Türkiye’nin dış ticaretinin yapısını anlayabilmek için dış ticarete serbestleşme politikasının yakından izlenmesi faydalı olabilecektir.

2.1.1. 1980 Dönüşümü ve Ticari Serbestleşme

1980 yılı gerek Türkiye gerekse dünya açısından önemli yapısal dönüşümlerin yaşandığı bir yıl olmuştur. Söz konusu dönemden itibaren tüm dünyada etkisini hissettiren küreselleşme olgusu tüm ülke ekonomilerini derinden etkilemiş, 1980 sonrasındaki ekonomiler dışa dönük sanayileşme ve liberalleşme politikalarıyla yönlendirilmeye başlanmıştır (Öztürk ve Özyakışır, 2005).

Dönüşümün genel niteliği ekonomide piyasa güçlerinin etkinliğini artırmak, piyasalar üzerinde devletin belirleyici rolünü azaltmak ve ekonomiyi dışarı açmak şeklinde tanımlanabilir. Ekonomik, toplumsal ve siyasal dengeleri önemli ölçüde değiştiren bu dönüşümün en belirgin sonuçları dış ekonomik ilişkilerde ortaya çıkmıştır.

1970 sonrası dünya ekonomisi önemli bir ekonomik krize sürüklenmiştir. Petrol şoklarının katkısıyla ağırlaşan kriz o döneme dek yaşanmış krizlerden değişik bir karakter kazanmış ve durgunlukla enflasyonun aynı anda yaşandığı ekonomik koşullar oluşturmuştur. Geleneksel Keynesçi iktisat politikalarının hem krizden sorumlu tutulması hem de kriz karşısında çaresiz olması iktisat politikalarının liberal eksene kaymasına sebep olmuştur. Bu yıllardan sonra dünya küreselleşme eğilimlerinin egemen olduğu bir karakter kazanmıştır.

1973-1980 dönemi, 1980 sonrasında ivme kazanacak küreselleşme sürecinin ortaya çıkması açısından önemli gelişmelere sahne olmuştur. Petrol ihracatçısı

ülkelerin ellerinde biriken petrodolarlar içe yönelik sanayileşme stratejileri uygulayan ülkelerin artan finansman gereksinimini karşılamak amacıyla sanayileşmiş ülkelerdeki finans kuruluşları yoluyla azgelişmiş ülkelere yönlendirilmeye başlanmış, bunun sonucunda kısa sürede önemli bir artış gösteren finansal akımlar bir yandan azgelişmiş ülkelerde uygulanmakta olan içe dönük sanayileşme modelinin bir süre daha sürmesine olanak tanırken diğer yandan özel finansal piyasaların önemini artırarak küresel dalganın öncü bir unsuru olmuştur. Bu sürenin sonunda ortaya çıkan uluslararası borç krizi bu modelin sona ermesi ve uluslararası kuruluşlar güdümünde neo-liberal politikaların azgelişmiş ülkelerin çok büyük bir kısmını içine alacak biçimde yaygınlaşması küreselleşme sürecini fiilen başlatmıştır (Şenses, 2009: 238). “ABD’den başlayarak ekonomi politikalarının dünya çapında değiştirilmesi sürecine girilmesiyle, serbest piyasa ekonomisi ve küreselleşme gelişmekte olan ülkeler için de geçerli politika olmuştur” (Kazgan, 2006: 118). Gelişmekte olan ülkelerin olağandışı açıkları bu ülkelerin yapılarına yerleşmiş olan ihracat ataletinin ötesine geçmeye, iç pazar ağırlıklı gelişme yerine dış pazarlara açılmaya özendiren ticaret politikaları uygulamaya, daha büyük ölçüde bütünleşmeye zorlamıştır. Böylece 1970’li yılların kalkınma stratejilerini terk etmek, kurulu sanayilerini dışa açmak, yeni sanayilerini ihracata dönük olarak kurmak ve döviz kazandırıcı işlemlerini özendirmek zorunda kalmışlardır. Geleneksel üretim yapısı ve uluslararası işbölümüne katılım yapısıyla gelişmekte olan ülke olarak yer alan Türkiye de bu tür ülkelere özgü genel kalıba uygun biçimde gelişmiştir.

1980’de ABD’de başlayan ve İngiltere’ye sıçrayan serbestleşme hareketi, borç ödeyemez duruma düşen gelişmekte olan ülkelere yönelik olarak IMF ve Dünya Bankası tarafından ‘İhracata Dönük Büyüme İçin Serbestleşme’ modeline dönüştürülmüştür (Kazgan, 2006: 119). Dünya Bankası ve IMF tarafından iktisat politikalarına ilişkin olarak belirlenen koşullar büyüme için en uygun yol olarak görünen “mükemmel piyasa” önündeki engelleri kaldırmayı amaçlamıştır. “Washington Mutabakatı” olarak adlandırılan bu yaklaşım tavsiyeleri on politika aracı üzerinde yoğunlaşmıştır (Wayenberge, 2009: 315-316):

- Dış ticaretin serbestleştirilmesi,
- Döviz kurunun rekabetçi olması ve ihracatı teşvik etmesi,

- Faizlerin serbest bırakılması,
- Kamu harcamalarının yeniden yönlendirilmesi,
- Enflasyon ve sermaye kaçışına yol açan bütçe açıklarının sıkı denetim altında tutulması,
- Doğrudan yabancı yatırımların serbestleştirilmesi,
- Özelleştirme,
- Ekonominin kuralsızlaştırılması,
- Vergi tabanının genişletilmesi,
- Güvenli mülkiyet hakları

Neo-liberal küreselleşmenin kök salması ve derinleşmesinde etkili sanayileşmiş ülkeler, Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (WB) gibi uluslararası finansal kuruluşları çok önemli rol oynamıştır.

IMF ve Dünya Bankası yapısal uyum politikaları aracılığıyla özellikle dış ticaretin serbestleştirilmesi ve özelleştirme gibi alanlarda önemli ölçüde etkili olmuştur. 1993 yılında sonuçlanan Uruguay müzakere sürecinin bir ürünü olarak Dünya Ticaret Örgütü (WTO) de neo-liberal küresel düzenin kurumsal yapısının temel taşlarından birisini oluşturmuştur. WTO liberalleşme eğilimini mal ticaretinin ötesinde hizmet ticaretine ve dış ticaretle ilgili olarak fikri mülkiyet haklarına ve yatırım alanlarına doğru genişletme açısından etkili bir güç olarak ortaya çıkmış, az gelişmiş ülkelerin dış ticaret ve yabancı sermaye yatırımlarına daha açık hale gelmelerini sağlayarak, çok uluslu şirketlerin hareket alanındaki engellerin kaldırılmasında etkili olmuştur (Şenses, 2009: 240).

2.1.2. Türkiye'nin Ticari Serbestleşme Süreci

Türkiye ekonomisinde 1980 sonrası dönemde en önemli değişimler dış ekonomik ilişkiler alanında gerçekleşmiştir. Bu değişimlerden en önemlileri dış ticaret işlemlerinde serbestleşme ve bu doğrultuda ekonominin dışa açılmasıdır (Ateş ve Bostan, 2007: 1).

“Türkiye 1930’lardan 1980’lere kadar içe kapalı, ithal ikameci bir sanayileşme politikası izlemiştir. Bu içe kapalı politika ilk dönemlerde başarı ile uygulanmış ve

tüketim mallarında ithal ikamesi sağlanmış, ancak 1970’li yıllarda ekonomi iç ve dış şoklarla sarsılınca ithalat hızla artma trendine girmiş, dış ticaret ve cari işlemler açığı yükselmeye başlamıştır” (Karagöz, 2007: 218).

Türkiye’de 1980 öncesi ithal ikameci kalkınma modeli uygulanırken de uluslararası iktisadi ve mali ilişkiler açısından sergilenen olumsuz performansın ihracata dayalı kalkınma modelinin benimsendiği 1980’lerden bu yana devam ettiği gözlenmektedir. (Doğan ve Ersel, 2009: 67).

1970’li yılların ortalarından itibaren içe yönelik sermaye birikim stratejisine bağlı olarak tüketim mallarının yerli üretiminde belirli bir mesafe kaydedilmiş, ara ve sermaye mallarında ithal ikamesine geçilerek sanayileşme derinleştirilmek istenmiştir. (Ercan vd., 2008: 238). Ancak ekonomide ara ve yatırım malları üreten sanayi dallarında düzgün bir gelişme olmaması ve yatırım malı, ara malı ve tüketim malı arasında olması gereken dengenin sağlanamaması, var olan üretim kapasitesinin çalışabilmesi için ara ve yatırım malı gereksinimi, bu malları üreten sanayi yapısının kurulamaması 1970’li yılların sonunda ödemeler krizi ve döviz darboğazı ortaya çıkarmıştır.

Bu darboğazları genişletmek amacıyla 24 Ocak 1980 tarihinde teorik temeli neo-liberal yaklaşım olan, ekonomide köklü dönüşümleri amaçlayan İstikrar Programı yürürlüğe konmuştur.

1970’lerin sonunda, Türkiye ekonomisinin karşı karşıya kaldığı ödemeler dengesi sorunlarına çözüm olması amacıyla uygulamaya konulan yapısal uyum politikalarının önemli bir parçası olarak, dış ticaretin serbestleştirilmesine başlanmıştır. Önceleri yüksek gümrük vergileri ve oldukça karmaşık bir koruma sistemine sahip olan ekonomi, aşamalı bir serbestleşme sürecinin sonunda dış dünya ile rekabete açılmıştır. Bu arada, ihracat gelirlerinin artırılması ve serbestleşme ile artan ithalat faturasının ödemeler dengesi üzerinde yarattığı etkiyi gidermek amacıyla birtakım tedbirler uygulanama konuşmuştur (Günçavdı vd., 2008: 60).

“Yerli üretimde, teknolojik ve ekonomik etkinliğin ve köklü yapısal değişikliğin sağlanması için iç pazarın ithal mallarına açılmasının gerekli ve zorunlu olduğu, 24 Ocak Programı’nın temel önermelerinden biridir” (Kepenek, 2007: 201). Bu doğrultuda 1981 ithalat rejimi ile kotalar kaldırılmış, kota kapsamında pek çok

mal II sayılı liberasyon listesinden I sayılı liberasyon listesine aktarılmış, ithalattan alınan damga resmi ölçüde indirilmiş, ithalat teminat oranları düşürülmüştür. İthalatın serbestleşmesi yolunda en büyük adım 29 Aralık 1983 yılında atılmıştır. 1984 yılı başında hem ithalatı düzenleyen listeler köktenci biçimde değiştirilmiş, hem de gümrük vergi oranları yeniden belirlenmiştir. 1984 ithalat rejimi ithalatı ‘izine bağlı mallar’, ‘ithali yasak mallar’ ve ‘liberalizasyondan ithal edilecek mallar’ olarak üç ana grupta toplamaktadır. Bu listenin en önemli özelliği ithali yasak ve izine bağlı malların ilan edilmesi ve bunun dışında kalan malların ithalatının serbest bırakılmasıdır. Rejimin diğer önemli özelliği gümrük vergilerini değiştirmiş olmasıdır” (Berksoy, 1985: 140).

Ocak 1984’den itibaren ortalama %76,3 olan nominal gümrük vergileri %48,9’a indirilmiş, ithalat üzerindeki dolaysız devlet kontrolleri kaldırılmış, ithalatta liberalizasyon giderek genişletilmiş ve liberalizasyon oranı 1988 yılında %90’ı aşmıştır.

İhracatta ise devlet denetimi büyük ölçüde kalkmış ve geniş teşvik sistemi getirilmiştir; ihracatta dolaylı vergilerin iadesi sistemi düşürülmüş, kurumlar vergisi hafifletilmiştir. İhracatçılara, hammadde ve ara girdi ithalatında kullanılmak üzere döviz transferinde öncelik, kazanılan dövizlerden mahsup, gümrük muafiyeti kolaylığı sağlanmıştır. TL günlük ve kısa aralıklı kur ayarlamaları ile sadece nominal değil reel olarak da devalüe edilmiştir. İhracat ve sermaye girişi teşvik edilmiştir.

İhracatı artırmak için yapılan düzenlemeler ilave olarak, başta parasal ve nakdi teşvikler olmak üzere ihracat değişik destek unsurları ile teşvik edilmiştir. Türk ihracatçılarının dış pazarlarda rekabet gücünün artırılması ve Türkiye’nin ihracata yönelik stratejisinin desteklenmesi amacıyla 1987 yılında Türk Eximbank kurularak faaliyete geçirilmiştir.

1990’lı yıllarda ise mal akımlarının serbestleşmesine yol açan etkenler farklılaşmıştır. Mal akımlarında serbestleşme uluslararası anlaşmalar bağlamında gerçekleşmiştir. Bunun kaynağı GATT Uruguay Turu ve Avrupa Topluluğu ile Gümrük Birliği Anlaşmaları’dır.

Gümrük Birliği Anlaşması'nın geçiş döneminin 6 Mart 1995 Ortaklık Konseyi kararlarıyla tamamlanıp son döneme girilmesi, ayrıca AB'nin Ortak Gümrük Tarifesine uyum yoluyla Türkiye'yi üçüncü ülkeler karşısında da serbestleşme derecesini artırma zorunda bırakması serbestleşmedeki temel nedenlerdir.

1 Ocak 1996 tarihi itibarıyla AB'den ithal edilen sanayi ürünleri üzerindeki gümrük vergileri sıfırlanırken, gümrük vergilerine eş etkili vergiler de (damga ve belediye resmi, harçlar ve fonlar vb.) kaldırılmıştır. İthalat yasaklamaları, kota gibi miktar kısıtlamalarını ve bunlara eş tedbirlerin (ticari-teknik engelleri, idari engeller, standart engelleri) kaldırılması da buna eklenmiştir. Diğer taraftan üçüncü ülkeler için uygulanan vergiler, bazı hassas ürünler dışında, AB'nin belirlediği OGT seviyesine çekilmiştir (Dağdelen, 2004: 41-42).

Ayrıca

“Türkiye WTO üyeliğinin gerekleri doğrultusunda belirli bir takvim çerçevesinde sanayi ürünlerinde tarife indirimleri gerçekleştirmiş, tarım ve tekstil sektörlerinin kademeli olarak mevcut kurallara uygun faaliyet göstermelerini sağlamak amacıyla düzenlemeler yapmış, ticaretle bağlantılı yatırım tedbirleri, fikri mülkiyet hakları ve hizmet ticareti konularında WTO tarafından oluşturulan uluslararası ticaret sistemine dahil olmuştur” (DPT, 2007: 13).

Gümrük Birliği'nin gerekli kıldığı uygulamalar ise 2002 yılından itibaren uygulamaya konmuştur. Türkiye AB-Gümrük Birliği ve WTO ile anlaşmalardan doğan yükümlülüklerini yerine getirmiştir.

Bu süreçte Türkiye'de dış ticarete yönelik yapılan serbestleşme uygulamalarının amacı serbest piyasa sistemi eşgüdümünde Türk ekonomisinin dünya ekonomisiyle tam entegrasyonunu sağlamak ve Türkiye'yi küreselleşme ve serbestleşme eğilimlerinin dışına çıkarmamak olarak belirlenmiştir.

2.1.3. 1980-2008 Döneminde Meydana Gelen Serbestleşmenin Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi

24 Ocak Kararları çerçevesinde, dış ticaretin serbestleştirilmesi ve geliştirilmesi amacıyla alınan kararlar sonucu, özellikle 1980-1988 yılları arasında ihracatta sürekli artış yaşanmıştır. Bu dönemde ihracat teşvik tedbirleri, 'her ne

pahasına olursa olsun' şeklindeki bir ihracat yaklaşımının egemen olması (Berksoy, 1985: 146), "sürekli devalüasyon politikası ile ulusal parada hızlı erozyon, verimlilik artışı, iç talebin kısılması ve buna bağlı olarak üretimin iç pazar ve talepten dış pazar ve talebe kayması" (Yentürk, 1993: 104) sonucu Tablo 1'de görüldüğü gibi 1980-1988 döneminde ihracat %300,7 artışla yaklaşık 4 kat artmıştır. 1980 yılında 2,9 milyar dolar olan ihracat 1988 yılında 11,6 milyar dolara yükselmiştir. Dış ticaret rejiminin serbestleşmeyle birlikte, yerli üretimin ithalatın artan etkisine maruz kalması sonucu ithalat ise bu dönemde %81,2 artmıştır.

1980'lerin son yıllarından başlayarak, imalat sanayi alt sektörleri itibariyle ihracatta önemli bir değişimin sağlanamamış olması ihracat artışını yavaşlatmıştır. "1988 yılından sonra ülke içinde kapasite kullanımının sınırlarına ulaşılması sebebiyle 1988 yılından sonra ihracat azalmaya ithalat ise artmaya başlamıştır" (Uzay, 2002: 186-187). 1988 yılından sonra ihracatın azalmasının temel nedeni, olumlu ekonomik etkenlerin ortadan kalkması ve kapasite kullanımında sınıra ulaşılmasıdır.

1990'lı yılların başlarından itibaren sanayileşmiş ülkelerde görülen durgunluk, ülke içinde görülen yüksek enflasyon, kamu açıkları, artan iç ve dış borç stoku gibi kronikleşen sorunlar nedeniyle 1990-1993 yıllarında ihracat artış hızı yavaşlamıştır. Bu dönemde ihracat %18,4 artış göstermiş, ithalatsa %32 artmıştır. Bu sorunlar 1994 yılında bir ekonomik kriz yaşanmasına neden olmuş, bu kriz sonrasında 5 Nisan Kararları olarak bilinen, ekonomik istikrarın sağlanmasını amaçlayan tedbirler paketi uygulamaya konmuştur. 1994 yılında TL'nin dış değerinin düşürülmesi ithalatın önemli ölçüde gerilemesine, ihracatın da yükselmesine yol açmıştır. 1994 yılında ihracat bir önceki yıla göre %18 artmış, ithalatsa %20 gerilemiştir. Ancak bu sonuç dış ticaret açısından kalıcı bir değişiklik oluşturmamış, ithalat krizin hemen ardından 1995 yılında tekrar sıçrama göstererek eski trendini yakalamıştır. İthalat 1995 yılında bir önceki yıla göre %53,4 artış göstermiştir. Türkiye'nin AB ile yaptığı Gümrük Birliği Anlaşması'nın birçok korumayı kaldırması ve azaltması ile ithalat miktarı artmış, 1996 yılında ihracat %7,3 artmasına karşılık ithalat %22,7 oranında artış göstermiştir. İhracatın bu şekilde gerilemesinin nedeni ise dünya ticaretinin büyüme hızındaki gerilemedir.

“İhracat 1997 yılında yurtdışı talepteki canlılığa bağlı olarak, Güneydoğu Asya krizine rağmen hızlı bir yükseliş göstermiştir. Bu yılda bir önceki yıla göre %13,1 oranında artarak 26,2 milyar düzeyine yükselmiştir. 1997 Asya krizinin 1998’de Rusya’ya sıçraması ile dış talepte yaşanan daralma, Ağustos 1999 depreminin oluşturduğu etkiyle beraber, 1998-1999 ihracat performansının diğer yıllara göre daha düşük gerçekleşmesine neden olmuştur” (Bulut, 2006: 235).

Dünya talebindeki daralma nedeniyle ihracat 1998 yılında %2,7 artış göstermiş, 1999 yılında ise %1,4 gerilemiştir.

2000 yılı boyunca takip edilen dalgalı kur politikası hedeflenen enflasyon rakamlarına da ulaşmak için kurları baskı altında tuttuğu için ihracatı teşvik etmekten uzak olmuş, başta ithalat olmak üzere döviz harcatıcı işlemlerini ise maliyet avantajlarından teşvik etmiş olup bu dönem 2001 yılı içerisinde yapılan devalüasyon ile sona ermiş, dalgalı kura geçilmiştir. “Dalgalı kur ortamı ihracatçıya kazandırdığı dövizleri bozdurduğunda daha fazla ulusal para elde etmesine imkân verdiğiinden fiyat avantajı sağlamış, ihracatçılara yeni pazar ve müşteri bulma imkânı getirmiştir” (Melemen, 2006: 194).

“İç talepteki yetersizlik ve sağlanan maliyet avantajları sayesinde, 2001 yılında ihracat bir önceki yıla göre %12,3 oranında artmış ve 31,3 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Kurda ve iç talepte yaşanan bu gelişme, ithalatı ise tam tersi yönde etkilemiş ve 2001 yılı ithalat, 2000 yılına göre %24 oranında daralmış ve 41,4 milyar dolar seviyesine gerilemiştir. 2000 yılında Türk lirasının özellikle Euro karşısındaki değerlenmesi de ihracatın zayıf bir performans sergilemesinde etkili olmuştur. Euro/Dolar paritesinde ortaya çıkan gerileme ihraç malları fiyatlarının düşmesine neden olarak ihracat gelirlerini olumsuz etkilemiştir” (TCMB, 2000).

2002, 2003 ve 2004 yılları ihracat ve ithalatın gelişimi açısından değişik trendlerin gözlemlendiği yıllardır. 2001 yılının devalüasyonundan etkilenerek ihracata yönelik gelişme gösteren yeni sektörler, verimlilik artışı, ücretlerin düşmesi ve kriz sonrasında iç talepteki ciddi daralmanın varlığı ihracat artışı üzerinde etkili olmuştur. Yeni ihracata yönelik sektörlerin dışarıya bağılıklarının yüksek olması ve yaşanan hızlı büyümenin ithalatı artırıcı etkisi ithalatın artış göstermesine yol açmıştır. 2004 yılında ithalat artış hızı 40,7, ihracat artış hızı ise 33,7 olarak gerçekleşmiştir.

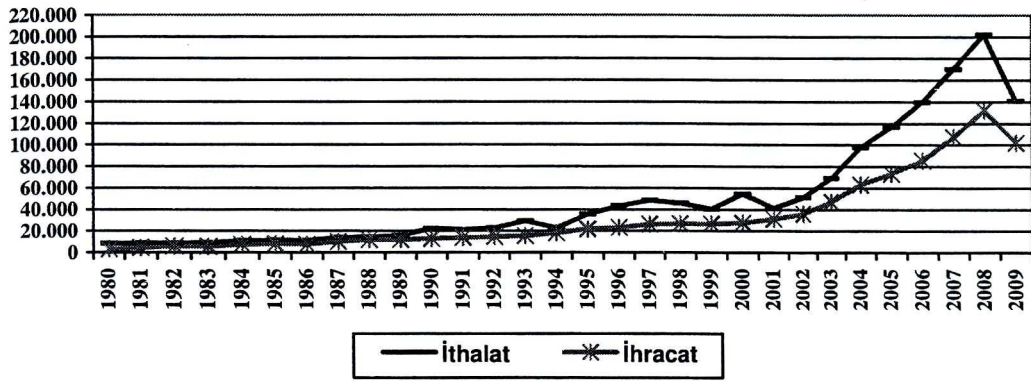
2005-2006 yıllarında ihracat ve ithalatın bir önceki yıla göre artış hızları aynı düzeyde kalmış, 2007 yılında ihracat %25,3 artışla 107,2 milyar dolar olmuştur. İhracat, ilk defa 100 milyar dolar seviyesini geçmiş ayrıca dünya ihracatı içerisindeki

payı da %0,7 olarak gerçekleşmiştir. 2008 yılında ihracat 132 milyar dolara, dünya ihracatı içerisindeki payı ise %0,8'e yükselmiştir.

2009 yılında ise dış ticaret, ABD'de yaşanan Mortgage Krizi ile başlayan 2008 yılının ikinci yarısından itibaren küresel mali piyasaları derinden etkileyen kriz sebebiyle hem ihracatta hem de ithalatta belirgin bir kırılma yaşanmıştır. 2009 yılında ihracat 22,6, ithalat ise %30,3 gerilemiştir.

Şekil 1. Türkiye'nin İhracat ve İthalat Gelişimi (1980-2009)

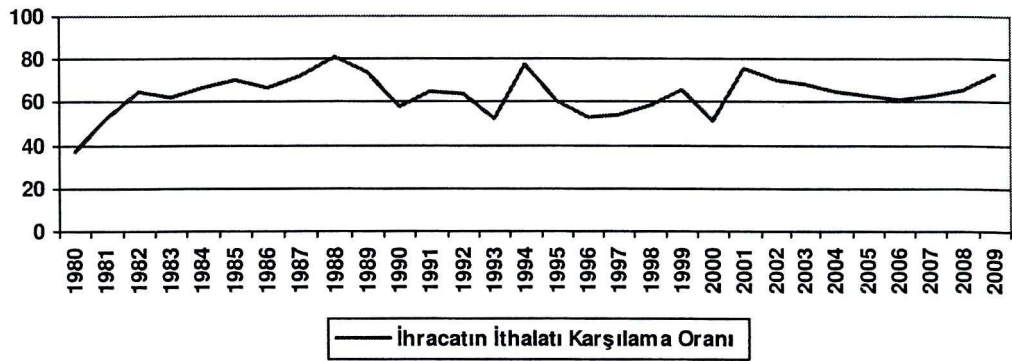
Türkiye'nin dış ticaret açığına bakıldığında ise Tablo 1'de görüldüğü gibi, 1980-2009 dönemi boyunca sürekli dış ticaret açığı vermiştir. 1980-1988 döneminde ihracatın artmasıyla birlikte dış ticaret açığı 2,4 milyar dolar gerilemiş, finansal liberalizasyon hareketlerinin hız kazandığı 1990'lı yıllardan itibaren ithalatın artış göstermesine paralel olarak dış açık hızla artmıştır. Tablo 1'e bakıldığında Türkiye'nin dış ticaret açığının azaldığı dönemler ülke içinde ve dışında yaşanan kriz yıllarıdır. Bu yıllarda TL'nin değer kaybıyla birlikte ithalatın azalmasına bağlı olarak dış açık önceki yıllara göre azalma göstermiştir. 1994 yılında %63,3, 1998'de %15, 1999'da %25,6, 2001'de %62, 2009'da ise %44,8 gerilemiştir. 2001 krizi sonrasında başlayan yüksek oranlı ekonomik büyüme sürecinde artan ara malı ve sermaye malı ithalatı, YTL'nin değerlenmesi ve petrol fiyatlarındaki artışlar dış ticaret açığının büyümesine neden olan faktörlerdendir. 2009 yılında ise küresel krizin etkisiyle azalan ithalat sonucu dış ticaret açığı küçülmüştür.

Türkiye'nin dış ticaret açığının nedenleri, ihracatın devalüasyon yılları dışında büyük artış göstermemesi, ithalatın yıllık değişim oranlarının ihracattaki değişim oranlarından yüksek olmasıdır. Bu nedenlerin dışında dış ticaretin yapısındaki gelişmelere de bağlıdır. İleriki bölümlerde değerlendirilecek olan

ithalatın ve ihracatın yapısındaki gelişmeler dış ticaret açığının artmasındaki sorunu ortaya koyacaktır.

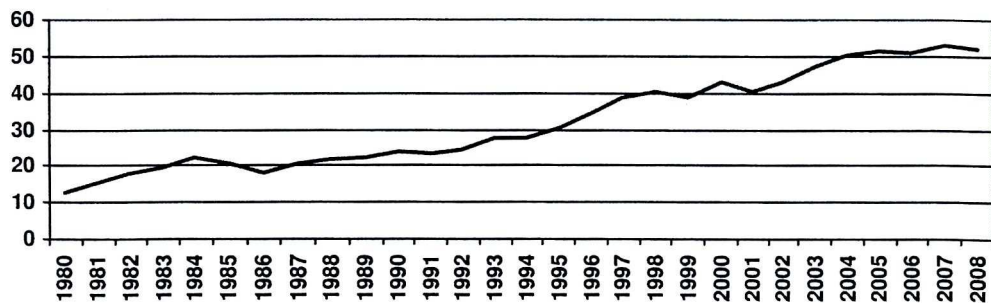
İhracatın ithalatı karşılama oranına bakıldığında ise Şekil 2’de görüldüğü gibi dalgalı bir seyir izlemektedir. 1980-2009 dönemi boyunca %81 ile 30 yıllık süreçte en yüksek değere 1988 yılında ulaşılmıştır. Bu süreç boyunca %100’ün altında gerçekleşen bu oran ekonomik krizin yaşandığı yıllarda eksik değerlenmiş döviz kurunun sonucunda artmıştır. 2009 yılında ihracatın ithalatı karşılama puanı %72,6’ya yükselmiştir.

Şekil 2. İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (1980-2009)

Ekonominin dışa açıklık göstergesi olarak nitelendirilen dış ticaretin milli gelir içindeki payı ise 1980 yılında %12,5, 1990 yılında %24, 2000 yılında %43, 2008 yılında %52 olarak gerçekleşmiştir. Bu süreç boyunca yükselen bu oran dış dünya ile bağlantının arttığını yani Türkiye’nin ticari açıklığının arttığının göstergesidir (Şekil 3).

Şekil 3. Dış Ticaretin Gayri Safi Yurtiçi Hasılaya Oranı

Türkiye’nin dünya ihracatı ve ithalatı içindeki payı da bu dönem boyunca yükselme göstermiştir. 1980 yılında %0,1 olan ihracat payı 2009 yılında %0,8’e yükselirken, ithalat %0,3’den %1,1’e yükselmiştir.

Tablo 1. Türkiye'nin 1980-2009 Dönemi Dış Ticareti

Yıllar	İhracat		İthalat		Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhr İth	Dünya İhr. İçindeki Payı	Dünya İth. İçindeki Payı
	Milyon \$	Değişim %	Milyon \$	Değişim %	Milyon \$	Milyon \$	%	%	%
1980	2.910	28,7	7.909	56,0	-4.999	10.819	36,8	0,14	0,38
1981	4.703	61,6	8.933	12,9	-4.230	13.636	52,6	0,23	0,43
1982	5.746	22,2	8.843	-1,0	-3.097	14.589	65,0	0,30	0,45
1983	5.726	-0,3	9.235	4,4	-3.507	14.963	62,0	0,31	0,48
1984	7.314	24,5	10.757	16,5	-3.623	17.891	66,3	0,36	0,53
1985	7.958	11,6	11.343	5,5	-3.385	19.301	70,2	0,40	0,56
1986	7.457	-6,3	11.105	-2,1	-3.648	18.561	67,1	0,34	0,50
1987	10.190	36,7	14.158	27,5	-3.968	24.348	72,0	0,40	0,54
1988	11.662	14,4	14.335	1,3	-2.673	25.997	81,4	0,40	0,48
1989	11.625	-0,3	15.792	10,2	-4.167	27.417	73,6	0,37	0,49
1990	12.959	11,5	22.302	41,2	-9.343	35.261	58,1	0,37	0,62
1991	13.593	4,9	21.047	-5,6	-7.454	34.640	64,6	0,38	0,57
1992	14.715	8,2	22.871	8,7	-8.156	37.586	64,3	0,39	0,58
1993	15.345	4,3	29.428	28,7	-14.083	44.773	52,1	0,40	0,75
1994	18.106	18,0	23.270	-20,9	-5.164	41.376	77,8	0,41	0,52
1995	21.637	19,5	35.709	53,5	-14.072	57.346	60,6	0,41	0,67
1996	23.224	7,3	43.627	22,2	-20.402	66.851	53,2	0,42	0,78
1997	26.261	13,1	48.559	11,3	-22.298	74.820	54,1	0,46	0,84
1998	26.974	2,7	45.921	-5,4	-18.947	72.895	58,7	0,49	0,80
1999	26.587	-1,4	40.671	-11,4	-14.084	67.258	65,4	0,46	0,68
2000	27.775	4,5	54.503	34,0	-26.728	82.278	51,0	0,43	0,81
2001	31.334	12,8	41.399	-24,0	-10.065	72.733	75,7	0,50	0,63
2002	36.059	15,1	51.554	24,5	-15.495	87.613	69,9	0,55	0,76
2003	47.253	31,0	69.340	34,5	-22.087	116.593	68,1	0,62	0,88
2004	63.167	33,7	97.540	40,7	-34.373	160.707	64,8	0,68	1,01
2005	73.476	16,3	116.774	19,7	-43.298	190.251	62,9	0,70	1,07
2006	85.535	16,4	139.576	19,5	-54.041	225.111	61,3	0,70	1,12
2007	107.272	25,4	170.063	21,8	-62.791	277.334	63,1	0,76	1,19
2008	132.027	23,1	201.964	18,8	-69.936	333.991	65,4	0,82	1,22
2009	102.165	-22,6	140.775	-30,3	-38.611	242.940	72,6	0,81	1,11

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, <http://www.tuik.gov.tr>, (02 Kasım 2010).

2.2. İHRACAT YAPISINDAKİ GELİŞMELER

Bir ülkenin ihracatının yapısı, ihraç edilen ürünlerin sektörel kompozisyonunu, ihracatın ürün bazında meydana gelen dönüşümünü, ihracatın faktör kullanım yoğunlukları ve teknolojik bileşimindeki ağırlıklarını, rekabet gücünü, ülke ve bölgeler bazında ihraç pazarlarının payındaki değişimini

kapsamaktadır. Bu bölümde 1980 yılından itibaren 30 yıllık süreçte Türkiye'nin ihracatındaki yapısal değişim değerlendirilecektir.

2.2.1. Sektörel Gelişmeler

Tarım, sanayi ve madencilik sektörleri, bir ekonomideki önemli üç üretim sektörünü oluşturmaktadır. Bir ülkenin toplam ihracatı içinde tarım, sanayi ve madencilik sektörlerinin nispi önemi ülkenin tarımsal ve sınai niteliğini belirler. Ayrıca sektör paylarındaki gelişme sanayileşme çabalarının ihracata ne ölçüde yansıdığına bir göstergesidir. Bir ülkenin ihracatında oluşan değişimler sonucu dünya ticaretine uyum sağlaması, o ülkenin istikrarlı büyümesi açısından son derece önemlidir. Ülke sanayileştikçe tarım sektörünün ihracattaki payı azalırken, sanayi sektörünün özellikle imalat sanayinin ihracattaki payı artış gösterir.

Türkiye ekonomisinde 1980 yılına kadar gerek ihracat gerekse ithalatın yapısında önemli sayılabilecek bir gelişme olmamıştır. 1980'li yıllarda ihracatta yapı değişikliği olmuş, tarımsal ürünlerin payı azalırken sanayi ürünlerinin payı artmıştır. Planlı dönemin başlangıcı olan 1963 yılında ihracatın %77'si tarım ve hayvancılık, %20'si ise sanayi ürünlerinden oluşmakta iken, 1980 yılında bu oranlar sırasıyla %56 ve %36 olarak gerçekleşmiştir. Dönemler itibariyle bakıldığında daha net olarak görülebilir.

Tablo 2. Ana Sektörlere Göre İhracat (Milyon \$, %)

YILLAR	TARIM VE ORMANCILIK		MADENCİLİK VE TAŞOCAKÇILIĞI		İMALAT SANAYİ	
	Milyon \$	%	Milyon \$	%	Milyon \$	%
1980	1.629	56.0	191	6.6	1.065	36.6
1981	2.173	46.2	193	4.1	2.297	48.8
1982	2.083	36.2	174	3.0	3.449	60,0
1983	1.837	31.1	188	3.3	3.666	64,0
1984	1.694	23.7	239	3.4	5.151	72,2
1985	1.653	20.8	242	3.0	6.049	76,0
1986	1.785	23.9	243	3.3	5.393	72,3
1987	1.788	17.5	272	2.7	8.085	79,3
1988	2.289	19.6	359	3.1	8.970	76,9
1989	1.833	15.8	411	3.5	9.288	79,9
1990	2.025	15.6	326	2.5	10.504	81,1
1991	2.369	17.4	285	2.1	10.830	79,7
1992	1.923	13.1	267	1.8	12.429	84,5
1993	2.072	13.5	233	1.5	12.945	84,4
1994	2.033	11.2	263	1.5	15.674	86,6
1995	1.840	8.5	391	1.8	19.260	89,0
1996	2.153	9.3	369	1.6	20.526	88,4
1997	2.354	9.0	404	1.5	23.313	88,8
1998	2.357	8.7	364	1.3	24.065	89,2
1999	2.058	7.7	385	1.4	23.958	90,1
2000	1.659	6.0	400	1.4	25.518	91,9
2001	1.976	6.3	349	1.1	28.826	92,0
2002	1.754	4.9	387	1.1	33.702	93,5
2003	2.121	4.5	469	1.0	44.378	93,9
2004	2.542	4.0	649	1.0	59.579	94,3
2005	3.329	4.5	810	1.1	68.813	93,7
2006	3.481	4.1	1.146	1.3	80.246	93,8
2007	3.725	3.5	1.661	1.5	101.082	94,2
2008	3.937	3.0	2.155	1.6	125.188	94,8
2009	4.348	4.3	1.683	1.6	95.471	93,4

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, <http://www.tuik.gov.tr>, (02 Kasım 2010).

Tablo 2’de Türkiye İstatistik Kurumu’nun Uluslararası Standart Sanayi Sınıflaması (ISIC)’na göre ihracatın sektörel dağılımı görülmektedir. Ana sektörler içerisinde başlıca üç sektör olan tarım ve ormancılık, madencilik ve taş ocakçılığı ve imalat sanayinin ihracat değerleri ve toplam ihracat içerisindeki payında ortaya çıkan değişim incelenmiştir. Balıkçılık ve diğer sektörlerin ihracat içerisindeki payı %1’den daha düşük düzeyde olduğu için tabloya dahil edilmemiştir.

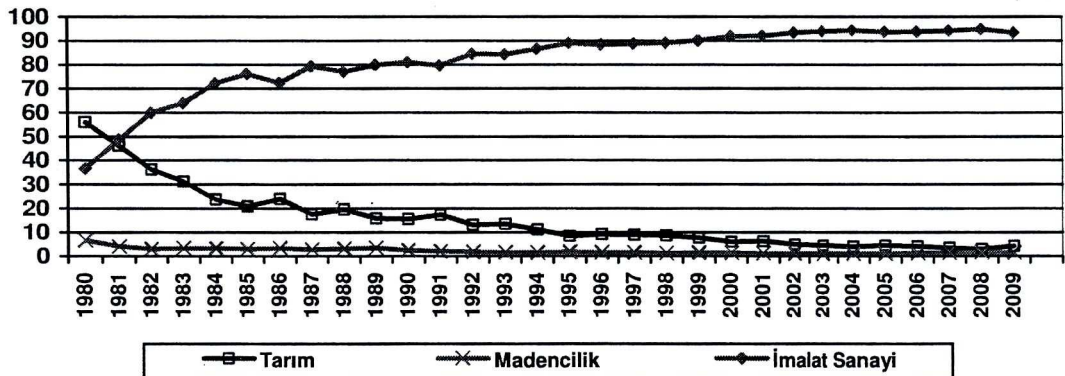
Tablo 3. İhracatın Ürün Yapısı (1980-2009) (%)

Dönem	Tarım	Madencilik	İmalat Sanayi
1980-1985	35.8	3.9	59.6
1985-1990	18.9	3.0	77.6
1990-1995	13.2	1.9	84.2
1995-2000	8.2	1.5	89.6
2000-2005	5.0	1.1	93.2
2005-2009	3.9	1.4	94.0

Tablo 3'den anladığımızı göre 2000'li yıllarda imalat sanayinin toplam ihracat içindeki payı %93-94 aralığında sabitlenmiş, 2005'den sonra maden ihracatında bir ilerleme sağlanmış, değer olarak 3 kat artan maden ihracatının payı da %40'a varan artış göstermiştir.

Tablo 2 ve Tablo 3'te görüldüğü gibi 1980 yılında ihracat içerisinde en yüksek değere sahip olan sektör tarım ve ormancılık sektörü iken, 1980 sonrası dönemde ihracatı artırmaya yönelik sanayileşme politikalarının üretimin sektörel yapısında meydana getirdiği değişimin dış ticarete yansması ile 1990 yılında %15,6'ya, 2000 yılında %6'ya düşmüştür. 2000-2009 yılları arasında ise ihracatın değeri %162 artış gösterirken, toplam içerisindeki yapının %6'dan %4'e gerilediği görülmektedir.

Tablo 3'te madencilik sektörünün ihracat değeri 1980-1990 yılları arasında %4,1, 1990-2000 yılları arasında %1,1 azalırken 2000-2009 yılları arasında %0,2 artmıştır. Genel itibariyle bakıldığında madencilik sektörünün toplam ihracat içerisindeki payı 1980-2009 yılları arasında ortalama %2 gibi çok düşük düzeyde seyretmiştir.

Şekil 4. Sektörel İhracatın Toplam İhracat İçerisindeki Payı

İmalat sanayi sektörünün toplam ihracat içerisindeki payına dönemler itibariyle bakıldığında ise 1980-1990 döneminde %44,5, 1990-2000 döneminde %10,8, 2000-2008 döneminde %2,9 artış göstermiş ve 2009 yılında %93,4'lük ihracat payı ile ihracatın lokomotifi olmuştur.

İmalat sanayi ihracatının toplam ihracat içerisindeki payının artması milli gelirin artırılması açısından büyük önem taşır. İmalat sanayinin önemi şunlardan ileri gelir (Kızıltan, 1996: 53-54):

- Mamul mal talebinin gelir esnekliği nispeten yüksektir.
- Mamul malların ticareti çok yapılabilir türdendir.
- Karşılaştırmalı üstünlüklere uygun sanayilerin kurulması, emek ve sermayenin yeniden tahsiline olanak tanıyarak, bu faktörlerin daha verimli kullanılmalarını ve uzmanlaşmayla ölçek ekonomilerden potansiyel kazançlar elde edilmesini sağlar.
- İmalat sanayinin büyümesi teknolojik değişimin ana kaynaklarından biridir.

Ayrıca imalat sanayi ileri ve geri bağlantısı en yüksek olan sektördür. Bu açıdan imalat sanayi ihracatının artırılması ekonomik kalkınma ve yapısal değişmeyi sağlamak bakımından diğer sektörlerle göre daha gereklidir.

Türkiye'de kalkınma felsefesi ekonomik yapının sanayi sektörü yönünde hızlı bir şekilde değiştirilmesine dayanmıştır.

Modernleşme ve ekonomik kalkınma bakımından bu değişimin zorunlu görünmesi, ara ve yatırım malları sanayilerinin ekonomiyi sürükleyici etkilerinin büyük olması sebebiyle sanayinin yapısında tüketim malları sanayilerinden ara ve yatırım malları sanayilerine doğru yapısal bir değişim hedeflenmiştir.

Bu değişimi gösteren Tablo 4'e bakıldığında 1980 yılında ihracat içindeki en yüksek değer 1980'lerin başında uygulamaya konulan dışa yönelik birikim stratejisinde büyümenin motoru olacağı kabul edilen tüketim malları sanayine ait olduğu görülmektedir. Tüketim malları sanayi 1980-1996 döneminde %56 gibi yüksek seviyesi ile ihracatın yapısı itibariyle önemli yere sahiptir. Gümrük Birliği

sonrasında 1997-2009 döneminde tüketim malları sanayiinin ihracatında önemli gerileme gözlenirken, buna paralel olarak yatırım malları üreten sanayinin ihracatında ciddi artış olmuştur. Şekil 5'e bakıldığında bu durum net bir şekilde görülmektedir. Bu sanayinin ihracatında kırılma noktası ise 2006 yılıdır. 2006 yılı itibariyle 27 yıllık dönem boyunca ilk sıradan ikinci sıraya gerileyerek yerini yatırım malları sanayiye bırakmıştır.

Tüketim malı sanayinin ihracatının gerilemesindeki etken Tablo 7'de görüldüğü gibi giyim ve tekstil ürünleri sektörleridir.

Türkiye 25 yıl boyunca tekstil ürünleri ve giyim eşyası sektörlerinin ihracatında uzman olmuş bir ülkedir. Türkiye'nin tekstilde uzmanlaşması ve dünyanın önemli tekstil ülkelerinden olması Dünya Bankası gibi uluslararası örgütlerin yönlendirmesi altında gerçekleşmiştir” (Boratav ve Türkcan, 1993: 125).

Bu sektörlerin 1980 yılında toplam imalat sanayi ihracatı içerisindeki paylar %45'ten, 1990 yılında %41'e, 2000 yılında %39,3'e, 2005 yılında %27,1'e gerileme göstermesine rağmen birinci sırada yer almıştır. Bu durum bu dönem boyunca ihracat içerisinde geleneksel ürünlerin ağırlığını koruduğunun ve sektörel düzeyde yapısal dönüşüm gerçekleştirilemediğinin göstergesidir. Ayrıca Türkiye'nin dünya ekonomisi ile eklenme biçiminin emek yoğun ürünlerde ehlileşme şeklinde gerçekleştiğini göstermektedir. 2005 yılında Çin'e yönelik uygulanan kotaların kaldırılması, Çin karşısında işgücü maliyetinin nisbi olarak yüksekliği, Türk lirasının değerlendirilmesi, Asya ve Pasifik kaynaklı rekabetin yoğunlaşması bu sektörlerin dış rekabet gücünü ve ihracat performansını olumsuz yönde etkilemiştir.

2009 yılında toplam ihracat içindeki payı %20'e kadar gerilemiştir. Tüketim malları sektörlerinin payının azalmasına etken diğer sektör ise gıda sanayidir. 1996-2009 yılları arasında tüketim malı sanayinde mobilya ve diğer imalat sektörleri ihracatının küçük artışı göz ardı edilirse, bu dönemde tüm sektörlerin paylarında azalma olmuştur. Yani tüketim malları sektörleri ihracatta önemini kaybetmeye başlamıştır.

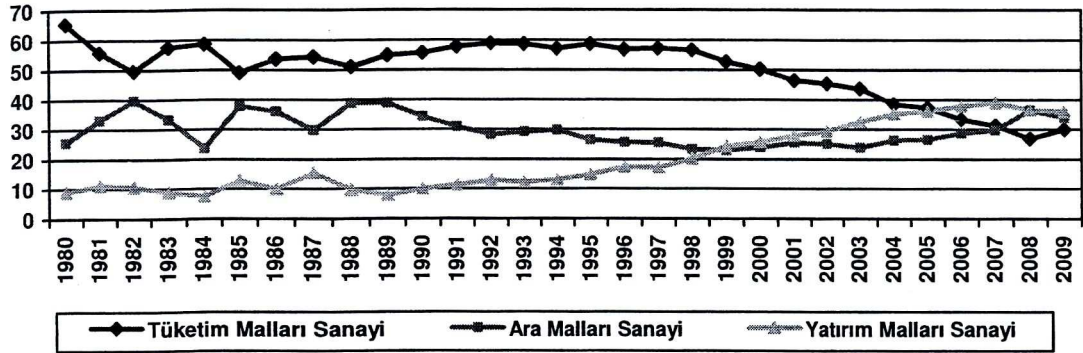

Yatırım malları sektörlerinin ihracatına bakıldığında, Tablo 4'te görüldüğü gibi 1980 yılında toplam içindeki payı %9 gibi çok düşük seviyededir. 1980-1990 yılları arasında toplam ihracat içerisindeki payı 10 yıllık bir zaman aralığında %1 artış göstermiş, 1990-1996 yılları arasında ihracat payının toplam içerisindeki ortalaması %13,1'den 1997-2000 döneminde % 21,8'e, 2001-2004 döneminde %31,3'e, 2005-2009 döneminde ise %37,1'e artmıştır.

“Türkiye ihracatı içerisinde, son yıllarda, tüketim mallarından yatırım mallarına doğru bir dönüşüm gerçekleşmiştir. Bir başka deyişle ihracat, görece kalifiye olmayan emek yoğun sektörlerden yüksek düzeyde kalifiye emek gerektiren teknoloji yoğun sektörlerle doğru bir dönüşüm yaşamıştır” (Ergüneş, 2009: 4).

Bunun anlamı imalat sanayi içindeki ağırlığın, teknoloji yoğun endüstrilere doğru kaydığıdır. Ayrıca Türkiye'nin küresel ekonomide işbölümüne katılımının uzmanlaşılacak sektör yapısının değişmesine de işaret etmektedir.

Şekil 5. İmalat Sanayi Alt Sektörlerinin Toplam İmalat Sanayi İhracatı İçindeki Payı

İhracatın sektörel bileşiminin yatırım malları sektörleri lehine yaşamış olduğu dönüşümde kırılma noktası ise 2005 yılıdır. Tablo 7'te görüldüğü gibi 2005-2007 yılları arasında en güçlü performans gösteren ve geleneksel sanayi sektörlerini geride bırakan motorlu kara taşıtları sektörü birinci sıraya yükselmiştir.

“Otomotiv sanayi ürünlerinin son yıllarda dünya otomotiv sektörünün önde gelen kuruluşlarının Türkiye'yi bir üretim ve ihracat üssü olarak seçmeleri ve bazı modellerini sadece Türkiye'de üretip ihraç etmeleri bu gelişmede etkili olan faktördür” (DTM, 2005: 26-27).

Toplam ihracat içinde payını arttıran diğer yatırım malı üreten sektörler ise, metal eşya sanayi, makine ve teçhizat imalatı ve elektrikli makine ve cihazlar sektörleridir. Katma değeri yüksek olan bu sektörlerin üretim ve ihracatını artırması ve bu yönde yapısal değişim geçirmesi hedeflenen amaçlara uygun, olumlu bir gelişmedir.

Tablo 4. İmalat Sanayi Alt Sektörleri İhracatı ve Toplam İhracat İçindeki Payı (Milyon \$, %)

YILLAR	Milyon Dolar			Toplam İçindeki Payı			
	Tüketim	Ara	Yatırım Malları Sanayi	Tüketim	Ara	Yatırım	Toplam
	Malları Sanayi	Malları Sanayi		Malları Sanayi	Malları Sanayi	Malları Sanayi	İmalat Sanayi
1980	695	272	96	65,3	25,6	9,0	1.065
1981	1.280	757	256	55,7	33,0	11,1	2.297
1982	1.711	1.368	364	49,6	39,7	10,6	3.449
1983	2.108	1.222	328	57,5	33,3	8,9	3.666
1984	3.019	1.725	389	58,6	23,7	7,6	5.151
1985	2.970	2.288	767	49,1	37,8	12,7	6.049
1986	2.892	1.942	534	53,6	36,0	9,9	5.393
1987	4.398	2.409	1.248	54,4	29,8	15,4	8.085
1988	4.575	3.477	872	51,0	38,8	9,7	8.970
1989	5.096	3.459	732	54,9	38,8	7,9	9.288
1990	5.849	3.605	1.049	55,7	34,3	10,0	10.504
1991	6.256	3.347	1.227	57,8	30,9	11,3	10.830
1992	7.314	3.512	1.603	58,8	28,3	12,9	12.429
1993	7.582	3.778	1.585	58,6	29,2	12,2	12.945
1994	8.954	4.664	2.055	57,1	29,8	13,1	15.674
1995	11.283	5.110	2.867	58,6	26,5	14,8	19.260
1996	11.668	5.271	3.588	56,8	25,7	17,5	20.526
1997	13.344	5.961	4.008	57,2	25,6	17,2	23.313
1998	13.585	5.608	4.872	56,5	23,3	20,2	24.065
1999	12.619	5.504	5.835	52,7	23,0	24,3	23.958
2000	12.810	6.118	6.589	50,2	24,0	25,8	25.518
2001	13.369	7.384	8.073	46,4	25,6	28,0	28.826
2002	15.287	8.512	9.902	45,4	25,2	29,4	33.702
2003	19.335	10.609	14.434	43,6	23,9	32,5	44.378
2004	22.865	15.756	20.959	38,4	26,4	35,2	59.579
2005	25.669	18.312	24.833	37,3	26,6	36,1	68.813
2006	26.754	23.076	30.416	33,3	28,8	37,9	80.246
2007	31.619	30.077	39.385	31,3	29,8	38,9	101.082
2008	33.687	45.693	45.807	26,9	36,5	36,6	125.188
2009	28.651	32.476	34.343	30,0	34,0	36,0	95.471

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, <http://www.tuik.gov.tr>, (02 Kasım 2010).

Tablo 5. İmalat Sanayi Alt Sektörleri İhracatının toplam İmalat Sanayi İçindeki Payı (ISIC) (%)

SEKTÖRLER	1980	1990	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Tüketim Mal. Sny																
Gıda Ürünleri	19.3	9.9	12.0	11.7	9.8	8.5	7.2	7.0	5.6	6.0	5.6	6.2	5.4	5.1	5.2	6.2
Tekstil Ürünleri	32.7	16.8	18.6	19.1	19.9	19.0	18.1	17.1	16.4	15.4	13.4	12.7	11.5	10.7	9.0	10.0
Giyim Eşyası	12.3	27.5	23.5	23.3	23.8	22.0	21.2	18.7	19.6	18.4	15.8	14.4	12.7	11.7	9.2	10.1
Tütün Ürünleri	0.2	0.2	0.5	0.5	0.4	0.3	0.5	0.3	0.3	0.2	0.1	0.2	0.2	0.2	0.2	0.3
Deni Bavul Ayakkabı	0	0.7	0.3	1.3	1.1	0.8	0.7	0.7	0.6	0.7	0.6	0.5	0.5	0.6	0.5	0.5
Mobilya Diğer	0.5	2.4	1.1	1.3	1.6	2.0	2.5	2.4	2.8	2.9	3.0	3.3	2.9	3.1	2.8	2.9
Ara Malları Sanayi																
Kimyasal Madde ve	6.6	9.0	6.1	5.8	5.3	5.2	5.5	5.1	4.7	4.3	4.2	4.1	4.3	4.0	4.0	4.5
Kâğıt ve Kâğıt	0.2	0.6	0.6	0.7	0.6	0.6	0.6	0.8	0.9	0.8	0.8	0.8	0.7	0.8	0.8	1.0
Ağaç ve Mantar	0.6	0.4	0.3	0.3	0.3	0.3	0.2	0.4	0.4	0.4	0.3	0.4	0.4	0.4	0.4	0.5
Basım ve Yayını,	0.1	0.4	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.1	0.1	0.2	0.1	0.2	0.1	0.1	0.1	0.1
Ana Metal Sanayi	5.4	16.5	10.9	11.1	9.1	8.6	8.8	10.1	9.6	8.7	11.4	10.0	11.6	12.2	18.0	15.8
Kök Kömürü, Petrol	3.6	2.8	1.3	0.7	1.0	1.3	1.2	1.4	2.0	2.1	2.3	3.6	4.2	4.8	5.8	3.8
Plastik ve Kauçuk	1.7	1.1	2.5	2.7	2.8	2.8	3.0	3.3	3.2	3.3	3.3	3.6	3.7	3.9	3.8	4.2
Metallik	7.1	3.8	3.9	4.0	3.9	4.0	4.4	4.3	4.3	4.0	3.9	3.9	3.5	3.4	3.4	3.9
Yatırım Mal Sny																
Metal Eşya Sanayi	1.1	1.6	2.2	2.2	2.7	2.7	2.6	2.5	2.7	3.4	3.7	3.9	4.1	4.2	4.4	4.7
Makine ve Teçhizat	2.1	1.8	4.0	4.3	4.6	5.1	5.4	5.4	6.2	7.0	6.6	7.1	7.5	7.9	7.8	8.4
Haber Teçhizat Radyo	0.5	2.3	1.5	2.0	3.6	3.2	3.7	3.5	4.7	4.4	4.8	4.6	3.8	2.7	1.8	2.0
Elekt.Makine ve	0.3	1.7	3.8	3.2	3.1	2.9	3.2	3.6	3.1	2.8	2.6	2.8	3.5	4.1	4.0	4.3
Motörlü Kara Taşıtı	4.6	1.6	4.8	3.8	4.4	6.7	6.8	9.2	10.7	12.3	14.8	14.9	15.8	16.8	15.5	13.5
Römorklar																
Diğer Ulaşım Araçları	0.3	1.5	0.8	1.5	1.3	3.2	3.5	3.3	1.6	2.4	2.3	2.5	2.7	2.7	2.7	2.5
Tıbbi,Hassas Optük	0	0.1	0.3	0.3	0.3	0.3	0.3	0.3	0.3	0.3	0.3	0.3	0.3	0.3	0.3	0.3
Büro,Muh.,Bilgi İşlem	0	0.2	0.1	0.1	0.2	0.3	0.2	0.2	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1
Top İm. Sny.İhr.	1.065	10.504	20.526	23.313	24.065	23.958	25.518	28.826	33.702	44.378	59.579	68.813	80.246	101.082	125.188	95.471

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, <http://www.tuik.gov.tr>, (02.10.2010).

Tablo 6. Türkiye'nin Fasillara Göre Başlıca İhrac Maddeleri (%)

	1980		1990		2000		2004		2005		2006		2007		2008		2009	
	Deger	%	Deger	%	Deger	%	Deger	%	Deger	%	Deger	%	Deger	%	Deger	%	Deger	%
Motorsuz kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet, diğer	50	1.7	139	1.1	1.592	5.7	8.289	13.1	9.566	13.0	11.886	13.9	15.904	14.8	18.327	13.9	12.258	12.0
Makinalar, mekanik cihazlar, kazanlar ve aksam, parçalar	22	0.7	212	1.6	1.418	5.1	4.126	6.5	5.246	7.1	6.517	7.6	8.781	8.2	10.259	7.8	8.132	7.9
Demir ve çelik	-	-	1.329	10.2	1.624	5.8	5.359	8.5	4.973	6.7	6.273	7.3	8.372	7.8	14.946	11.3	7.642	7.5
Örne giyim eşyası ve aksesuarları	66	2.3	1.444	11.1	3.729	13.4	6.259	9.9	6.590	9.0	6.938	8.1	8.022	7.5	7.827	5.9	6.931	6.8
Elektikli makina ve cihazlar, aksam ve parçaları	11	0.4	476	3.7	1.978	7.1	4.790	7.6	5.423	7.4	6.328	7.4	7.422	6.9	7.972	6.0	6.658	6.5
İnciler, kıymetli taş ve metal maddeler, madeni paralar	-	-	7	0.1	400	1.4	1.064	1.7	1.326	1.8	1.824	2.1	2.624	2.4	5.383	4.1	5.929	5.8
Demir veya çelikten eşya	34	1.2	280	2.2	697	2.5	2.227	3.5	2.731	3.7	3.336	3.9	4.130	3.8	5.742	4.3	4.551	4.4
Örümüş giyim eşyası ve aksesuarları	23	0.8	1.187	9.2	2.506	9.0	4.537	7.2	4.862	6.6	4.711	5.5	5.445	5.1	5.327	4.0	4.295	4.2
Mineral yağlar, mineral yağlar	59	2.0	296	2.3	329	1.2	1.429	2.3	2.641	3.6	3.567	4.2	5.148	4.8	7.532	5.7	3.902	3.8
Plastik ve plastikten mamul eşya	5	0.2	174	1.3	499	1.8	1.324	2.1	1.722	2.3	2.214	2.6	2.822	2.6	3.563	2.7	3.093	3.0
Fasıl Toplamı	270	9.3	5.544	42.8	14.772	53.1	39.404	62.4	45.080	61.3	53.954	62.6	68.670	63.9	86.878	65.7	63.391	61.9
Toplam İhracat	2.910	100	12.959	100	27.775	100	63.167	100	73.476	100	85.535	100	107.272	100	132.027	100	102.165	100

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, <http://www.tuik.gov.tr>, (02.10.2010).

Ayrıca bu sektörler büyük ölçüde ithalat bağımlılığını artıran sektörler olduğundan imalat sanayi ihracatı içerisindeki paylarının yüksek olması gerekir.

Diğer sektörler; Haberleşme Teçhizatı, Radyo Televizyon sektörünün ihracatı Ayrıca bu sektörler büyük ölçüde ithalat bağımlılığını artıran sektörler olduğundan imalat sanayi ihracatı içerisindeki paylarının yüksek olması gerekir.

Diğer sektörler; Haberleşme Teçhizatı, Radyo Televizyon sektörünün ihracatı 1996-2004 yılları arasında önemli artış göstermiş ancak son yıllarda ciddi düşüş içerisine girmiştir. Tıbbi hassas optik-saat ve büro-muhasebe-bilgi işlem makineleri sektörlerinin ihracatı ise %1 seviyesinde bile değildir. Bu durum Türkiye'nin "farklılaştırılmış ve bilim bazlı" ve teknoloji yoğun üretim yapmadığını göstermektedir.

Ara malları üreten sektörlerin ihracat değerlerine bakıldığında ise, Tablo 4'de görüldüğü gibi 2003 yılından sonra ihracat artış hızı dikkat çekicidir. Bu artışın temel nedeni ana metal sanayi sektörünün ihracat artışına yaptığı katkıdır. Bu sektör 2008 yılında %18 ihracat payı ile motorlu kara taşıtlar sektörünü de geride bırakarak ilk sıraya yükselmiş, ancak 2009 yılında ekonomik krizin en fazla etkilediği sektör olmuştur. Diğer sektörlere kömür, petrol ürünleri sektörüdür. Bu döneme bakıldığında kömür, plastik ve kauçuk ürünleri sanayi sektörü ihracat payları artan sektörler, kimyasal madde ve ürünler, metalik olmayan diğer mineral ürünler sektörleri ise toplamdaki payları azalan sektörlerdir.

Burada şunu da belirtmek gerekir ki, Türkiye imalat sanayinin ihracata dönük sektörleri, giderek artan oranlarda ithalata ve ithal girdilere bağımlı hale gelmektedir. Küçükiremitçi vd. (2008) tarafından yapılan çalışmaya göre ihracatın ithalat gereği yüksek olan sektörler Tablo 5'de gösterilmiştir. Küçükiremitçi ve diğ. (2008) hesaplarına göre bir birim ihracat gerçekleştirmek için gerekli olan ithalat değerine göre ihracatın ithalata bağımlılığın en yüksek olduğu sektörler kimyasal madde ve ürünler ile büro, muhasebe makineleri sektörleridir. İhracatın ithalata bağımlılığın

yüksek olması ülkeye kalacak olan katma değerın azalması anlamında negatif bir etki taşımaktadır.

“Türkiye’de Türk Lirası değer kazandıkça, dövizle ihraç edilen malların da, ithal malların da TL cinsinden fiyatları düşmektedir. Aşırı değerli TL’nin baskısı sonucu, ihracata dönük sanayi ve ihracatı sürdürmek için yerli girdiyi düşürüp ithal girdi kullanma yolunu seçmektedir. İhracatın ithalata bağımlılığına katkı yapan bir diğer etken de, ‘dahilde işleme rejimi’” teşvik sistemidir” (Hepaktan, 2007: 89-90).

Dahilde İşleme Rejimi dışsatım ürünlerinin üretimi için dış alımı yapılan ve dış alımı gümrük vergisine tabi girdilere gümrük muafiyeti sağlayan bir rejimdir.

Tablo 7 İmalat Sanayinde İhracatın İthalat Gereği

	İhracatın İthalat Gereği Katsayıları
Kimyasal madde ve ürünlerin imalatı	1.7077
Büro, muhasebe ve bilgi işlem makinelerinin imalatı	1.2830
Kâğıt ve kâğıt ürünleri imalatı	0.7645
Ana metal sanayi	0.6773
Kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri	0.6729
Tıbbi aletler; hassas ve optik aletler ile saat imalatı	0.4289
Radyo, televizyon, haberleşme teçhizatı ve cihazları	0.4223
Basım ve yayım	0.2960
Bavul, el çantası, saraçlık, ayakkabı imalatı	0.2911
Ağaç ve mantar ürünleri imalatı	0.2405
Elektrikli makine ve cihazların imalatı	0.2202
Makine ve teçhizat imalatı	0.2152
Plastik ve kauçuk ürünleri imalatı	0.1997
Motorlu kara taşıtı, römork ve yarı römork imalatı	0.1877
Metal eşya sanayi (makine ve teçhizatı hariç)	0.1700
Tekstil ürünleri imalatı	0.1593
Diğer ulaşım araçlarının imalatı	0.1318
Gıda ürünleri ve içecek imalatı	0.0911
Metalik olmayan diğer mineral ürünlerin imalatı	0.0671
Mobilya imalatı	0.0393
Giyim eşyası imalatı	0.0031
Tütün ürünleri imalatı	0.0010

Kaynak: Oktay Küçükkiremitçi ve diğerleri, Küresel Mali Kriz ve Reel Sektöre Muhtemel Etkileri, Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü Raporu, Ankara 2008,

Dahilde İşleme Rejimi dışsatım ürünlerinin üretimi için dış alımı yapılan ve dış alımı gümrük vergisine tabi girdilere gümrük muafiyeti sağlayan bir rejimdir.

Tablo 8 İmalat Sanayinde İhracatın İthalat Gereği

	İhracatın İthalat Gereği Katsayıları
Kimyasal madde ve ürünlerin imalatı	1.7077
Büro, muhasebe ve bilgi işlem makinelerinin imalatı	1.2830
Kâğıt ve kâğıt ürünleri imalatı	0.7645
Ana metal sanayi	0.6773
Kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri	0.6729
Tıbbi aletler; hassas ve optik aletler ile saat imalatı	0.4289
Radyo, televizyon, haberleşme teçhizatı ve cihazları	0.4223
Basım ve yayım	0.2960
Bavul, el çantası, saraçlık, ayakkabı imalatı	0.2911
Ağaç ve mantar ürünleri imalatı	0.2405
Elektrikli makine ve cihazların imalatı	0.2202
Makine ve teçhizat imalatı	0.2152
Plastik ve kauçuk ürünleri imalatı	0.1997
Motorlu kara taşıtı, römork ve yarı römork imalatı	0.1877
Metal eşya sanayi (makine ve teçhizatı hariç)	0.1700
Tekstil ürünleri imalatı	0.1593
Diğer ulaşım araçlarının imalatı	0.1318
Gıda ürünleri ve içecek imalatı	0.0911
Metalik olmayan diğer mineral ürünlerin imalatı	0.0671
Mobilya imalatı	0.0393
Giyim eşyası imalatı	0.0031
Tütün ürünleri imalatı	0.0010

Kaynak: Oktay Küçükkiremitçi ve diğerleri, Küresel Mali Kriz ve Reel Sektöre Muhtemel Etkileri, Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü Raporu, Ankara 2008, s.31.

Dahilde İşletme Rejimi'ne göre alt sektörler bazında ihracatın ithalata bağımlılığı, 1996-2007 döneminde Türkiye'nin 100 birimlik mal ihracatı için gerekli ithalat miktar ortalaması elektronikte %77, demir çelikte %70,4, demir dışı metaller sektöründe %70,5, kimyada %63,3, taşıt araçlarında %60'dır. Bu sektörlerin ithal girdiye bağımlı olduğu görülmektedir. İthal girdi kullanımı en yüksek olan sektör

elektronik sanayi alt sektörüdür. 2007 yılı itibariyle Türkiye 100 birimlik ihracat için elektronik sektöründe 79 birim ithal girdi kullanmaktadır. Türkiye'nin geleneksel ihrac sektörü olan dokuma ve giyim sektöründe de ithal girdi kullanımını %54 gibi yüksek düzeyde gerçekleştirmiştir. Bu durum geleneksel sektörlerde de ithal girdi kullanımının yüksek olduğuna işaret etmektedir (Tablo 9).

Tablo 9 İşletme Teşvik Sistemine Göre İhracatın Gerektirdiği İthalat Değerleri (Alt Sektörlere Göre, %)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Cam	40	10	15	17	12	13	10	6	22	12	56	55
Çimento	17	9	21	13	60	9	11	21	9	7	10	56
Demir-Çelik	68	63	63	67	69	70	71	73	75	75	75	76
Demir Dışı	68	62	67	72	70	71	67	72	73	73	77	74
Deri Kösele	57	58	61	62	62	68	69	71	66	69	66	63
Dokuma Giyim	51	51	51	51	51	50	54	54	56	55	51	54
Elektrikli	63	67	66	66	63	64	68	67	66	68	69	65
Elektronik	64	77	76	75	77	84	79	78	77	78	79	79
Gıda ve İçki	55	59	59	49	50	47	50	54	54	55	59	59
İşleme	40	0	27	0	73	53	51	70	60	71	62	72
Kâğıt	56	65	57	48	57	54	56	52	60	61	60	62
Kimya	62	63	56	58	65	63	64	70	63	68	62	66
Lastik	56	56	58	59	64	64	64	67	69	67	65	69
Madeni Eşya	46	56	52	54	50	56	56	57	64	67	68	61
Makine İmalat	39	35	40	41	41	49	48	47	54	57	58	57
Mes.Bil. ve Op	39	62	41	71	13	74	61	64	70	66	57	59
Orman	37	51	52	57	50	61	60	52	62	66	56	51
Piş.Kil,	44	50	0	67	53	43	35	50	55	58	39	50
Çim.Ger												
Seramik	49	30	44	33	28	32	42	34	36	34	37	37
Taşıt Araçları	51	50	59	53	59	58	62	65	66	64	69	65
Diğerleri	60	57	57	61	27	55	64	61	61	63	67	63

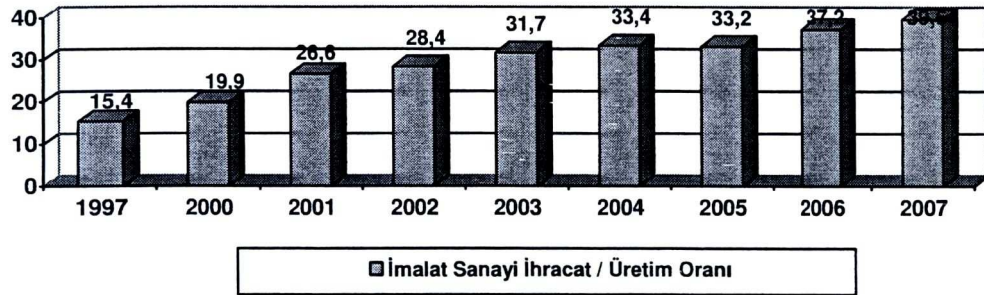
Kaynak: Oktay Küçükiremitçi ve diğerleri, Küresel Mali Kriz ve Reel Sektöre Muhtemel Etkileri, Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü Raporu, Ankara 2008, s.30

İhracatın geçirmiş olduğu dönüşüm 1980-2009 yılları arasında seçilmiş yıllara göre temel ürünler bazında ele alındığında ise Tablo 6'da görüldüğü gibi Türkiye'nin ilk onda yer alan ihrac maddelerinin toplamdaki payı 2009 yılı itibariyle %61,9 iken, aynı ihrac ürünlerinin 1980 yılında toplamdaki payı %9,3'tür. Bu durum tarımsal ürünlerin yerini sanayi ürünlerinin aldığı açık bir göstergesidir. Türkiye'nin ihracatındaki ürün yapısındaki değişiklik 1980-1990 yılları arasında belirginleşmiş, 1990 yılında bu ürünlerin toplamdaki payı %33,5 artarak %42'8'e yükselmiştir. Bu oranın %30,5'i katma değeri düşük örme giyim

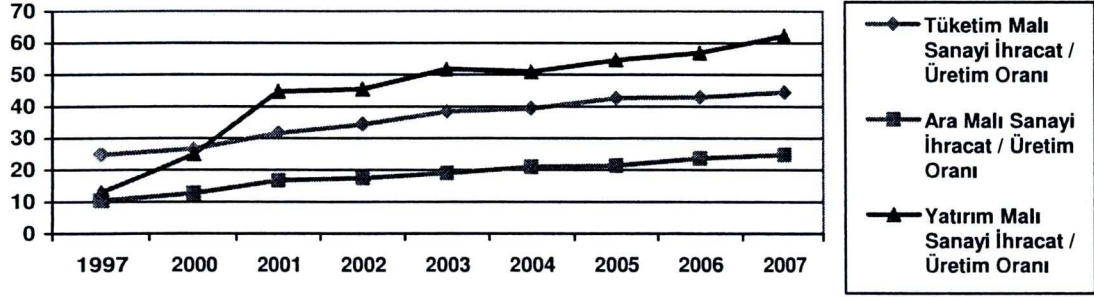
eşyası, örülmemiş giyim eşyası ve demir çelik ürünlerinden oluşmaktadır. Bu ürünlerin ihracattaki ağırlığı 1990-2000 döneminde de devam etmiştir. 2000'li yıllardan itibaren otomotiv ürünleri, makine, elektrik elektronik ürünleri ihracatında artış örneği giyim eşyası ürünleri ihracatının yerini almıştır. 2000'li yıllarda makine, elektrikli ve elektronik ürünlerdeki ortalama yıllık artış oranı %30'un üzerinde gerçekleşmiştir. Bu oran aynı dönemde motorlu taşıtlar ve parçalarında %50'nin üzerindedir. Bu durum ihracatta katma değeri çok daha yüksek ürünlerin yükseldiğini göstermekte ve dış ticaretin yapısal değişiminin önemli bir göstergesi olmaktadır.

Şekil 6. İmalat Sanayi /Üretim Oranları (1997-2007)

Bir ülkenin ithalat ve ihracat yapısı, o ülkenin üretim yapısının bir yansımasıdır. İmalat sanayi ihracatının üretim içindeki payına bakıldığında, başka bir deyişle üretilen malların ne kadarının ihraç edildiğine bakıldığında ise Şekil 6'da görüldüğü gibi 1997 yılında % 15' den 2007 yılında yaklaşık %40'a yükselmiştir. İhracat/üretim oranındaki yükselişte kırılma yılı 2001 yılıdır. 2001 yılında yaşanan krizle birlikte iç talepteki hızlı daralma ve Türk Lirasının değer kaybı, firmaları artan ölçüde dışa açılmaya zorlamıştır.

Şekil 7. İmalat Sanayi Alt Sektörleri İhracat/Üretim Oranları

	1997	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Tüketim	24.8	26.6	31.6	34.4	38.4	39.4	42.7	42.9	44.5
Ara Malı	10.4	12.7	16.7	17.5	19.1	21.0	21.4	23.6	24.8
Yatırım M.	13.0	25.0	44.7	45.4	51.7	50.8	54.6	56.9	62.2

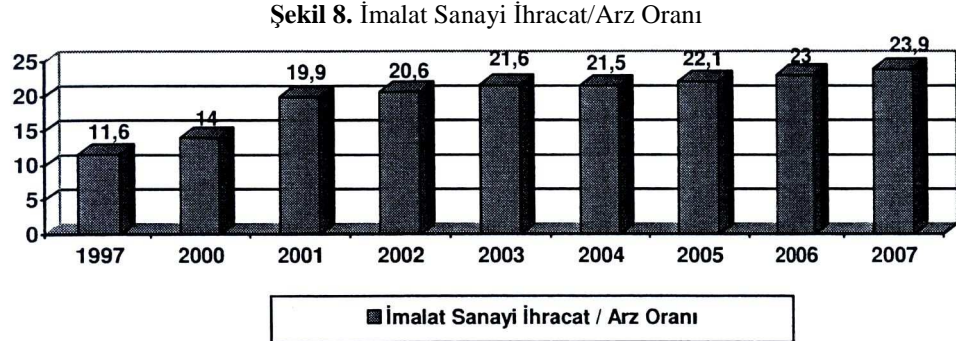
Kaynak: Zafer Yükseler ve Ercan Türkan, Türkiye'nin Üretim ve Dış Ticaret Yapısında Dönüşüm Küresel Yönelimler ve Yansımalar, Tüsiad Yayınları, Yayın No: TÜSİAD-T/2008-02/453, Şubat 2008, s.30.

İhracat üretim oranı alt sektörler itibariyle incelendiğinde ise, Şekil 7'de yer alan tabloda görüldüğü gibi tüketim malları üreten sektörlerde ihracat üretim oranı 1997-2007 döneminde %19,7, ara malı üreten sektörlerde %14,4, yatırım malı üreten sektörlerde ise %49,2 artmıştır. Alt sektörler bazında ihracat üretim oranındaki en önemli artış yatırım malları sanayinde gerçekleşmiştir.

İhracat/üretim oranının en yüksek olduğu sektörler, giyim ve tekstil sektörleri, motorlu kara taşıtları ve diğer ulaşım araçları sektörleri ile elektrikli makine ve cihazlar sektörleridir. Bu sektörlerde ortalama ihracat/üretim oranı 2007 yılı itibariyle %84,3'tür. Bu durum 2007 yılı itibariyle, elektrikli makine-cihazlar, giyim eşyası, tekstil ürünleri ve motorlu kara taşıtları sektörlerinde, üretimin 2/3'ten fazlasının ihracata yönlendirildiğini göstermektedir. Ayrıca ihracat/üretim oranındaki yükseliş imalat sanayinin gittikçe daha fazla dışa açıldığını ve üretim kalitesinin iyileştiğine işaret etmektedir. En düşük ihracat/üretim oranına sahip sektörler ise tütün, mobilya, ağaç ve mantar ürünleri, kâğıt ve kâğıt ürünleri ile gıda sektörleridir. Bu sektörlerde ortalama oranı %14,7 olarak gerçekleşmiştir.

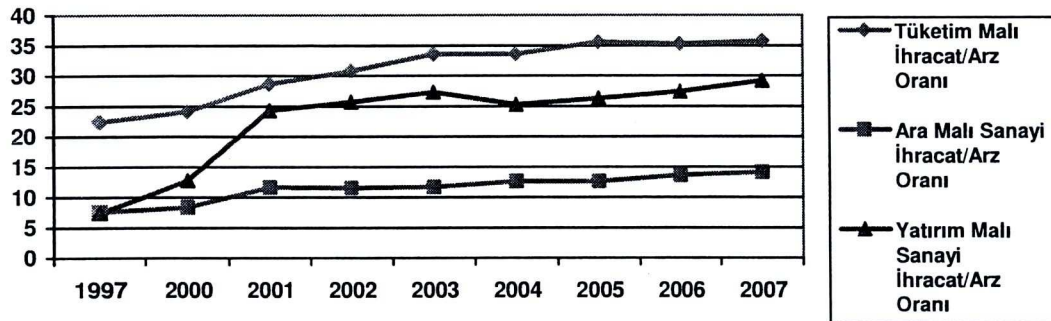
“Türkiye'nin ihracat yapısının değerlendirilmesinde, üretimde ithalat bağımlılığının artış eğiliminde olması, bir birim üretim veya ihracat için ithalat gereğinin giderek büyümesi ihracat performansının olduğundan yüksek görünmesine neden olduğundan ihracat üretim oranı yanında sektörel toplam arz tutarına da bakılması ihracatın yapısının sağlıklı değerlendirilmesini sağlayacaktır” (Türkan, 2006: 15).

Ekonomide üretim ve ithalatın toplanmasıyla elde edilen toplam arzın ne kadarının iç talep yerine dış talebe yönlendirildiğini gösteren ihracat/toplam arz oranları Şekil 8 ve Şekil 9’da gösterilmektedir.

İhracatın toplam arz içindeki payı 1997-2007 döneminde %12,3 artmıştır. 1997 yılında %11,6 olan oran 2007 yılında yaklaşık %24’e yükselmiştir. 2000-2007 döneminde ortalama imalat sanayi toplam arzın %20,8’i dış talebe yöneliktir.

Şekil 9. İmalat Sanayi Alt Sektörleri İhracat/Arz Oranları (1997-2007)

	1997	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Tüketim	22,4	24,1	28,7	30,8	33,6	33,6°	35,6	35,3	35,8
Ara Mali	7,6	8,4	11,6	11,5	11,3	12,6	12,6	13,6	14,1
Yatırım M.	7,4	12,8	24,3	25,7	27,3	25,3	26,3	27,4	29,2

Kaynak: Zafer Yükseler ve Ercan Türkan, Türkiye’nin Üretim ve Dış Ticaret Yapısında Dönüşüm Küresel Yönelimler ve Yansımalar, Tüsiad Yayınları, Yayın No: TÜSIAD-T/2008-02/453, Şubat 2008, s.32.

Türkiye’nin ihracat arz oranı alt sektörler itibariyle değerlendirildiğinde, Şekil 9’da yer alan tabloda görüldüğü gibi 1997-2007 döneminde tüketim malları sanayinde bu oran %13,4, ara malları sanayinde % 6,5, yatırım malları sanayinde ise %21,8 artmıştır. En önemli artış yatırım malları sanayinde gerçekleşmiştir bu durum Türkiye’nin yatırım malları ihracatının yönünün dış talebe yöneldiğini göstermektedir. Tüketim malları ihracat/arz oranının diğer sektörlerle göre yüksek

olması ise, Türkiye'nin tüketim malları sektörlerinde dışa bağımlılığının az, dış ticaret fazlasının yüksek olmasının bir sonucudur.

İhracat/arz oranının en yüksek olduğu sektörler, giyim ve tekstil sektörleri ile motorlu kara taşıtları sektörüdür. Bu sektörlerde ortalama ihracat/arz oranı 2007 yılı itibariyle yüzde 62,6'dır. En düşük ihracat/arz oranına sahip sektörler ise tütün, ağaç ve mantar ürünleri, kâğıt ve kâğıt ürünleri ile kimyasal ürünler sektörleridir. Bu sektörlerde ortalama oran % 9,8 olarak gerçekleşmiştir (Yükseler ve Türkan, 2008: 140).

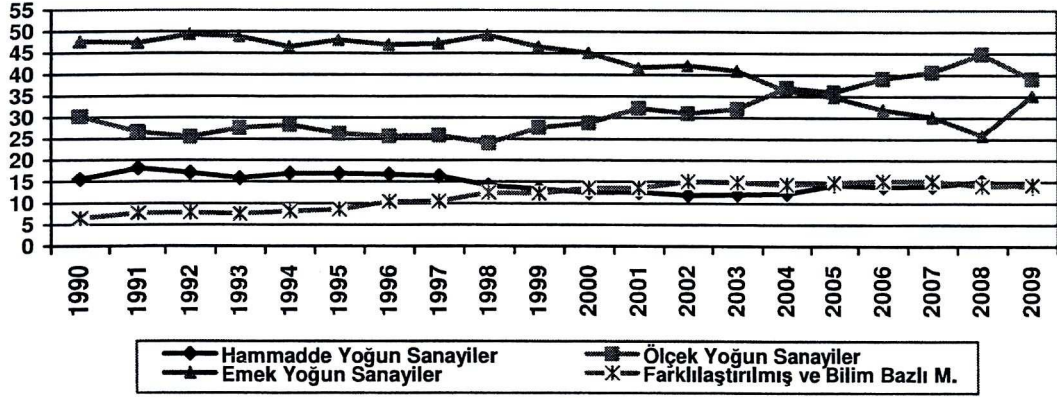
2.2.2. Faktör Kullanım Yoğunluklarına Göre Gelişmeler

Dış ticaretin önemli ihracatçısı olan sanayi sektörünün yapısal değişiminin analizinde bir başka gösterge de faktör kullanım yoğunluklarına göre ihracatın yapısına bakılmasıdır. Farklı sanayi dallarında faktör kullanım yoğunluklarına göre Türkiye'nin rekabet gücünü açıklayan Tablo 9 ve Tablo 10, Türkiye'nin rekabet gücünün düşük olduğunu göstermektedir.

Tablo 9 ve Tablo 10'da görüldüğü gibi, emek yoğun sanayiler ile ölçek yoğun sanayilerde rekabet gücü yüksek iken, üretkenlik artışında ve rekabet gücünün korunmasında çok önemli bir role sahip olan farklılaştırılmış ve bilim bazlı mal üreten sanayilerde ise oldukça düşüktür. Bu durum Türkiye'nin bilimsel ve teknolojik açıdan yetersiz gelişmişliğinin bir sonucudur. 1990-2000 yılına kadar ihracatın yaklaşık yarısı emek yoğun sektörlerden oluşmakta iken, 2000 yılından sonra önemli düşüş gerçekleştiren bu sektörler 2009 yılında %28'e kadar gerilemiştir. Ölçek yoğun sanayinin ise 2000'li yıllarda toplam içindeki payı önemli ölçüde artmış, 2009 yılında ihracatın yaklaşık yansını yapar duruma gelmiştir.

Toplam ihracat içindeki payı 1990 yılında %15,6 olan hammadde yoğun sanayinin ihracatı yıllar itibariyle önemli sayılabilecek değişim göstermemiş, Şekil 10'da da görüldüğü gibi yatay bir seyir izlemiş ve 2009 yılında ihracat payı % 14,8 olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 10. Faktör Kullanım Yoğunluklarına Göre İhracatın Yapısı

“Sanayileşmenin (kalkınmanın) en temel göstergesi olarak görülebilecek teknoloji içeriği, en yüksek sanayi grubu farklılaştırılmış ve bilim bazlı mallar sanayileridir. Sanayileşme; sanayi üretim yapısının emek ve kaynak yoğun üretim faaliyetlerinden bilim bazlı üretim faaliyetlerine yönelik teknolojik değişme sürecidir” (Eşiyok, 2008: 108).

Türkiye'nin söz konusu sanayiye ilişkin ihracatın toplam ihracatı içerisindeki paylara bakıldığında ise 1990 yılında % 6.5'dan, 2009 yılında % 15.3'e yükselmiştir. Bilim bazlı sanayiler içerisinde temel sektörler, makine ve teçhizat imalatı ve elektrikli makine ve cihazlardır.

Tablo 11. Faktör Kullanım Yoğunluklarına Göre İhracatın Yapısı¹ (milyon S)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Ham madde Yoğun Sanayiler	1.611	1.948	2.104	2.037	2.641	3.241	3.402	3.763	3.396	3.180
Ölçek Yoğun Sanayiler	3.130	2.858	3.150	3.532	4.399	5.028	5.206	5.989	5.750	6.590
Emek Yoğun Sanayiler	4.932	5.061	6.067	6.256	7.213	9.173	9.520	10.947	11.748	11.057
Farklaştırmış ve Bilim Bazlı M.	646	789	938	940	1.194	1.568	2.021	2.339	2.886	2.849
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Ham madde Yoğun Sanayiler	3.444	3.854	4.237	5.639	7.313	9.849	11.057	14.135	18.934	14.105
Ölçek Yoğun Sanayiler	7.260	9.232	10.387	14.184	22.032	24.789	31.357	41.064	56.234	39.834
Emek Yoğun Sanayiler	11.513	12.005	14.239	18.099	21.637	23.960	25.584	30.511	32.465	26.916
Farklaştırmış ve Bilim Bazlı M.	3.301	3.735	4.838	6.457	8.598	10.215	12.249	15.372	17.555	14.560

Tablo 10. Faktör Kullanım Yoğunluklarına Göre İhracatın Yapısı (%)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Ham madde Yoğun Sanayiler	15.6	18.2	17.1	15.9	17	17	16.8	16.3	14.2	13.4
Ölçek Yoğun Sanayiler	30.2	26.7	25.6	27.6	28.3	26.3	25.7	25.9	24.1	27.7
Emek Yoğun Sanayiler	47.7	47.4	49.4	48.9	46.5	48.1	47	47.3	49.2	46.5
Farklaştırmış ve Bilim Bazlı M.	6.5	7.7	7.9	7.6	8.2	8.6	10.4	10.5	12.5	12.3
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Ham madde Yoğun Sanayiler	13.5	13.3	12.6	12.7	12.3	14.3	13.8	14.0	15.1	14.8
Ölçek Yoğun Sanayiler	28.4	32.0	30.8	32.0	37	36	39.1	40.6	44.9	41.7
Emek Yoğun Sanayiler	45.1	41.6	42.2	40.8	36.3	34.8	31.9	30.2	25.9	28.2
Farklaştırmış ve Bilim Bazlı M.	12.9	13.0	14.4	14.5	14.4	14.8	15.2	15.2	14.0	15.3

Kaynak: Bayram Ali Eşiyok, "Türkiye Ekonomisinin Rekabet Gücündeki Gelişmeler ve Faktör Kullanım Yoğunluklarına Göre Dış Ticaretin Yapısı", Güncel Ekonomik Sorunlar Kongresi 2007 Bildiri Kitabı, Aydın 2008, s.109'daki sınıflandırmadan hareketle oluşturulmuştur.

TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, http://www.tuik.gov.tr/VenBilgi.do?tb_id=12&ust_id=4, (02.10.2010).

¹ Hammadde yoğun sanayiler: gıda ürünleri ve içecek, tütün ürünleri, ağaç ve mantar ürünleri, koks kömürü, petrol ürünü ve nükleer yakıtlar, metalik olm. diğer mineraller, Ölçek yoğun sanayiler: basım ve yayım, plastik ve kauçuk ürünü, kimyasal madde ve ürünü, ana metal sanayi, motorlu kara taşıt ve römotor, kağıt ve kağıt ürünü, diğer ulaşım araçları, Emek yoğun sanayiler: mobilya, metal eşya sanayi (makine, teçhizat), giyim eşyası, tekstil ürünleri, bavul, sarafılık ve ayakkabı, Farklaştırmış ve bilim bazlı sanayiler: makine ve teçhizat imalatı, büro muhasebe ve bilgi işlem mak., elektrikli makine ve cihaz, haberleşme teçhizatı, tıbbi hassas opti.

2.2.3. Teknolojik Gelişmeler

Bir ülkenin dış ticaret yapısının ortaya konulmasında önemli bir gösterge de imalat sanayinin teknoloji düzeyine göre sınıflandırılmasıdır. Tablo 11'de görüldüğü gibi 19 yıllık süreçte Türkiye ileri teknoloji içeren sektörlerin ihracatında ortalama ihracat payı % 3.5 gibi düşük bir düzeydedir. 1990-2009 döneminde orta-ileri teknoloji gruplarının toplam ihracat içerisindeki payı % 18.5 artarken, düşük teknoloji grubunun payında %25 gibi önemli bir azalma meydana gelmiştir. Orta-düşük sanayinin ihracat payı ise % 6.7 artış göstermiştir.

Tablo 12. Türkiye'nin Teknolojik Sınıflandırmaya Göre İmalat Sanayi İhracatındaki Payı⁶ (%)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Yüksek	2.7	2.9	2.3	1.8	1.6	1.5	1.9	2.4	4.1	3.7
Orta-Yüksek	14.8	14.3	14.6	14.5	15.9	17.3	19.4	18.4	18.7	23.0
Orta-Düşük	25.8	24.1	22.7	24.2	24.0	21.4	20.7	20.8	19.7	19.4
Düşük	56.7	58.7	59.8	59.5	58.4	59.7	58.0	58.4	57.5	53.8
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Yüksek	4.3	3.9	5.0	4.8	5.2	4.9	4.3	3.2	2.2	2.5
Orta-Yüksek	24.4	26.7	26.2	28.7	30.5	31.3	33.8	35.6	33.9	33.3
Orta-Düşük	20.0	21.6	21.9	21.6	24.6	25.1	27.3	28.5	35.5	32.5
Düşük	51.2	47.7	46.7	44.9	39.6	38.6	34.6	32.7	28.6	31.7

Kaynak: OECD, Directorate For Science, Technology and Industry, Stan Indicators (2005), s.27' deki sınıflandırmadan hareketle TLJİK verilen kullanılarak oluşturulmuştur.
<http://www.oecd.org/dataoecd/3/33/40230754.pdf>, (02.10.2010).

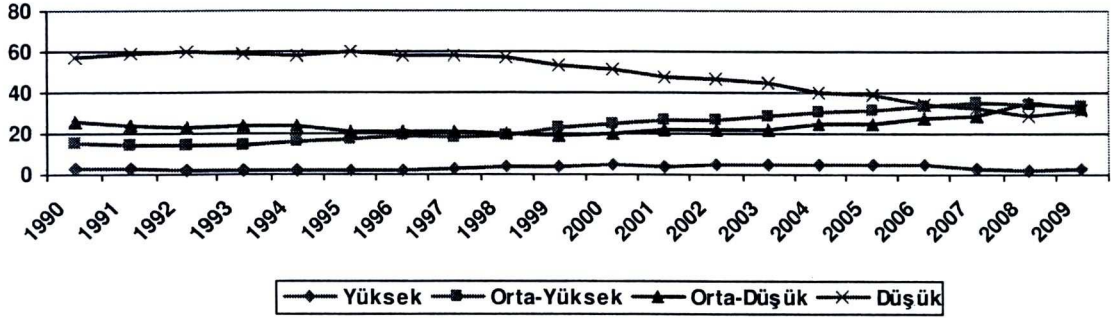
Türkiye'nin ihracatının teknolojik bileşiminde 1990 yılında ihracatın yansını düşük teknoloji içeren sanayiler yapmakta iken, 2009 yılında ihracatın üçte birinin orta-yüksek teknoloji ürünlerinin oluşturması ihracatın teknolojik bileşiminde olumlu bir gelişmeye işaret etmektedir. Ancak 2009 yılı itibariyle ileri teknoloji grubunda ihracat payının %2,5 olması, Türkiye'nin ihracatın bileşiminde teknolojik değişim sürecini gerçekleştirmediğini ve Türkiye'nin teknoloji tabanlı rekabet gücüne sahip olmadığını göstermektedir.

⁶ **İleri Teknoloji Sanayiler:** büro muhasebe ve bilgi işlem mak, radyo-tv-haberleşme teçhizatı, tıbbi hassas opti **Orta İleri Teknoloji Sanayiler:** kimyasal madde ve ürün, makine ve teçhizat imalatı, motorlu kara taşıt ve römork, elektrikli makine ve cihaz, diğ. ulaşım araç

Orta Düşük Teknoloji Sanayiler: ana metal sanayi, kok kömürü- petrol ürün ve nükleer yakıtlar, metalik olm. diğ. mineraller, metal eşya sanayi (maltine, teç. hariç), plastik ve kauçuk ürün

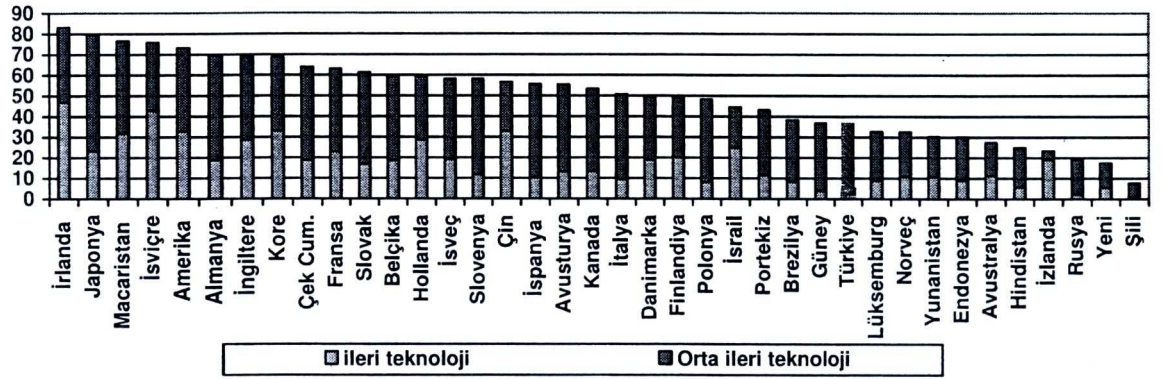
Düşük Teknoloji Sanayiler: gıda ürünleri ve içecek, tütün ürünleri, ağaç ve mantar ürünleri, giyim eşyası, tekstil ürünleri, bavul, saraçlık ve ayakkabı, basım ve yayım, mobilya, kağıt ve kağıt ürün.

Şekil 11. İmalat Sanayi İhracatının Teknolojik Yapısının Gelişimi

Türkiye'nin ülkelere göre sanayi ihracatı içerisindeki yüksek ve orta-yüksek teknolojilerin payına bakıldığında ise, Türkiye'nin ileri teknoloji ihracatında diğer ülkelerle olan rekabet gücünün oldukça düşük olduğu sonucu çıkarılabilir.

Şekil 12. Türkiye'nin Ünelere Göre Teknolojik Yapısı

Kaynak: OECD, Science, Technology and Industry Scoreboard 2009 - OECD © 2009 - ISBN 9789264063716 s.8'den aynen alınmıştır.

Türkiye'nin gelişmiş ülke kategorisine yükselebilmesi için üretim yapısını, ihracatın bileşimini teknoloji içeriği yoğun sanayilere doğru kaydırması gerekmektedir. Bunun için de mevcut teknoloji ve sanayileşme politikasını yeniden gözden geçirilerek bu yönde düzenleme yapmaya ihtiyacı vardır.

2.2.4. Mal Gruplarına Göre Gelişmeler

İhracatın yapısındaki değişimin analizindeki önemli kategorilerden biri de mal gruplarına göre ihracatın yapısının analiz edilmesidir. Tablo 12'de 1980-2009 yılları arasında gerçekleşen geniş ekonomik grupların sınıflandırmasına göre hammadde (ara malları), yatırım malları (sermaye malları) ve tüketim mallarının 30

yıllık süreç zarfındaki ihracat değerleri yer almaktadır. Türkiye'nin GEGS göre hammadde ihracatı bu süreçte ortalama %46.7 paya sahipken, tüketim malı ihracatı ortalama %47.5, sermaye malı ihracatı ise ortalama %5.5 paya sahiptir. Bu sonuç Türkiye'nin hammadde ve tüketim malı ihracatçısı olduğunu göstermektedir. Sermaye malı ihracatının düşük hacme sahip olması ise Ar-Ge harcamalar ve teknolojiyi geliştirmeye yönelik yatırımların eksikliğinin bir sonucu olarak düşünülebilir.

Tablo 13. Ana Mal Gruplarına Göre İhracat (milyon \$, %)

YILLAR	YATIRIM (SERMAYE) MALLARI		ARA (HAMMADDE) MALLAR		TÜKETİM MALLARI	
	Milyon \$	%	Milyon \$	%	Milyon \$	%
	1980	49	1.7	1.528	52.5	1.333
1981	141	3.0	2.481	52.8	2.080	44.2
1982	160	2.8	3.311	57.6	2.275	39.6
1983	150	2.6	3.169	55.3	2.409	42.1
1984	150	2.1	3.639	51.0	3.345	46.9
1985	202	2.5	4.481	56.3	3.275	41.2
1986	149	2.0	3.848	51.6	3.460	46.4
1987	204	2.0	5.191	50.9	4.793	47.0
1988	190	1.6	6.391	54.8	5.078	43.5
1989	205	1.8	5.972	51.4	5.444	46.8
1990	284	2.2	6.052	46.7	6.623	51.1
1991	340	2.5	6.369	46.9	6.883	50.6
1992	487	3.3	6.389	43.4	7.835	53.2
1993	542	3.5	6.585	42.9	8.213	53.5
1994	722	4.0	8.225	45.4	9.153	50.6
1995	830	3.8	8.960	41.4	11.840	54.7
1996	1.120	4.8	9.767	42.0	12.318	53.0
1997	1.3 27	5.0	11.049	42.1	13.861	52.8
1998	1.411	5.2	11.183	41.4	14.365	53.2
1999	1.796	6.8	10.841	40.8	13.892	52.3
2000	2.176	7.8	11.565	41.6	13.987	50.3
2001	2.658	8.5	13.369	42.6	15.262	48.7
2002	2.790	7.7	14.657	40.6	18.465	51.2
2003	4.344	9.2	18.494	39.1	24.125	51.1
2004	6.531	10.3	25.946	41.1	30.502	48.3
2005	7.998	10.9	30.290	41.2	34.835	47.4
2006	9.423	11.0	37.788	44.2	37.790	44.2
2007	1 3.7 55	12.8	49.403	46.1	43.696	40.7
2008	16.725	12.7	67.734	51.3	47.077	35.7
2009	11.119	10.9	49.714	48.7	40.773	39.9

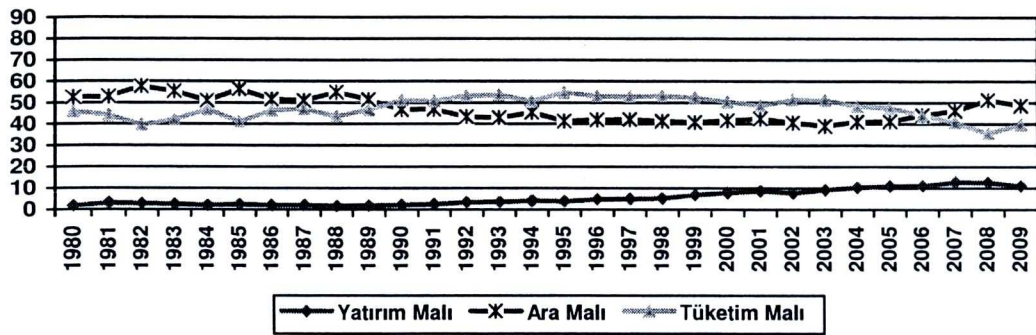
Kaynak: TÜİK, "Dış Ticaret İstatistikleri", <http://www.tuik.gov.tr>, (02.10.2010).

Türkiye'nin sermaye malı ihracatı 29 yıllık süreçte çok düşük denilebilecek derecede %11 artış göstermiş, ara malı ihracatı aynı düzeyde kalmış, tüketim malı ihracatı ise %10 düşmüştür. Krizin etkisinin yüksek düzeyde hissedildiği 2009

yılında ise ihracatın payı yatırım mallarında %1.8, ara mallarında %2.6 azalırken, tüketim mallarında %4.2 artmıştır.

Tablo 12'ye bakıldığında, 1990'ların ortasında toplam ihracatın %50'sinden fazlası tüketim mallarından oluşmaktadır. Türkiye'nin 1990-2004 yılları arasındaki ihracatında ekonominin üretim kapasiteleri açısından önem arz eden sermaye malları ihracatının toplam ihracat içindeki payı %2.2'den %10.4'e artmış, diğer taraftan bu dönemde hammadde ihracatı %5.6 azalmış ve tüketim malları ihracatının payının ise değişmemiştir. Bu durum, önceki yıllarda ihraç edilen ara mallarının (hammaddelerin) bu dönemde ülke içinde nihai mal imalinde kullanıldığını ve üretilen bu nihai malların ihracata yöneldiğini göstermektedir. Ancak 2004-2008 döneminde tüketim mallarının toplamdaki payı gerileme gösterirken, hammadde ve sermaye malları ihracatında artış meydana gelmiştir. 2007 yılında hammadde ihracatı tüketim malı ihracatını geride bırakarak ilk sıraya yükselmiştir. Bu durum ise Türkiye'nin ihracat yapısı açısından olumsuz bir durum olarak görülebilir. Gelişmiş ekonomilerin ihracat yapılarına bakıldığında ağırlığın katma değeri yüksek mallarda olduğu ve hammadde ihracatının nispi olarak düşük olduğu görülür. İhracat içerisinde katma değeri yüksek malların ve tüketim ağırlığının artması ülke ekonomisi açısından önem taşımaktadır. Bunun için ihracatı gerçekleştirilen hammaddelerin yurtiçinde işlenerek ihraç edilmesinin sağlanması gerekmektedir.

Şekil 13. Türkiye'nin Mal Gruplarına Göre İhracatının Toplam İhracat İçerisindeki Payı

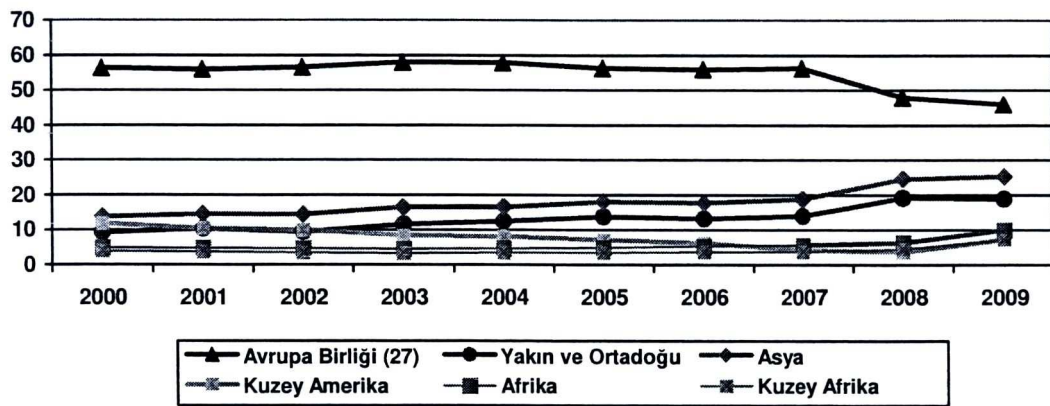

Tüketim malları ihracatında önemli payı oluşturan kalemler; yan dayanıklı tüketim malları, dayanıksız tüketim malları, dayanıklı tüketim malları ve binek otomobilleri, hammadde ihracatında önemli payı oluşturan kalemler ise sanayi için işlem görmüş hammaddeler, sanayi için işlem görmemiş hammaddeler, yatırım malları ve taşımacılık araçlarının aksam ve parçalarıdır.

2.2.5. Ülke ve Bölgesel Gelişmeler

Türkiye'nin ihracat yapısının analizinde önemli bir göstergesi de ihracat pazarlarıdır. Türkiye'nin ihracat yapısını belirleyen malların hangi coğrafi bölgeler ve ülke gruplarına ihracat edildiğinin ve ihracatta yoğunlaştığı ülkelerin bilinmesi ihracatın geliştirilmesi, yeni pazarlar bulunması açısından önem taşır. 2000-2009 döneminde toplamdaki ihracat payı yaklaşık %55 ile Avrupa Birliği ülkeleri en önemli ihracat pazar ve ticaret ortağıdır. Tarihsel süreç içerisinde AB ile gerçekleşen ihracat rakamları değerlendirildiğinde, 1970 yılında AB ülkelerine ihracat, toplam içinde %60'lık bir paya sahip olmuş, 1980'li yılların başında dünya petrol fiyatlarındaki artışın etkisiyle %30'lar seviyesinde seyretmiş, 1983 yılında sonra %40.6 ile yeniden artmaya başlamış ve daha sonraki yıllarda giderek büyümüş ve 1995 yılında %56 ve 2003 yılında %58 ile en yüksek düzeye ulaşmıştır. İhracatın yarısının AB bölgesine yapılması bölgesel bağımlılığın yüksek olduğunun bir göstergesidir. Ancak 2003-2009 döneminde ihracatın bölgesel bağımlılığında azalma ve ihracat pazarlarında önemli bir dönüşüm meydana gelmiş, AB ülkelerine ihracatın gerilemesine paralel olarak Asya ülkelerine ihracat artış göstermiştir. Şekil 14'e bakıldığında bu durum net bir şekilde görülmektedir. Asya ülkelerine 2000 yılında ihracatın toplamdaki payı %13.9'dan 2009 yılında %25.3'e yükselmiştir.

Şekil 14. Bölgelere Yapılan İhracatın Toplam İhracat İçerisindeki Payı

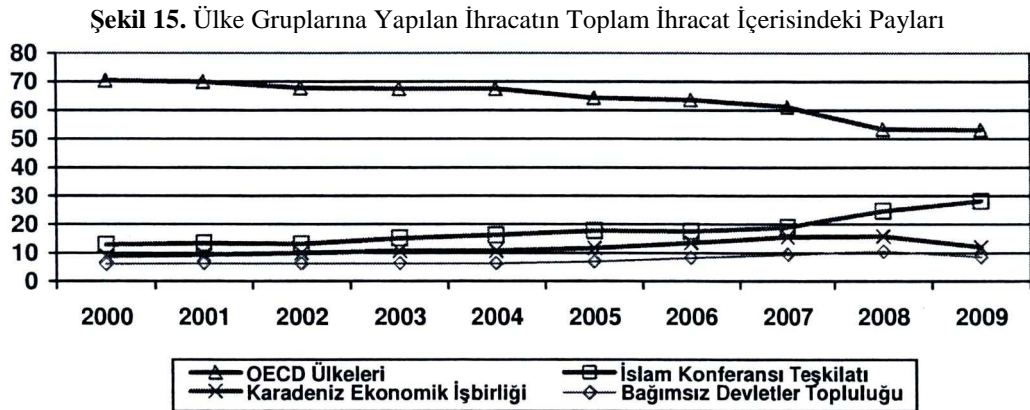

Türkiye'nin ihracatının bölgesel yapısındaki diğer değişim de Kuzey Amerika ve Afrika bölgesinde gerçekleşmiştir. Şekil 14'de görüldüğü gibi Kuzey Amerika bölgesine ihracat yıllar itibariyle azalırken, Afrika ülkelerine özellikle Kuzey Afrika bölgesine son yıllar içerisinde ihracatta artış meydana gelmiştir. Kuzey Amerika'ya ihracatın toplamdaki payı 2000 yılında %11.9 iken bu oran 2008 yılında %3.6'ya

gerilemiş, Kuzey Afrika bölgesinin toplamdaki payı ise 2006-2009 döneminde iki kat artarak 2009 yılı itibarıyla %7.3 olarak gerçekleşmiştir. Bu durum, Türkiye'nin ihracatının gelişmiş ülkeleri kapsayan Avrupa Birliği ve Kuzey Amerika bölgesinden, gelişmekte olan bölgeleri kapsayan, Kuzey Afrika ve Yakın ve Orta Doğu Bölgesine kaydığına işaret etmektedir.

Türkiye'nin ihracatının ülke grupları bakımından dağılımında ise OECD ülkeleri ilk sırada yer almaktadır. Türkiye'nin OECD ülkelerine ihracatındaki payı 2000 yılında %70.5'den 2009 yılında %53.1'e gerilemiştir. Bunun temel nedeni OECD içinde önemli yer tutan AB ülkelerine yapılan ihracattaki bölgesel değişmedir. Türkiye'nin ihracatında ikinci ülke grubunu ise İslam Konferansı Teşkilatı oluşturmaktadır. İKT'na yapılan ihracat Şekil 15 ve 14'dekine benzer şekilde OECD ülkelere yapılan ihracatın azalmasına paralel olarak artmıştır. Bunun nedeni ise İKT'nın önemli ülkelerinin Yakın ve Orta Doğu Bölgesinde yer alması ve daha öncede belirtildiği gibi bu bölgedeki ihracatın artış göstermesidir. İKT'ye ihracat 2000 yılında %12.9'dan 2009 yılında %28.1'e yükselmiştir.

Türkiye'nin ihracatında önemli diğer ülke grupları Karadeniz Ekonomik İşbirliği ve Bağımsız Devletler Topluluğu'dur. Türkiye'nin bu ülke gruplarına olan ihracatı ekonomik krizin yarattığı daralma göz ardı edilirse Şekil 15'de görüldüğü gibi artış eğilimindedir. Bunun anlamı Türkiye'nin ihracatının OECD ülkeleri aleyhine, İslam ülkeleri lehine değişmekte olduğudur.

Türkiye'nin ihracatının ülkeler bazında ne yönde değiştiğini gösteren Tablo 13'de ise Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı ilk on beş ülke yer almaktadır. Bu ülkelerin ihracat rakamları incelendiğinde, Türkiye'nin sanayileşmiş ülkelere olan

ihracatının toplamdaki payı 1995 yılında %53.1 iken bu oran 2009 yılında %39.1'e gerilemiş, sanayileşmekte olan ülkelere ihracatı ise 1995 yılında % 12'den 2009 yılında %19.5'e yükselmiştir. Bu durum da Türkiye'nin ihracatının, sanayileşmiş ülkeler aleyhine, sanayileşmekte olan ülkeler lehine değişmekte olduğunu göstermektedir.

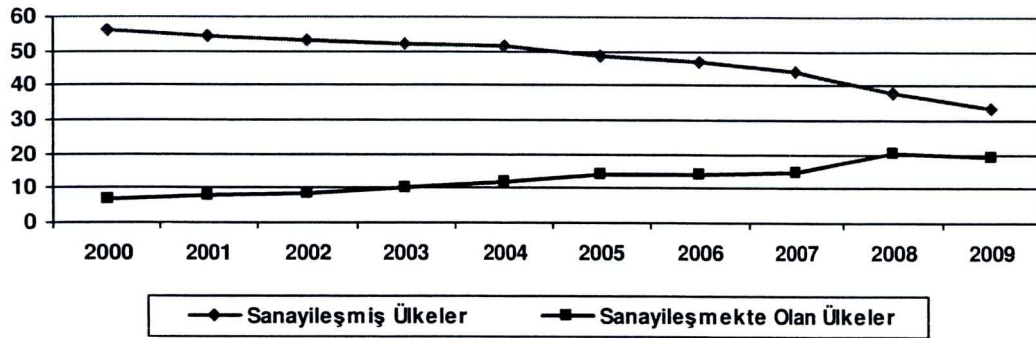
Tablo 14'de yer alan ülkeler arasındaki en önemli değişiklik Almanya, A.B.D ve Irak ülkelerinde gerçekleşmiştir.

Tablo 14. İhracatın Bölgesel Yapısı (milyon \$)

	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Avrupa Birliği Ülkeleri (AB 27)	12.207	15.664	17.546	20.415	27.394	36.581	41.365	47.935	60.398	63.390	47.013
Kuzey Amerika	1.610	3.309	3.297	3.596	3.973	5.207	5.276	5.439	4.341	4.801	7.448
Asya	4.005	3.871	4.592	5.230	7.813	10.465	13.213	15.257	20.213	32.496	25.895
-Yakın ve Orta doğu Ülkeleri	2.363	2.573	3.261	3.439	5.465	7.921	10.184	11.316	14.990	25.419	19.190
Afrika	1.071	1.373	1.321	1.697	2.131	2.968	3.631	4.566	5.977	9.062	10.182
-Kuzey Afrika	906	1.087	1.150	1.266	1.577	2.203	2.544	3.097	4.030	5.850	7.448
Seçilmiş Ülke Grupları											
-OECD Ülkeleri	14.333	19.585	21.307	24.498	31.920	42.648	47.325	54.481	65.675	70.472	54.256
-Kara deniz Ekonomik İşbirliği	2.425	2.467	2.932	3.599	5.044	6.779	8.620	11.584	16.784	20.867	12.316
-Bağımsız Devletler Topluluğu	2.066	1.649	1.978	2.279	2.962	3.962	5.057	6.993	10.088	13.938	8.743
-İslam Konferansı Teşkilatı	3.697	3.573	4.196	4.725	7.204	10.214	13.061	15.007	20.311	32.597	28.669
Toplam İhracat	21.637	27.775	31.334	36.059	47.253	63.167	73.476	85.535	107.272	132.027	102.165

Kaynak: TÜİK, "Dış Ticaret İstatistikleri", <http://www.tuik.gov.tr>, (02.10.2010).

Şekil 16. Türkiye'nin Sanayileşmiş ve Sanayileşmekte Olan Ülkelere İhracatının Payı

Tablo 15. Türkiye'nin Ülkelere Göre İhracatı

Ülkeler	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Almanya	23.3	18.6	17.1	16.3	15.8	13.8	12.9	11.3	11.2	9.8	9.6
Fransa	4.8	5.9	6.0	5.9	6.0	5.8	5.2	5.4	5.5	5.0	6.1
İngiltere	5.2	7.3	6.9	8.4	7.8	8.8	8.0	8.0	8.0	6.2	5.8
İtalya	6.7	6.4	7.5	6.6	6.7	7.3	7.6	7.9	7.0	5.9	5.8
Irak	0.6	-	-	-	1.7	2.9	3.7	3.0	2.6	3.0	5.0
İsviçre	1.1	0.8	0.8	0.8	0.7	0.7	0.7	1.0	0.9	2.2	3.8
A.B.D.	7.0	11.3	10.0	9.3	7.9	7.7	6.7	5.9	3.9	3.2	3.1
Rusya Fed.	5.7	2.3	2.9	3.2	2.9	2.9	3.2	3.8	4.4	4.9	3.1
B.A.E	0.9	1.1	1.2	1.3	1.5	1.8	2.3	2.3	3.0	6.0	2.8
İspanya	1.6	2.6	3.0	3.1	3.8	4.1	4.1	4.3	4.7	3.1	2.8
Mısır	1.1	1.3	1.3	0.9	0.7	0.7	0.9	0.8	0.8	1.1	2.6
Romanya	1.4	1.2	1.2	1.6	1.8	1.9	2.4	2.7	2.1	3.0	2.2
Hollanda	3.4	3.1	2.8	2.9	3.2	3.4	3.4	3.0	2.8	2.4	2.1
İran	1.2	0.8	1.1	0.9	1.1	1.3	1.2	1.2	1.3	1.5	2.0
Libya	1.1	0.3	0.2	0.4	0.5	0.5	0.5	0.6	0.6	0.8	1.8
	65.1	63	62	61.6	62.1	63.6	62.8	61.2	58.8	58.1	58.6
	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: TÜİK, "Dış Ticaret İstatistikleri", <http://www.tuik.gov.tr>, (02.10.2010).

Tablo 14'de Türkiye'nin dış ticaretinde %90 paya sahip olan ülkelerin 1980-2007 döneminde 10 yıllık süreçler itibariyle hangi ihrac pazarlarına daha hızlı girdiği, diğer bir ifadeyle Türkiye'nin ihracatındaki dinamik pazarlar görülmektedir.

Tablo 16. İhracatta Bütünleşik Büyüme Hızları

	Bütünleşik Büyüme Hızları (1980 Yılına Göre)			Toplam İhracat Büyüme Hızı ile Karşılaştırma (1980)		
	1980- 1989	1990- 1999	2000-2007	1980-1989	1990-1999	2000-2007
	Almanya	14.82	14.85	11.39	0.69	1.05
Fransa	12.65	13.19	13.17	0.51	0.94	1.01
İtalya	19.82	12.72	12.80	0.86	0.90	0.98
İngiltere	29.68	17.67	16.94	1.20	1.26	1.30
Danimarka	21.80	21.87	19.62	1.07	1.55	1.51
Yunanistan	120.01	24.68	21.83	3.45	1.75	1.68
İspanya	13.35	18.58	19.51	0.56	1.32	1.49
Portekiz	-1.31	8.32	12.75	-0.09	0.60	0.98
Avusturya	25.76	11.51	9.88	0.87	0.82	0.76
Polonya	-23.34	5.59	7.42	-0.77	0.40	0.56
Çek Cumhuriyeti	-30.88	-0.52	4.48	-1.05	-0.04	0.33
Macaristan	-29.68	2.81	8.55	-1.00	0.21	0.65
Malta	535.61	72.93	47.96	13.72	5.15	3.70
Romanya	-7.09	7.38	11.80	-0.25	0.54	0.89
Bulgaristan	5.50	15.42	18.61	0.28	1.12	1.42
İsviçre	29.68	5.20	5.26	0.84	0.37	0.40
Güney Kore	-12.97	16.38	8.42	-0.46	1.14	0.65
Rusya	-0.13	11.73	10.11	0.02	0.83	0.77
Cezayir	118.76	26.24	20.44	3.97	1.85	1.57
Fas	27.25	28.58	24.43	1.14	2.03	1.87
Irak	74.70	-28.91	-30.44	2.15	-2.22	-2.61
İran	85.20	10.15	8.53	2.82	0.70	0.65
İsrail	13.37	24.03	23.78	0.62	1.72	1.83
Kuveyt	22.97	3.39	5.02	0.89	0.25	0.38
Libya	95.40	9.18	5.83	2.08	0.64	0.43
Lübnan	10.68	3.52	4.38	0.38	0.26	0.33
Mısır	78.83	19.12	14.59	2.43	1.36	1.12
Suriye	-4.60	6.55	5.77	-0.23	0.46	0.44
Suudi Arabistan	98.45	18.79	12.73	3.01	1.33	0.98
Tunus	12.81	13.73	12.88	0.48	0.99	0.99
Ürdün	31.33	7.04	5.88	1.01	0.50	0.44

Kaynak: Dilek Seymen ve Diğerleri, “Türk Dış Ticaretinin Yönü Dış Ticaret Politikası Perspektifinden Bir Değerlendirme”, Anadolu Uluslararası İktisat Kongresi’nde Sunulmuş Tebliğ, Eskişehir 2009, s.6.

Türkiye'nin ülkelere göre ihracat artış hızlarını gösteren Tablo 15'e bakıldığında ticaretteki payının büyüklüğüne rağmen önemi giderek azalan Almanya'ya ihracat büyüme hızı yıllar itibariyle azalmıştır. Seymen, Bilici ve Şanlısoy (2009) tarafından söz konusu ülkeye yapılan ihracatın artış oranının toplam ihracat artış oranına bölünmesiyle hesaplanmış nispi büyüme oranı 1'in altına düşmüştür.

1980-2007 döneminde, Türkiye'nin ihracatının giderek arttığı ülkeler, İspanya, Portekiz, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Romanya, Bulgaristan olarak sıralanabilir. Bu ülkeler içinde İspanya ve Bulgaristan'a yapılan ihracat

dünyaya yapılan ihracat artış hızı ile karşılaştırıldığında nispi önemi giderek artan ülkelerdir. Bu pazarlar Türkiye'nin hızla girdiği pazarlar olarak da değerlendirilebilir. Bu ülkelerin dışında Türkiye'nin ihracat büyüme hızlarının dönem içinde düşmesine rağmen nispi önemi açısından dinamik olduğu diğer ülkeler İngiltere, Danimarka, Yunanistan, Malta, Cezayir, Fas, İsrail, Mısır'dır.

Tablo 16'da ise 1980-2008 döneminde Seymen, Bilici ve Şanlısoy (2009) tarafından hesaplanan Türkiye'nin iki yanlı ticarete hangi ülkelerle ticaretinin yoğun olduğu, ticaretin yönünde bir değişme olup olmadığı, yoğunlaşmanın 10 yıllık dönemler içerisinde nasıl değiştiği, bilateral ticarete yoğunlaşma oranı⁷, görülmektedir. Türkiye'nin ihracatta yoğunlaşmanın yüksek olduğu (oranların birin üzerinde olduğu) ülkeler Azerbaycan, Gürcistan, Türkmenistan, Suriye, Malta, Irak, Romanya, Bulgaristan, Cezayir, Libya, Mısır gibi ülkelerdir. 2000 yılı sonrası bir çok AB ülkesine yoğunlaşma arttığı halde, Avusturya ve Macaristan'a yoğunlaşma azalmıştır. Türkiye'nin iki yanlı ticarete yoğunlaşma oranlarına göre belirlenen ülke kompozisyonunda coğrafi yakınlık, ticaret partnerlerini belirleyen önemli bir unsur olmuştur (Seymen vd., 2009: 7).

---

⁷ Bilateral ticarete (iki yanlı ticaret) yoğunlaşma endeksi (**BT**), bir ülkenin ticaret ortağına yaptığı ihracatın toplam ihracatı içindeki payının, bu ticaret ortağına yapılan dünya ihracatının toplam dünya ihracatı içindeki payına bölünmesi ile bulunmaktadır; Böylece endeks, karşılıklı iki ülke arasındaki ticaret değerlerinin, onların dünya ticareti içindeki önemleri dikkate alındığında beklenenden büyük mü yoksa küçük mü olduğunu göstermektedir. Dış ticaret yoğunlaşma endeksi aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır, X_{jk} ve X_{wk} değerleri j ülkesinin ve dünyanın k ülkesine ihracat değerlerini, X_{jt} ve X_{wt} ise j ülkesinin toplam ihracatıyla toplam dünya ihracatını vermektedir. Endeksin 1'den büyük değer alması bir ülkenin ticaret ortağı ile iki taraflı ticaretinin ticaret ortağının dünya ticareti içindeki önemi dikkate alındığında beklenenden daha büyük olduğu anlamına gelmektedir.

Tablo 17. Türkiye'nin Ülkelere Göre Bilateral Yoğunlaşma Oranları

İHRACAT			
	1980-1989	1990-1999	2000-2008
Türkiye -Almanya	2.05	2.42	1.97
TR- Fransa	0.68	0.84	1.15
TR-İtalya	1.56	1.48	1.88
TR-İngiltere	0.77	0.95	1.51
TR-Danimarka	0.31	0.71	1.25
TR- Yunanistan	1.89	1.92	3.24
TR-İspanya	0.43	0.68	1.36
TR-Portekiz	0.73	0.48	1.07
TR-Avusturya	1.53	1.01	0.80
TR-Polonya	1.33	2.07	1.08
TR-Macaristan	0.77	1.07	0.92
TR-Malta	0.73	3.33	8.14
TR-Romanya	2.19	5.62	5.88
TR-Bulgaristan	0.45	5.32	8.98
TR-Litvanya	-	1.35	1.24
TR-Cezayir	3.40	6.23	7.50
TR-Fas	0.27	1.26	2.30
TR-İrak	16.37	42.49	13.54
TR-İran	13.04	4.95	3.54
TR-İsrail	0.42	1.59	4.26
TR-İsviçre	2.42	0.85	0.66
TR-Kuveyt	5.32	3.67	2.30
TR-Libya	9.04	9.59	7.94
TR-Lübnan	11.85	5.94	4.21
TR-Mısır	3.78	4.85	5.37
TR-Rusya	0.79	4.36	3.04
TR-Suriye	8.56	16.75	9.81
TR-Suudi Arabistan	3.17	4.31	2.68
TR-Tunus	2.08	3.12	3.53
TR-Ürdün	13.44	9.28	4.33
TR-BAE	1.15	1.67	2.44
TR-Katar	1.45	0.92	1.18
TR-Bosna Hersek	-	1.71	2.69
TR-Azerbaycan	-	60.81	27.75
TR-Gürcistan	-	40.57	25.70
TR-Kazakistan	-	9.57	4.44
TR-Türkmenistan	-	15.08	10.76
TR-Ukrayna	-	3.26	3.48

Kaynak: Dilek Seymen ve Diğerleri, "Türk Dış Ticaretinin Yönü Dış Ticaret Politikası Perspektifinden Bir Değerlendirme", Anadolu Uluslararası İktisat Kongresi'nde Sunulmuş Tebliğ, Eskişehir 2009, s.8.

2.2.6. İhracatın GSYH İçindeki Payı

Türkiye'nin dış ticaretinin zaman içindeki gelişiminin incelenmesi kapsamında son olarak ihracatın GSYH içerisindeki payına değinmek gerekirse; 1950–1980 döneminde ihracatın GSYH içerisindeki payının düşüş gösterdiği görülebilir. 1979 yılında bu oran en düşük seviyesine ulaşarak % 3,5 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 18. İhracatın GSYH İçindeki Payı (%)

(%)	İhracat/GSYH	İthalat/GSYH	Dış Ticaret Dengesi/GSYH	Dış Ticaret Hacmi/GSYH
1998	10,0	16,9	-7,0	26,9
1999	10,7	16,4	-5,7	27,2
2000	10,5	20,5	-10,1	31,0
2001	15,9	21,0	-5,1	37,0
2002	15,6	22,4	-6,7	38,0
2003	15,5	22,7	-7,2	38,2
2004	16,2	25,0	-8,8	41,2
2005	15,3	24,3	-9,0	39,5
2006	16,2	26,5	-10,3	42,8
2007	16,5	26,2	-9,7	42,7
2008	17,8	27,2	-9,4	45,0
2009	16,8	23,2	-6,4	40,0

Kaynak: TÜİK

1980 yılından sonra ihracattaki artış doğrultusunda ihracat/GSYH oranı da artarak 1980 yılında % 5 iken 1988’de 16,7’ye ulaşmıştır. 1990 yılında ise ihracat/GSYH oranı % 12 olarak kaydedilmiştir. 1998 GSYH verilerinde yaşanan baz yıl değişikliği nedeniyle ihracat/GSYH oranı % 10 olarak gerçekleşmiştir. Bu tarihten sonra bu oran giderek artış göstermiştir. 2001 yılında da % 15,9 düzeyine ulaşan bu oran 2008 yılında % 17,8 olarak kaydedilmiştir. 2009 yılında küresel krizin hem ihracatımızı hem de GSYH’yi oldukça kötü etkilemesiyle bu oran % 16,8’e gerilemiştir.

2.3. İTHALAT YAPISINDAKİ GELİŞMELER

2.3.1. Sektörel Gelişmeler

İthalatın sektörel yapısında ihracatta olduğu gibi Türkiye İstatistik Kurumu'nun uluslararası standart sanayi sınıflamasına (ISIC) göre önemli üç sektörü oluşturan tarım madencilik ve imalat sanayinin ithalat değerleri ve toplam ithalat içerisindeki payında ortaya çıkan değişim incelenmiştir. Yine balıkçılık ve diğer sektörlerin ithalat toplamı içerisindeki payı %1'den daha düşük düzeyde olduğu için tabloya dahil edilmemiştir.

Tablo 19. Ana Sektörlere Göre İthalat (milyon, \$, %)

YILLAR	TARIM VE ORMANCILIK		MADENCİLİK VE TAŞOCAKÇILIĞI		İMALAT SANAYİ	
	Milyon \$	%	Milyon \$	%	Milyon \$	%
1980	80	1.0	3.154	39.9	4.675	59.1
1981	143	1.6	3.517	39.4	5.272	59.0
1982	189	2.1	3.713	42.0	4.939	55.9
1983	159	1.7	3.435	37.2	5.640	61.1
1984	406	3.8	3.622	33.7	6.728	62.5
1985	282	2.5	3.606	31.8	7.455	65.7
1986	288	2.6	2.139	19.3	8.676	78.1
1987	475	3.4	3.042	21.5	10.638	75.1
1988	300	2.1	2.932	20.5	11.101	77.4
1989	886	5.6	3.063	19.4	11.117	70.4
1990	1.137	5.1	4.212	18.8	16.403	73.5
1991	675	3.2	3.314	15.7	16.447	78.1
1992	924	4.0	3.333	14.6	18.005	78.7
1993	1.357	4.6	3.348	11.4	23.862	81.1
1994	882	3.8	3.345	14.4	18.156	78.0
1995	1.907	5.3	4.082	11.4	28.554	80.0
1996	2.166	5.0	5.082	11.6	35.207	80.7
1997	2.417	5.0	5.128	10.6	39.802	82.0
1998	2.125	4.6	3.747	8.2	39.025	85.0
1999	1.649	4.1	4.246	10.4	33.936	83.4
2000	2.123	3.9	7.097	13.0	44.200	81.1
2001	1.409	3.4	6.577	15.9	32.686	79.0
2002	1.703	3.3	7.192	13.9	41.383	80.3
2003	2.535	3.7	9.021	13.0	55.690	80.3
2004	2.757	2.8	10.981	11.3	80.447	82.5
2005	2.801	2.4	16.321	9.4	94.208	80.7
2006	2.902	2.1	22.034	15.8	110.379	79.1
2007	4.641	2.7	25.314	14.9	133.938	78.8
2008	6.392	3.2	35.650	17.7	150.252	74.4
2009	4.592	3.3	20.624	14.6	110.889	78.8

Kaynak: TÜİK, “Dış Ticaret İstatistikleri”, <http://www.tuik.gov.tr>, (02.10.2010).

Tablo 18’de Türkiye’nin ithalatının sektörel dağılımı genel olarak incelendiğinde, ihracatta olduğu gibi ithalatta da imalat sanayi sektörü en önemli sektördür. Türkiye’ nin ithalat yapısında sanayi sektörü ithalatı dönem boyunca birinci sırada, madencilik sektörü ikinci ve tarım sektörü ise üçüncü sırada yer

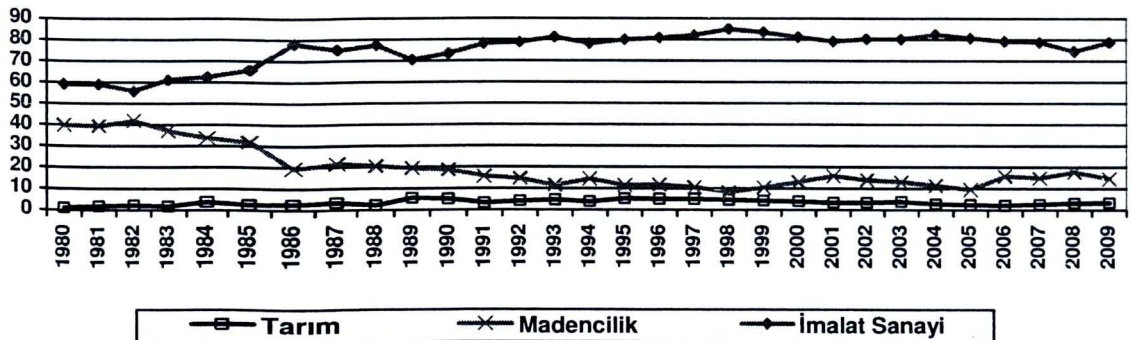
almıştır. Yani ithalatın sektörel yapısında dönem boyunca yapısal değişim olmamıştır.

1980 yılında toplam ithalat içerisindeki payı %1 olan tarım sektörü bu dönemde arz yapısından kaynaklı olarak dalgalanma göstermiş, 2009 yılı itibarıyla %3.3 olarak gerçekleşmiştir. Şekil 17'de de görüldüğü gibi tarım sektörü ithalatı dönem boyunca yatay bir seyir izlemiştir. Sonuç olarak tarım sektörünün ithalatında ülkenin dışa bağımlı olmadığı söylenebilir.

Tablo 18'de madencilik sektörünün yapısına bakıldığında, bu sektörün 2001 yılından itibaren ithalatının önemli ölçüde artış gösterdiği görülmektedir. 1980-1990 yılları arasında ithalat değerinin yıllar itibarıyla artış hızı ortalaması % 5.5, 1990-2000 yılları arasında %8.2 iken, 2001-2009 döneminde %28.3 gibi yüksek düzeyde gerçekleşmiş, 2009 yılında ithalat değeri bir önceki yıla göre %42.1 azalarak 20 milyar dolara gerilemiştir. Madencilik sektörünün %90'nına yakınına ham petrol ve doğalgaz kalemi oluşturmaktadır. Sektörün toplamdaki ithalat payı ise Şekil 17'de görüldüğü gibi 1980-1990 döneminde azalmış, sonraki dönemde ise dalgalı bir seyir izlemiştir. 1980 yılında %40 olan ithalat, 2009 yılında % 14'ye gerilemiştir.

İmalat sanayi sektörünün ithalatının toplam içerisindeki paylarına bakıldığında ise 1980 yılında % 59 olan payı, 1990'lı yıllarda %80'ler seviyesine yükselmiş, 2009 yılında payı %78 düzeyinde gerçekleşmiştir.

Şekil 17. Sektörel İthalatın Toplam İthalat İçindeki Payı

Türkiye'nin ithalatında ana sektörler açısından en önemli sektör olan imalat sanayinin alt sektörleri itibarıyla yapısı ise ara malı ve yatırım malı sanayilerinden oluşmaktadır. 1980-2009 döneminde toplam ithalat içindeki paylarının ortalaması tüketim mallar üreten sektörlerde %10.2 iken yatırım ve ara mallar sanayilerinde

%44.5'tir. Yani Türkiye'nin ithalatının yarısını bu sektörler gerçekleştirmektedir (Tablo 19).

Tablo 20. İmalat Sanayi Sektörleri İthalatı ve Toplam İthalat İçindeki Payları (Milyon, \$, %)

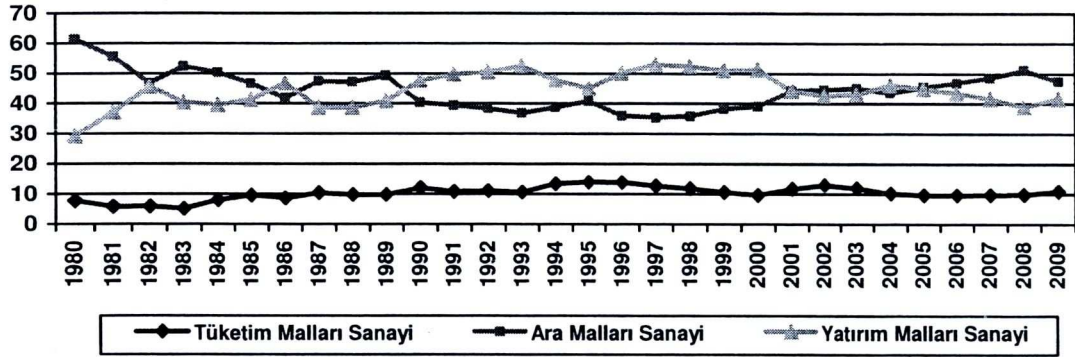
İMALAT SANAYİ İTHALATI							Milyon Dolar
Yıllar	Milyon Dolar			%			
	Tüketim	Ara	Yatırım	Tüketim	Ara	Yatırım	
	Malları	Malları	Malları	Malları	Malları	Malları	Toplam
	Sanayi	Sanayi	Sanayi	Sanayi	Sanayi	Sanayi	
1980	360	2.870	1.372	7,7	61,4	29,3	4.675
1981	300	2.931	1.956	5,7	55,6	37,1	5.272
1982	284	2.311	2.252	5,8	46,8	45,6	4.939
1983	287	2.960	2.276	5,1	52,5	40,4	5.640
1984	539	3.392	2.656	8,0	50,4	39,5	6.728
1985	711	3.485	3.080	9,5	46,7	41,3	7.455
1986	746	3.629	4.072	8,6	41,8	46,9	8.676
1987	1.110	5.052	4.115	10,4	47,5	38,7	10.638
1988	1.073	5.244	4.299	9,7	47,2	38,7	11.101
1989	1.078	5.492	4.546	9,7	49,4	40,9	11.117
1990	1.970	6.613	7.819	12,0	40,3	47,7	16.403
1991	1.781	6.482	8.183	10,8	39,4	49,8	16.447
1992	1.983	6.908	9.113	11,0	38,4	50,6	18.005
1993	2.532	8.780	12.549	10,6	36,8	52,6	23.862
1994	2.432	7.047	8.676	13,4	38,8	47,8	18.156
1995	4.005	11.682	12.868	14,0	40,9	45,1	28.554
1996	4.901	12.637	17.669	13,9	35,9	50,2	35.207
1997	5.000	14.079	20.724	12,6	35,4	53,1	39.802
1998	4.606	13.971	20.449	11,8	35,8	52,4	39.025
1999	3.597	13.011	17.328	10,6	38,3	51,1	33.936
2000	4.237	17.280	22.681	9,6	39,1	51,3	44.200
2001	3.839	14.434	14.413	11,7	44,2	44,1	32.686
2002	5.359	18.405	17.619	12,9	44,5	42,6	41.383
2003	6.633	25.133	23.923	11,9	45,1	43,0	55.690
2004	8.232	35.067	37.148	10,2	43,6	46,2	80.447
2005	9.087	42.818	42.303	9,6	45,5	44,9	94.208
2006	10.617	51.713	48.049	9,6	46,9	43,5	110.379
2007	13.061	65.138	55.680	9,8	48,6	41,6	133.938
2008	14.864	76.865	58.523	9,9	51,2	38,9	150.252
2009	12.121	52.568	46.200	10,9	47,4	41,7	110.889

Kaynak: TÜİK, "Dış Ticaret İstatistikleri", <http://www.tuik.gov.tr>, (02.10.2010).

Bu sektörlerin en önemli alt kalemleri Tablo 19'da görüldüğü gibi tüketim malları üreten sanayinin ithalatında gıda ürünleri ve tekstil ürünleri, ara mallan sanayinin ithalatında kimyasal madde ve ürünler ile ana metal sanayi, yatırım malları sanayinin ithalatında ise motorlu kara taşıtı, makine ve teçhizatı imalatı, elektrikli makine ve cihazlar ile haberleşme teçhizatıdır. Türkiye'nin ara malı ve yatırım malları üreten, yüksek katma değer yaratan sektörlerde ithalatçı konumunda olduğu

görülmektedir. Bu altı sektör yıllar itibariyle toplam ithalatın yaklaşık %65'ini oluşturmaktadır.

Şekil 18. İmalat Sanayi Alt Sektörlerinin Toplam İmalat Sanayi İçindeki Payı

Tüketim malları ithalatında en önemli değişiklik gıda ürünleri sektöründe gerçekleşmiştir. 1990-2009 döneminde bu sektörde ithalat %3.1 azalmıştır. Tekstil ürünleri sektöründe ise 1996 yılında Gümrük Birliğine girilmesi ile birlikte 1990-1996 döneminde ithalat iki kat artış göstermiş, 2001 yılında yaşanan devalüasyonla birlikte artan tekstil ürünleri ithalatı 2002 yılından itibaren sürekli şekilde azalmıştır. 2009 yılında ise tüm tüketim malları sektöründe ithalat bir önceki yıla göre artış göstermiştir.

Ara malları sanayi ithalatında, toplam ithalatın ortalama %20'si kimyasal madde ve ürünler sektörüne aittir. İthalatta en önemli yapısal değişim kok kömürü ve petrol ürünleri sektöründe gerçekleşmiştir. Sektörün toplam ithalat içindeki payı 1990-2009 döneminde %5.8 artmıştır. Ana metal sanayinin ithalatı ihracatındaki gibi 2000'li yıllardan sonra artmış ve 2009 yılında toplam ithalat içinde krizden en fazla etkilenen sektör olmuştur. 2009 yılında bu sektörün ithalatı bir önceki yıla göre %5.6 azalmıştır. Diğer ara malı üreten sanayilerin ithalatında önemli yapısal dönüşüm gerçekleşmemiştir.

Yatırım malları üreten sektörlerin ithalatında ise en önemli değişim makine teçhizat imalatı sektöründe gerçekleşmiş, 1990-2009 döneminde bu sektörün ithalatı %8.2 azalmıştır. Diğer yatırım malları üreten sektörlerde ithalatı dalgalı bir seyir izlemiştir. 2009 yılında ise krizden etkilenen sektör otomotiv sektörü olmuştur.

İthalatın madde bazında dağılımına bakıldığında ise Tablo 21'de görüldüğü gibi 2009 yılı itibariyle ithalatın %70'ini on ürün oluşturmaktadır. Aynı ürünlerin

1980 yılındaki ortalaması ise %74'dür. Bu durum Türkiye'nin 30 yıl boyunca mevcut ürün ithalatında önemli bir değişim olmadığını göstermektedir. Mineral yakıtlar ve yağlar bu dönem boyunca ilk sırada yer almıştır.

Tablo 21. İmalat Alt Sanayi Sektörleri İthalatının Toplam İmalat Sanayi İçindeki Payı (ISIC) (%)

YILLAR SEKTÖRLER	1980	1990	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Tüketim Malları																
Gıda Ürünleri	5.7	5.7	5.7	4.4	3.7	3.2	2.6	3.1	3.3	2.9	2.4	2.2	2.2	2.0	2.5	2.6
Tütün Ürünleri	0	1.9	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1
Tekstil Ürünleri	1.8	2.7	5.3	5.1	5.2	4.9	4.2	5.1	6	5.6	4.7	4.2	3.8	3.8	3.4	3.9
Giyim Eşyası	0	0.1	0.5	0.7	0.6	0.5	0.6	0.8	0.8	0.8	0.7	0.7	0.9	1.1	1.3	1.6
Den Bavul Ayakkabı	0.1	0.8	1.0	0.9	0.8	0.6	0.7	0.8	0.8	0.8	0.8	0.9	0.9	0.9	0.9	0.8
Mobilya Diğer Ürünler	0.1	0.7	1.2	1.3	1.3	1.4	1.4	1.7	1.9	1.7	1.6	1.5	1.7	1.8	1.7	1.8
Ara Malları																
Kimyasal Madde ve Ürün.	24.5	20.2	18.2	18.0	18.4	20.2	18.3	20.7	20.9	20.2	18.8	18.6	17.7	17.6	18.0	19.2
Kağıt ve Kağıt Ürünleri	1.5	1.7	2.4	2.1	2.2	2.6	2.6	2.4	2.4	2.4	2.1	2.1	2.1	2.1	2.0	2.2
Ağaç ve Mantar Ürünleri	0	0.3	0.4	0.4	0.4	0.4	0.5	0.3	0.4	0.4	0.5	0.6	0.6	0.6	0.6	0.6
Basma ve Yayımlar	0	0.3	0.4	0.4	0.4	0.5	0.6	0.7	0.5	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4
Ana Metal Sanayi	9.9	10.8	7.9	8.3	8.0	7.0	8.0	11.1	11.4	13.1	13.8	14.5	15.5	17.2	17.6	12.0
Kök Kömürü, Petrol Ürün.	2.0	3.5	3.0	2.9	2.5	3.8	5.9	5.5	5.3	5.1	4.7	5.8	6.9	7.1	9.2	9.3
Plastik ve Kauçuk	4.1	1.8	2.3	2.2	2.5	2.6	2.3	2.5	2.6	2.6	2.4	2.3	2.3	2.3	2.3	2.4
Metallik Olım Diğ. Miner. Ür.	1.5	1.6	1.3	1.1	1.3	1.2	1.0	1.0	1.0	0.9	0.9	1.1	1.3	1.1	1.0	1.0
Yatırım Malları																
Metal Eşya Sanayi	5.1	1.8	2.6	2.3	2.4	2.2	2.0	2.7	2.6	2.0	2.0	2.1	2.2	2.1	2.3	2.3
Makine ve Teçhizat İmalatı	13.3	19.5	21.2	20.2	19.9	15.2	13.2	15.1	15.6	14.6	12.9	13.0	13.0	12.8	11.3	11.3
Haber. Teçhizat Radyo TV	1.8	5.0	3.9	4.9	6.0	9.3	9.0	6.2	5.6	5.4	5.6	4.9	4.4	4.4	3.6	4.2
Elekt. Makine ve Cihazlar	3.8	4.2	3.5	3.7	4.2	4.6	3.6	3.7	4.1	3.7	3.9	4.5	4.5	4.7	4.9	5.9
Müd. Kağıt. İst. ve Römorklar	2.5	7.8	8.8	11.1	10.5	9.9	13.5	6.7	7.1	11.5	14.7	13.1	12.0	11.3	10.3	9.7
Diğer Ulaşım Araçları	1.3	1.1	5.0	4.6	3.4	3.0	3.3	4.2	2.3	0.9	2.3	2.0	2.2	1.7	2.1	2.9
Tıbbi Hassas Optik Al. Saat	1.4	0.2	3.0	3.0	3.2	3.3	3.0	3.1	2.8	2.6	2.6	2.8	2.6	2.5	2.6	2.8
Büro. Muh. Bilgi İşlem M.	0.2	2.9	2.2	2.3	2.7	3.6	3.6	2.4	2.4	2.2	2.2	2.6	2.5	2.2	1.9	2.3
Toplam İmalat Sanayi İhr.	4.675	16.403	35.207	39.802	39.025	33.936	44.200	32.686	41.383	55.690	80.447	94.208	110.37	133.93	150.25	110.889

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, <http://www.tuik.gov.tr>, (02.10.2010).

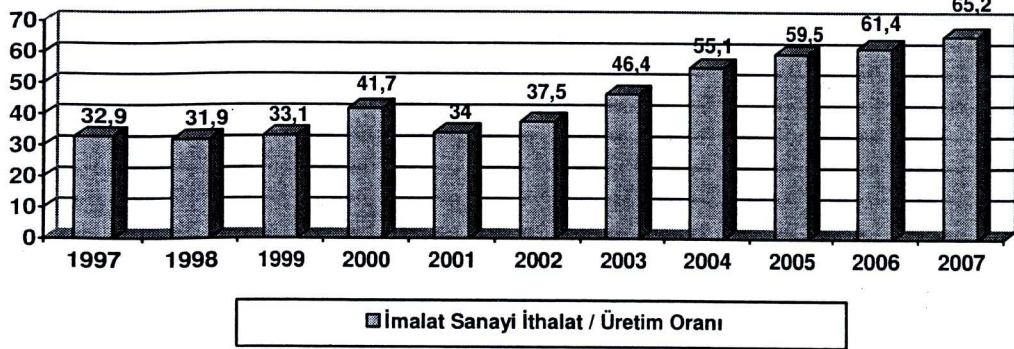
Tablo 22. Türkiye'nin Fasullara G6re Başlıca İthal Maddeleri (milyon \$,%)

	1980		1990		2000		2004		2005		2006		2007		2008		2009	
	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%
Mineral yakıt, yağlar	3.907	49.4	4.622	20.7	9.540	17.5	14.407	14.8	21.255	18.2	28.859	20.7	33.883	19.9	48.281	23.9	29.887	21.2
Makinalar ve aksesuarları	871	11.0	3.778	16.9	7.817	14.3	13.457	13.8	16.400	14.0	18.999	13.6	22.370	13.3	22.539	11.1	17.124	12.2
Elektrikli makina ve cihazlar, aksesuarları ve parçaları	279	3.5	1.664	7.3	6.113	11.2	8.372	8.6	9.663	8.3	10.881	7.8	13.295	7.8	13.892	6.9	12.244	8.7
Demir ve çelik	-		1.613	7.2	2.778	5.1	8.031	8.2	9.458	8.1	11.525	8.2	16.182	9.5	23.160	11.5	11.341	8.0
Motorkara taşıtları, traktör bisiklet, motosiklet	221	2.8	1.118	5.0	5.467	10.0	10.237	10.3	10.553	9.0	11.408	8.2	12.397	7.3	12.789	6.3	8.973	6.4
Plastik ve plastikten mamul eşya	117	1.5	563	2.5	2.179	4.0	4.764	5.0	5.795	4.9	6.918	4.9	8.688	5.1	9.385	4.6	6.939	4.9
Eczacılık ürünleri	3	0	105	0.5	1.035	1.9	2.710	2.8	2.849	2.4	3.036	2.2	3.524	2.1	4.360	2.1	4.080	2.9
Organik kimyasal ürünler	344	4.3	869	3.9	2.037	3.7	3.017	3.1	3.531	3.0	3.642	2.6	3.996	2.3	4.421	2.2	3.340	2.4
Optik, fotoğraf, sinema, ölçü ayar cihazları	64	0.8	504	2.2	1.242	2.3	1.928	2.0	2.473	2.1	2.723	1.9	3.012	1.8	3.445	1.7	2.833	2.0
Kağıt ve karton: kağıt ve kartondan eşya	56	0.7	213	1.0	939	1.7	1.528	1.6	1.766	1.5	2.043	1.3	2.469	1.4	2.605	1.3	2.211	1.6
Fasıl Toplamı	5.862	74	15.049	67.4	39.148	71.7	68.451	70.3	83.833	71.5	100.034	71.6	120.016	70.3	144.877	71.7	98.972	70.3
Toplam İthalat	7.909	100	22.302	100	54.503	100	97.540	100	116.774	100	139.576	100	170.063	100	201.964	100	140.775	100

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, <http://www.tuik.gov.tr>, (02.10.2010).

Daha önce de tekrarlandığı gibi bir ülkenin ithalat yapısı, o ülkenin üretin yapısının bir yansımasıdır. İmalat sanayi ithalatının imalat sanayi üretimi içindeki payını incelediğimizde, Şekil 19'da görüldüğü gibi 1997 yılında %33'den 2007 yılında %65.2'e yükselmiştir. Özellikle 2002 sonrasında imalat sanayi ithalat üretim oranında bir kırılma yaşanmıştır. 2002 yılı sonrasında imalat sanayi üretimi ve ihracatındaki artışın ithal bağımlılığının; uluslar arası rekabet gücü, kur politikası, dahilde işleme rejimi, endüstri içi ticaret ve imalat sanayi üretim kompozisyonundaki değişme gibi çeşitli nedenlerle yükselmesi kırılmanın oluşmasında belirleyici olmuştur. 2000 yılı öncesinde ürettiğinin üçte biri kadar ithalat eden Türkiye sanayisi, 2000 yılı sonrasında ürettiğinin üçte ikisi kadar ithal etmektedir. Bu kısa sürede gerçekleşmiş önemli bir dönüşümdür (Yılmaz ve Karataş, 2009: 75). 2003-2007 döneminde ithalat üretim oranı ortalaması %57.5 olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 19. İmalat Sanayi İthalat/Üretim Oranı

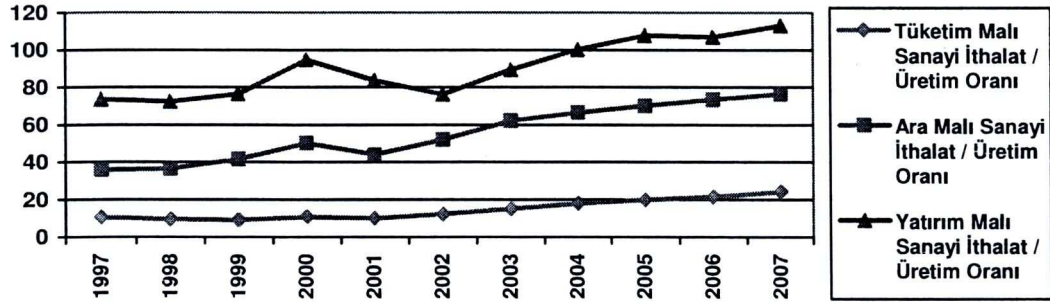
İthalat üretim oranına alt sektörler itibariyle bakıldığında, Şekil 20'de yer alan tabloda görüldüğü gibi imalat sanayi tüketim malları üreten sektörlerinde ithalat üretim oranı 1997-2007 döneminde %13.4, ara malı üreten sektörlerde %40, yatırım malları üreten sektörlerde ise %39.3 artış gerçekleşmiştir.

Tüketim malı üreten tekstil ve deri-bavul-ayakkabı sektörlerinde, ithalat/üretim oranları hızla artmıştır. Bu sektörlerde, ihracat/üretim oranlarının yüksekliği sektörlerin ihracat performanslarını sürdürmek ve uluslararası alanda rekabet güçlerini korumak amacıyla yerli girdi yerine ucuz ithal girdi kullanımını tercih ettiklerini göstermektedir.

“Ara malları üreten sektörlerin ithalat/üretim oranı artışı kâğıt-kâğıt ürünleri, kimyasal ürünler ve ana metal sanayindeki artıştan kaynaklanmış, yatırım malı üreten sektörlerden, büro-muhasebe-bilgi işlem makineleri, elektrikli makine-cihazlar ve tıbbi-hassas optik aletler-saatler sektöründe ithalat/üretim oranı yüksek artış eğilimi göstermiştir. Makine-teçhizat imalatı ve motorlu kara taşıtları sektörü yurtiçi

üretimindeki olumlu gelişmeler ithalat/üretim oranındaki bozulmayı sınırlandırmıştır” (Yükseler ve Türkan, 2008: 40-41).

Şekil 20. İmalat Sanayi Alt Sektör İthalat/Üretim Oranı

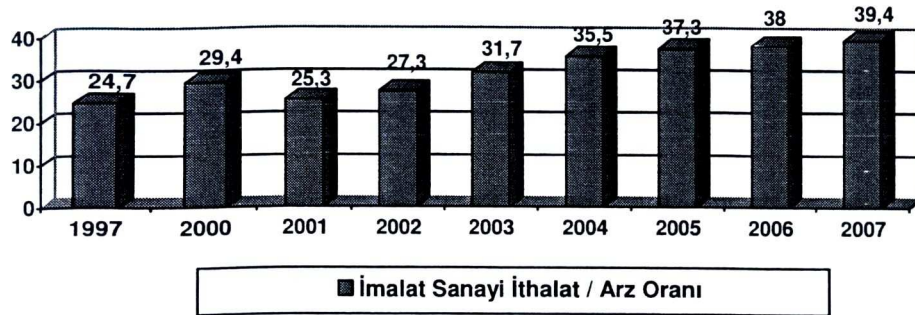

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Tüketim M.	10.7	9.6	9.3	10.9	10.1	12.4	15.2	18.0	19.9	21.4	24.1
Ara Malı	35.9	36.4	41.5	50.2	43.9	52.2	62.2	66.6	70.2	73.4	76.4
Yatırım M.	73.7	72.5	76.5	94.9	83.7	76.3	89.4	100.4	107.8	107.0	113.0

Kaynak: Zafer Yükseler ve Ercan Türkan, Türkiye'nin Üretim ve Dış Ticaret Yapısında Dönüşüm Küresel Yönelimler ve Yansımalar, Tüsiad Yayınları, Yayın No: TÜSİAD-T/2008-02/453, Şubat 2008, s.34.

Şekil 21'de ise ithalat/arz oranı yer almaktadır. Bu oran herhangi bir sektörde toplam talebe cevap veren toplam arzın ne kadarının ithalat yoluyla karşılandığını göstermektedir. 2000-2007 döneminde toplam arz içinde ithalatın payı ortalama %32.9 olarak gerçekleşmiş, bu oran 2000 yılından sonra sürekli bir şekilde artmıştır.

Şekil 21. İmalat Sanayi İthalat/Arz Oranı

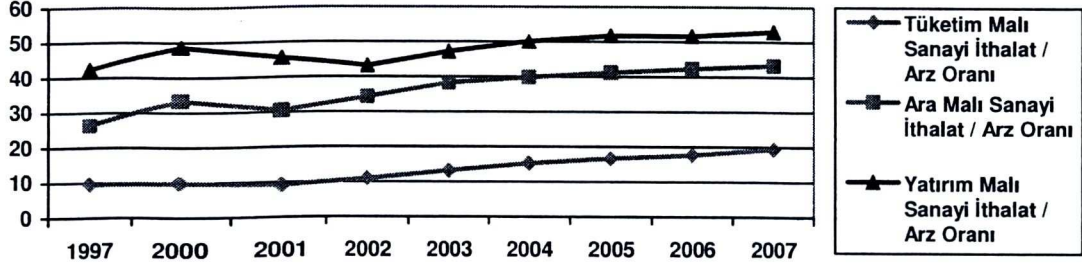
Alt sektörler itibariyle değerlendirildiğinde ise, Şekil 22'de yer alan tablodan görüldüğü gibi tüketim malı üreten sektörlerde bu oran %9.88, ara malı üreten sektörlerde %16.9, yatırım malı üreten sektörlerde ise %10.6 artmıştır. En yüksek ithalat/arz oranı yatırım malları üreten sektörlerde gerçekleşmiştir. 2007 yılı itibariyle ithalat/arz oranı yatırım mallar üreten sektörlerde %53.1, ara mali üreten sektörlerde %43.3, tüketim malı üreten sektörlerde ise % 19.5'dir.

“Tekstil, deri-bavul-ayakkabı gibi ihracatçı sektörler ile kâğıt ve kâğıt ürünleri sektöründe toplam arz içinde ithalatın payında artış meydana gelmiştir. Makine-

teçhizat imalatı ve motorlu kara taşıtları imalatı sektörlerinin yurtiçi üretimlerinde olumlu gelişme sonucunda toplam arz içinde ithalatın payı sabit kalmış, özellikle elektrikli makine ve cihazlar sektöründe ithalatın toplam arz içindeki payı önemli ölçüde artış göstermiştir” (Yükseler ve Türkan, 2008: 143).

Şekil 22. İmalat Sanayi Alt Sektör İthalatı/Arz Oranı

	1997	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Tüketim M.	9.6	9.8	9.2	11.0	13.2	15.3	16.6	17.6	19.4
Ara Mali	26.4	33.4	30.5	34.3	38.3	39.9	41.2	42.3	43.3
Yatırım M.	42.4	48.7	45.5	43.2	47.2	50.1	51.8	51.7	53.0

Kaynak: Zafer Yükseler ve Ercan Türkan, Türkiye'nin Üretim ve Dış Ticaret Yapısında Dönüşüm Küresel Yönelimler ve Yansımalar, Tüsiad Yayınları, Yayın No: TÜSİAD-T/2008-02/453, Şubat 2008, s.42.

2.3.2. Faktör Kullanım Yoğunluklarına Göre Gelişmeler

İthalatın yapısındaki değişimin görülebilmesi açısından ihracatta olduğu gibi ithalatta da önemli bir göstere faktör kullanım yoğunluklarına göre ithalatın yapısının incelenmesidir. Tablo 22 ve 23'de yer alan oranlara göre Türkiye'nin 1990-2009 döneminde farklılaştırılmış-bilim ölçek yoğun sanayilerde %48.8, farklılaştırılmış ve bilim bazlı sanayilerde %31.2, hammadde yoğun sanayilerde %10.4, emek yoğun sanayilerde ise %9.5'tir. Bu durum Türkiye'nin ölçek yoğun farklılaştırılmış-bilim bazlı sektörlerde ithalatçı bir ülke olduğunu göstermektedir.

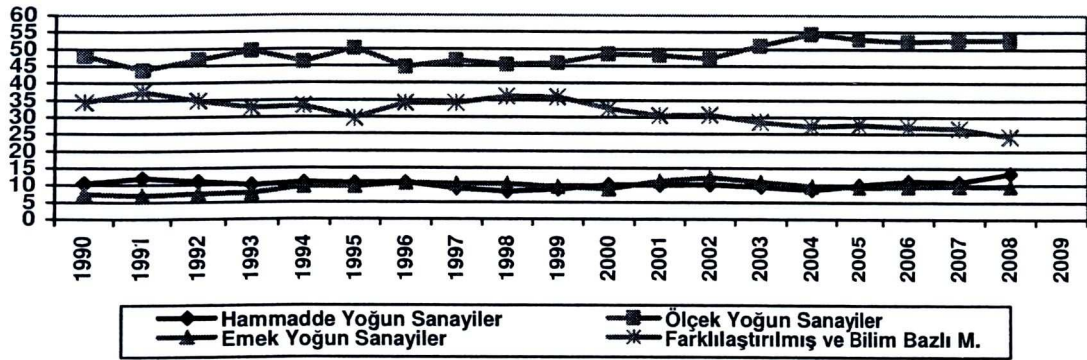
Bu dönem boyunca ithalatın gösterdiği gelişmeler incelendiğinde en önemli gelişme “farklılaştırılmış-bilim bazlı” sektörlerde gerçekleşmiştir. 1990 yılında toplam ithalatta %34 olan sektörün payı 1999 yılından sonra sürekli gerileme göstererek 2009 yılında %26'ya düşmüştür. Bu oran Türkiye'nin ithalatı açısından yüksek düzeyde olmasına rağmen olumlu bir gelişmeye işaret etmektedir. İthalat payının azalmasında etkili olan sektör makine ve teçhizat imalatı sektörüdür.

Faktör kullanım yoğunluklarına göre ithalatın yaklaşık yansıma yapan ölçek yoğun sektörlerin bu dönem boyunca göstermiş olduğu gelişme incelendiğinde, 1990

yılında %48 olan pay 2008 yılında %53'e yükselmiştir. Bu oranın yükselmesinde pay sahibi sektörler ise ana metal sanayi ve kimyasal madde ve ürünler sektörleridir.

Şekil 23'de de görüldüğü gibi emek yoğun ve hammadde yoğun sektörlerde ülkenin ithalatı oldukça düşük düzeydedir. Emek yoğun sektörlerin ithalatının toplamdaki payı 2009 yılında %10.6, hammadde yoğun sektörlerin %13.7 olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 23. Faktör Kullanım Yoğunluklarına Göre İthalatın Yapısı (%)

Tablo 23. Faktör Kullanım Yoğunluklarına Göre İthalatın Yapısı (milyon \$)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Ham madde Yoğun Sanayiler	1.667	1.977	1.983	2.382	1.955	3.030	3.714	3.547	3.154	2.944
Ölçek Yoğun Sanayiler	7.668	7.183	8.421	11.845	8.407	14.328	15.572	18.597	17.768	15.587
Emek Yoğun Sanayiler	1.162	1.114	1.338	1.805	1.755	2.745	3.699	4.099	4.040	3.237
Farklılaştırılmış ve Bilim Bazlı M.	5.470	6.167	6.264	7.826	6.037	8.461	11.879	13.567	14.080	12.201
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Ham madde Yoğun Sanayiler	4.421	3.284	4.164	5.281	6.981	9.310	12.269	14.651	20.167	15.221
Ölçek Yoğun Sanayiler	21.499	15.771	19.529	28.480	43.839	49.974	57.690	70.582	79.193	54.416
Emek Yoğun Sanayiler	3.912	3.656	5.037	6.074	7.828	8.823	10.527	13.129	14.485	11.722
Farklılaştırılmış ve Bilim Bazlı M.	14.368	9.975	12.654	15.856	21.888	26.102	29.893	35.576	36.407	29.530

Tablo 23. Faktör Kullanım Yoğunluklarına Göre İthalatın Yapısı (%)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Ham madde Yoğun Sanayiler	10.4	12	11	10	10.8	10.6	10.7	8.9	8.1	8.7
Ölçek Yoğun Sanayiler	48	43.7	46.8	49.6	46.3	50.2	44.7	46.7	45.5	45.9
Emek Yoğun Sanayiler	7.3	6.8	7.4	7.6	9.7	9.6	10.6	10.3	10.3	9.5
Farklılaştırılmış ve Bilim Bazlı M.	34.3	37.5	34.8	32.8	33.3	29.6	34.1	34.1	36.1	35.9
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Ham madde Yoğun Sanayiler	10	10	10.1	9.5	8.6	9.9	11.1	10.9	13.4	13.7
Ölçek Yoğun Sanayiler	48.6	48.2	47.2	51.1	54.4	53	52.3	52.7	52.7	49.1
Emek Yoğun Sanayiler	8.8	11.2	12.2	10.9	9.7	9.4	9.5	9.8	9.6	10.6
Farklılaştırılmış ve Bilim Bazlı M.	32.5	30.5	30.6	28.5	27.2	27.7	27.1	26.6	24.2	26.6

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, <http://www.tuik.gov.tr>, (02.10.2010).

2.3.3. Teknolojik Gelişmeler

Türkiye'nin ithalatının teknolojik yapısında orta-ileri teknoloji içeren sektörlerin ithalat ortalaması %52.9'dur. Sektörlerin ithalatının teknoloji bileşiminde önemli bir dönüşüm gerçekleşmemiştir. Sadece orta-düşük grubunun payında 2000 yılından itibaren artış yaşanmıştır.

Tablo 24. Türkiye'nin Teknolojik Sınıflandırmaya Göre İmalat Sanayi İthalatındaki Payı (%)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Yüksek	11.2	12.3	10.7	9.3	10.0	8.7	9.1	10.1	11.9	16.1
Orta-Yüksek	54.9	54.7	57.2	58.0	55.3	55.1	56.6	57.4	56.2	52.6
Orta-Düşük	19.5	19.4	18.3	18.6	18.2	18.1	17.2	17.0	17.0	17.1
Düşük	14.3	13.5	13.7	14.0	16.5	18.0	17.0	15.4	14.8	14.1
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Yüksek	15.7	11.7	10.8	10.2	10.4	10.3	9.6	9.1	8.0	9.4
Orta-Yüksek	51.9	50.5	50.0	50.9	52.6	51.1	49.5	48.0	46.6	49.2
Orta-Düşük	19.1	22.7	22.9	23.7	23.7	25.8	28.2	29.9	32.5	27.2
Düşük	13.2	15.1	16.2	15.2	13.2	12.8	12.7	12.9	12.9	14.2

Kaynak: OECD, Directorate For Science, Technology and Industry, Stan Indicators (2005) s.27'deki sınıflandırmadan hareketle TÜİK verileri kullanılarak oluşturulmuştur.
<http://www.oecd.org/dataoecd/3/33/40230754.pdf>, (02.10.2010).

2.3.4. Mal Gruplarına Göre Gelişmeler

Türkiye'nin ithalat yapısı geniş ekonomik grupların sınıflandırmasına göre Tablo 25'te incelenmiştir. Diğer malların toplam içindeki payı %1'den düşük seviyede olduğundan tabloya dahil edilmemiştir.

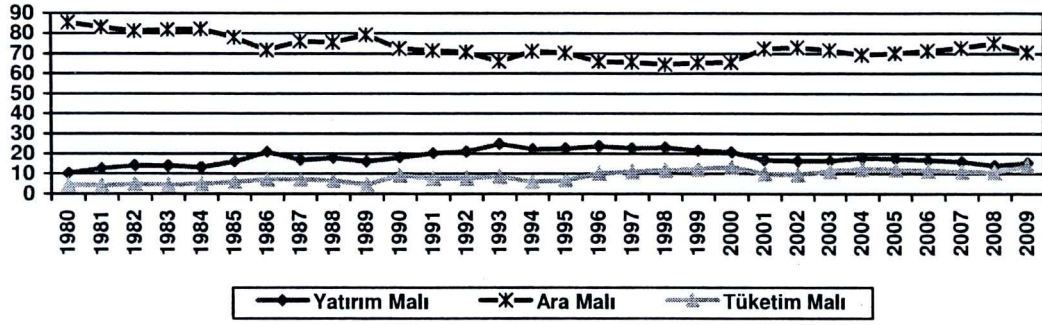
Tablo 25. Ana Mal Gruplarına Göre İthalat (milyon \$, %)

YILLAR	YATIRIM (SERMAYE) MALLARI		ARA (HAMMEDDE) MALLAR		TÜKETİM MALLARI	
	(Milyon \$)	%	(Milyon \$)	%	(Milyon \$)	%
1980	798	10.1	6.747	85.3	364	4.6
1981	1.135	12.7	7.417	83.0	379	4.2
1982	1.237	14.0	7.183	81.2	423	4.8
1983	1.271	13.8	7.555	81.8	409	4.4
1984	1.406	13.1	8.828	82.1	523	4.9
1985	1 825	16.1	8 853	78.0	665	5.9
1986	2.332	21.0	7.955	71.6	814	7.3
1987	2.375	16.8	10.767	76.1	1.014	7.2
1988	2.548	17.8	10.827	75.5	958	6.7
1989	2.548	16.1	12.500	79.2	738	4.7
1990	4.040	18.1	16.154	72.4	2.076	9.3
1991	4.296	20.4	15.053	71.5	1.575	7.5
1992	4.826	21.1	16.185	70.8	1.772	7.7
1993	7.358	25.0	19.403	65.9	2.526	8.6
1994	5.220	22.4	16.565	71.2	1.381	5.9
1995	8.119	22.7	25.077	70.2	2.416	6.8
1996	10.336	23.7	28.737	65.9	4.424	10.1
1997	11.109	22.9	32.119	66.1	5.052	10.4
1998	10.624	23.1	29.562	64.4	5.364	11.7
1999	8.727	21.4	26.854	66.0	4.820	11.8
2000	11.365	20.8	36.010	66.1	6.928	12.7
2001	6.940	16.8	30.301	73.2	3.813	9.2
2002	8.400	16.3	37.656	73.0	4.898	9.5
2003	11.326	16.3	49.735	71.7	7.813	11.3
2004	17.397	17.8	67.549	69.3	12.100	12.4
2005	20.363	17.4	81.868	70.1	13.975	12.0
2006	23.348	16.7	99.605	71.4	16.116	11.5
2007	27.054	15.9	123.640	72.7	18.694	11.0
2008	28.021	13.9	151.747	75.1	21.489	10.6
2009	21.442	15.2	99.402	70.6	19.261	13.7

Kaynak: TÜİK, “Dış Ticaret İstatistikleri”, <http://www.tuik.gov.tr>. (02.10.2010).

1980 yılında toplam ithalatın % 85.3’ü olan ara malı ithalatı birinci sırada, %10.1 ile sermaye malı ithalatı ikinci sırada ve %4.6 ile tüketim malı ithalatı üçüncü sırada yer almıştır (Tablo 25). Söz konusu sıralama 1980-2009 dönemi boyunca değişmemiştir. 2009 yılı itibariyle ise toplam ithalatın %85’ini ara malları ve sermaye malları, % 14’ünü ise tüketim mallarının oluşturduğu görülmektedir. Bu durum Türk ekonomisinin ihracat ya da üretim yapabilmek için, ithalat yapmak zorunda olan bir ekonomi olduğunu yani, Türkiye’nin hem yatırım aşamasında, hem de üretim aşamasında dışa bağımlı olduğunu göstermektedir. Ülke yatırım aşamasında sermaye mallar, üretim aşamasında ise ara malları ithalatını artırmak zorunda kalmaktadır.

Şekil 24. Mal Gruplarına Göre İthalatın Toplam İthalat İçindeki Payı

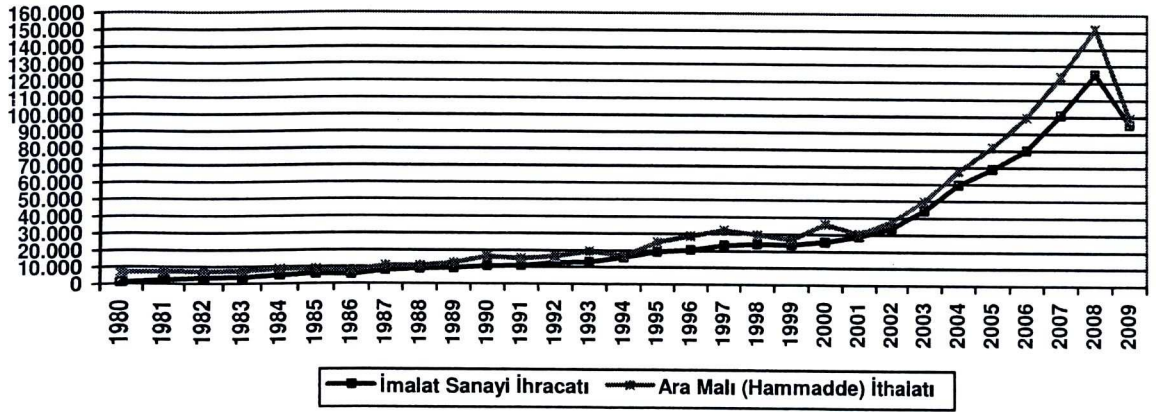

İthalatın mal gruplarına göre dağılımı ayrı ayrı ele alındığında; ithalatın büyük bölümünü sanayide hammadde olarak kullanılan ara malı ithalatının toplam ithalat içindeki payı 2008 yılında %75 gibi yüksek düzeyde gerçekleşmiş, ekonomik krizin etkisiyle imalat sanayi üretiminin ve ihracatının azalmasına paralel olarak 2009 yılında %70.6'ya gerilemiştir. Ara malı ithalatı 1980-2009 yılları arasında sürekli olarak tüketim malı ve yatırım malları ithalatının toplamının iki katından fazla düzeyde ithalat hacmine sahip olmuş, ithalatın yıllar itibariyle artış hızının ortalaması 1980-1990 döneminde %9.9, 1990-2000 döneminde %10 iken, 2000-2008 döneminde %20.7 olarak gerçekleşmiştir.

“2000’li yıllardan sonra imalat sanayi ihracatının sektörel yapısındaki değişim ara malı ithalatının artış göstermesinde önemli etkindir. 2001 Krizi’nin ardından, Türkiye ekonomisinin hızlı bir büyüme sürecine girmesi; iç talep yapısındaki değişim, uluslararası rekabet koşulları, imalat sanayi üretiminin alt sektörler itibariyle önemli ölçüde farklılık göstermesine yol açmıştır. Bazı sektörlerin yüksek üretim artışları sağlamaları, özellikle geleneksel ve yerli girdi kullanımının ağırlıklı olduğu üretim sektörlerindeki durgunluk ve üretim kompozisyonundaki değişim, imalat sanayinin ithalata bağımlılığını arttırıcı bir etki yaratmıştır” (Yükseler ve Türkan, 2008: 56).

İthalat bağımlılığı yüksek olan sektörlerin üretimindeki artış hızının geleneksel sektörlerin önüne geçmesi ara malı ithalatının toplam içerisindeki payını arttırmıştır. İmalat sanayi ihracatı ile ara malı ithalatı arasındaki ilişkiyi gösteren Şekil 25, Türkiye’nin ara malı ithalatına bağımlılığının yüksek olduğunun bir göstergesidir.

Şekil 25. İmalat Sanayi İhracatı ile Ara Malı İthalatı Arasındaki İlişki

Türkiye ekonomisinin ara mallarında ithalata bağımlı yapısı ve bu bağımlılığın ulusal paranın aşırı değerlenmesi ile daha da arttığı Tablo 26'da gösterilen talep yapısına göre ithalat değerleri ve reel kur endeks değerlerinin gelişimi izlenerek de görülebilir. Buna göre ulusal paranın önemli ölçüde değer yitirdiği 2001 yılında tüketim ve yatırım malları ithalat endeks değerleri sırasıyla %43.5 ve %38.6 oranında düşerken, ara mali ithalatı endeks değeri %16.1 oranında düşmüştür. Bu durum imalat sanayinin ara mallarında yüksek oranda dışa bağımlı olması nedeniyle, 2001 yılında yaşanan yüksek oranlı devalüasyona rağmen ara mali ithalatının diğer iki mal grubuna göre daha fazla kısılanmadığını ortaya koymaktadır. İmalat sanayinin ara mallarında dışa bağımlı olması ve ulusal paranın son yıllarda aşırı değerlenmesi sonucunda ara mali ithalat endeks değeri 2000-2007 döneminde %246.0 oranında yükselirken, yatırım malları ithalat endeks değeri yüzde 138.4 ve tüketim malları endeks değeri ise %158.6 oranında bir artış göstermiştir. Bu olgu esas olarak mali fiyatlarındaki artışa rağmen Türkiye ekonomisinin ara mali ithalatına bağımlılığının yüksek olduğunu, TL'deki değerlenmenin ara mali ithalatını teşvik ettiğini, bunun da yerli üretimi caydırıp, imalat sanayinin ithalata bağımlılığını artırdığını göstermektedir.

Tablo 26. Yatırım, Ara ve Tüketim Malı İthalat Endeks Değerleri ve Reel Kur Endeksi (2000:100)

Yıllar	Yatırım Malı	%	Ara Malı	%	Tüketim Malı	%	Reel Kur	%
2000	100.0	-	100.0	-	100.0	-	100.0	-
2001	61.4	-38.6	83.9	-16.1	56.5	-43.5	78.8	-21.2
2002	74.9	21.9	104.9	24.9	69.3	22.6	85.0	7.8
2003	99.9	33.4	140.0	33.6	104.4	50.5	95.3	12.1
2004	153.4	53.6	189.2	35.1	167.5	60.6	97.0	1.8
2005	179.5	17.0	229.3	21.2	193.5	15.5	116.1	19.7
2006	207.0	15.3	278.9	21.7	223.2	15.3	108.5	-6.6
2007	238.4	15.2	346.0	24.1	258.6	15.9	128.9	18.9

Kaynak: Oktay Küçükkiremitçi ve diğerleri, Küresel Mali Kriz ve Reel Sektöre Muhtemel Etkileri, Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü Raporu, Ankara 2008, s.31.

“Türkiye'nin ithalata bağlı bir üretim yapısının olmasının nedeni, büyük ölçüde enerji ve teknoloji açığıdır” (Türkiye Vakıflar Bankası, 2007: 35). Ara malı ithalatı genelde ekonominin üretim yapılanmasının bir yansımasıdır. Ancak Türkiye'deki ara malı ithalatı üretimden ziyade, büyük bir kısmı özellikle ham petrol fiyatlarındaki artışlardan kaynaklanmakta ve ülkenin petrol ve doğalgaz kaynaklarından büyük ölçüde yoksun olmasının sebep olduğu enerji ithalatı (enerji açığı) ara malı ithalatının artmasına yol açmaktadır. 2009 yılı itibariyle ara malı ithalatının %80'lik kısmını hammaddeler ve yakıt ve yağlardan oluşan petrol ve petrol ürünleri oluşturmaktadır. Teknoloji açığının ara malı ithalatına bağımlılık yaratmasının sebebi ise şudur:

Teknolojik yapının ilk etkisi, sermaye malları ve ara mallar ithalatında kendisini göstermekte, teknolojiye dışa bağımlı olmanın bir sonucu olarak, sermaye malları ve ara mallarının yurt dışından ithal edilmesi zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Ekonomik büyüme için gerekli olan sermaye mallarının büyük bir kısmının, yeterli teknolojiye sahip olunamaması ve sermaye malları sektörünün istenilen düzeyde kurulamamış ve gelişmemiş olmasından kaynaklı olarak yurt dışından satın alınması, beraberinde ara mallar bakımından da ithalata bağımlı olmayı getirmektedir.

“Sermaye mallar ithaliyle gerçekleştirilen teknoloji transferinin bir sonucu olarak ara mallarında ortaya çıkan ithal bağımlılığın göstergesi olarak, ara mallar kapsamındaki sanayi için işlem görmüş maddeler, yatırım mallarının aksam ve parçalar ve taşımacılık araçlarının aksam ve parçalarının hem toplam ara mallar ithalatı içindeki, hem de toplam ithalat içindeki paylarına bakılabilir. Bu oranlar, teknolojik yetersizlik nedeniyle üretimin ithalata olan bağımlılığının ne kadar yüksek olduğunu göstermektedir” (Çelebi, 2002: 165-166).

Tablo 27'de görüldüğü gibi, 2000-2009 yılları arasında bu üç mal grubunun toplam payı ortalama % 63.6 gibi yüksek seviyededir.

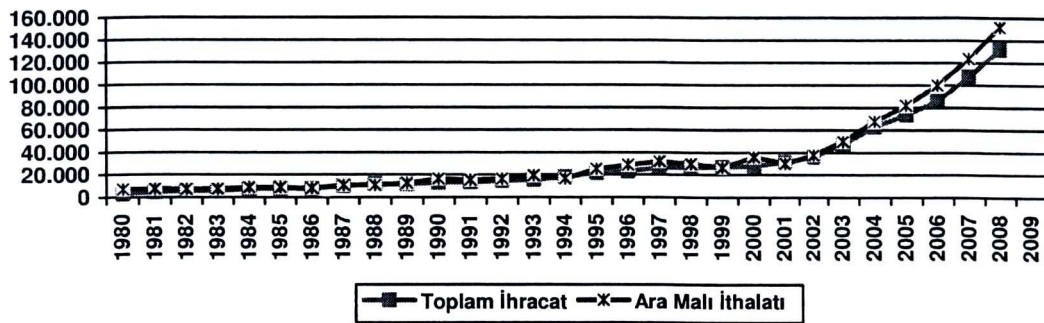
Tablo 27. Seçilmiş Ara Mallarının Toplam Ara Malları İthalatı İçindeki Payları (%)

Yıllar	Sanayi için İşlem Görmüş Maddeler	Yatırım Mallarının Aksam ve Parçaları	Taşınacılık Araçlarının Aksam ve Pamaları	Toplam Payı	Toplam
2000	44.7	10.9	8.8	64.4	100
2001	45.8	10.4	8.1	64.3	100
2002	47.9	11.0	7.2	64.3	100
2003	48.4	9.7	7.9	66.0	100
2004	49.4	9.5	9.7	68.6	100
2005	48.3	8.2	9.1	65.6	100
2006	46.7	7.7	8.7	63.1	100
2007	47.6	7.2	8.4	63.2	100
2008	43.3	6.2	7.4	56.9	100
2009	43.7	8.3	7.8	59.8	100

Kaynak: TÜİK, "Dış Ticaret İstatistikleri", <http://www.tuik.gov.tr>, (02.10.2010).

Ara malı ithalatına bağımlılık Türkiye'nin dış ticaret finansmanı açısından da olumsuz bir duruma neden olmaktadır. Şekil 26'ya bakıldığında Türkiye'nin toplam ihracat değeri 2008 yılında 132 milyar dolarken, ara malı ithalatının 151 milyar dolar olarak gerçekleşmesi yani ara malı ithalatının toplam ihracatından yüksek seyretmesi toplam ihracatın sadece ara malını ithalatını bile finanse etmekte yetersiz kaldığını göstermektedir. Bu durum da Türkiye'nin dış açığının artmasında önemli bir etken olmaktadır.

Şekil 26. Toplam İhracat ile Ara Malı İthalatının Gelişimi

Sermaye mallarının ithalatının toplam ithalat içindeki payına bakıldığında ise, 1980 yılında %10 seviyesinde iken, 2008 yılında %13.9 seviyesine, 2009 yılında ise bir önceki yıla %1.3 artarak %15.2'ye yükselmiştir. TL'nin aşın değerlendiği 1993 yılında ise 1980-2009 dönemi boyunca en yüksek seviyesi olan %25'e çıkmıştır.

İthal tüketim malı talebini artıran diğer faktörlerle birlikte, ithalatın liberalizasyonu ile ithalattaki yasaklama ve kısıtlamaların ortadan kalkması sonucunda 1980 yılı sonrasında tüketim malı ithalatı önemli ölçüde artmış, 1980 yılında %4.6 olan tüketim malı ithalatı 2009 yılında %13.7'ye yükselmiştir. 1980-1996 döneminde toplam mal ithalatının %10'undan azına tekabül eden tüketim mali ithalatı, Gümrük Birliği'ne girilmesiyle birlikte %10'un üzerinde seyretmeye başlamış, Gümrük Birliği çerçevesinde AB'ne karşı gümrük vergilerinin sıfırlanması ve bölge dışı ülkelere karşı önemli ölçüde azaltılması 1996 yılından sonra tüketim mallarının ithalatında artışa yol açmış, 1996 yılında ithalat hacmi bir önceki yıla göre % 83.1 artış göstermiştir. Tüketim malı ithalatı 30 yıllık süreçte en yüksek payını 2009 yılında gerçekleştirmiştir.

2.3.5. Ülke ve Bölgesel Gelişmeler

Türkiye'nin ihracatta olduğu gibi ithalatında da coğrafi bölgeler bakımından en büyük ticaret ortağı Avrupa Birliği ülkeleridir. Tablo 28'e bakıldığında, 2000-2009 döneminde AB ülkelerinden gerçekleştirilen ithalatın toplamdaki ortalaması %45'dir. Tarihsel açıdan değerlendirildiğinde, bu bölgeden yapılan ithalat 1980 yılında %39.8, 1990 yılında %47.5, 1996 yılında ise %55.7 olarak gerçekleşmiştir (www.tuik.gov.tr). Bu durum ihracatta olduğu gibi ithalatta da bu bölgeye bağımlılığın yüksek olduğunun ve bölgesel yoğunlaşmanın bir göstergesidir.

“Ekonomik olarak Türk Sanayinin mevcut yapısı, teknolojik donanımı ve ithal girdi bağımlılığı, sanayi kesimini yabancı kaynaklara yöneltilmektedir. Sanayi üretiminde teknolojik açıdan gelişmiş ülkelere, çoğunlukla gelişmiş ülkelerin içinde yer aldığı Batı Avrupa bölgesine, ham petrol açısından ise Ortadoğu ülkelerine bağımlılık söz konusudur” (DTM, 2002: 17).

Ancak 2000'li yıllardan sonra Türkiye'nin ithalatını gerçekleştirdiği pazarlarda dönüşüm gerçekleşmiştir. 2003-2009 dönemi değerlendirildiğinde, Türkiye'nin ithalatının bölgesel yapısı ihracatta olduğu gibi Avrupa Birliği ülkelerinden Asya ülkelerine kaymış, AB'den yapılan ithalatın toplamdaki payı bu dönemde %10 gerilerken, Asya ülkelerinden ithalat %7 artış göstermiştir. Şekil 27'de görüldüğü gibi Asya ülkelerinden Uzak Doğu ülkelerini içine alan Diğer Asya bölgesinden yapılan ithalat Asya kıtasından yapılan ithalata paralel olarak artmıştır. 2000 yılında toplam ithalat içindeki payı %12.7 olan bu bölgenin 2009 yılındaki payı %20.5'e yükselmiştir.

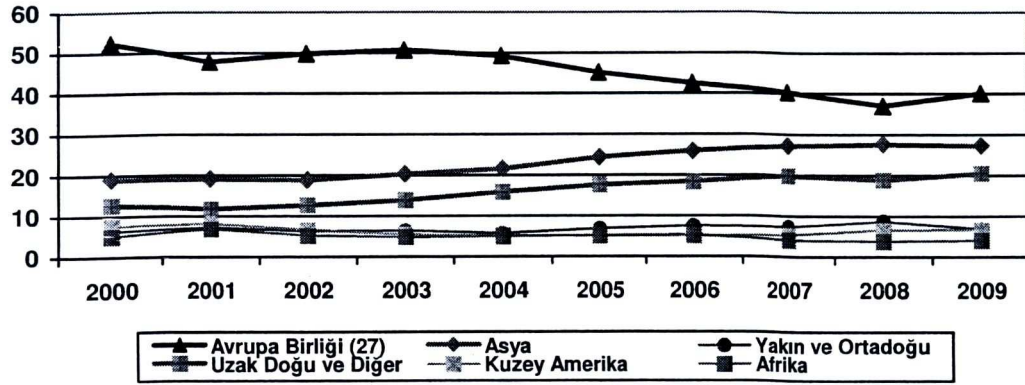

Dış ticarete yaşanan bölgesel farklılaşmada iç dinamiklerin yanı sıra dış dinamikler de rol oynamıştır.

“Asya-Pasifik bölgesi dünya geneli için bir üretim merkezi haline dönüşmektedir. Dış ticarete yaşanan bu coğrafik değişim, Türkiye'nin üretim modeli, fiyatlar genel düzeyi ve istihdam yapısında da önemli sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Asya-Pasifik'in dünya üretim üssü haline dönüşmesinin ve Gümrük Birliği gereği uygulanan ortak gümrük tarifesi politikasının da etkisiyle, ithalat ve dış ticaret dengesi Asyalaşmaktadır” (Yükseler ve Türkan, 2008: 89).

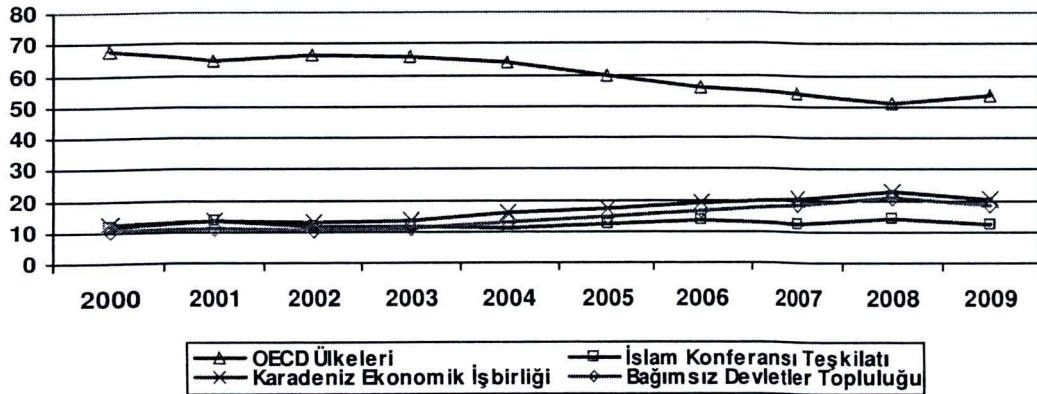
Kuzey Amerika, Afrika ile Yakın ve Ortadoğu bölgesinden yapılan ithalat ise Şekil 27'de görüldüğü gibi yatay bir seyir izlemektedir. 2009 yılı itibariyle gerçekleştirilen ithalatın toplamındaki payı sırasıyla %6.7, %4 ve %6.8'dir.

Şekil 27. Bölgelere Yapılan İthalatın Toplam İthalat İçerisindeki Payları

İthalat ülke grupları bazında değerlendirildiğinde, ithalatın yarısı OECD ülkelerinden yapılan yapılmaktadır. Şekil 28'de görüldüğü gibi 2002 yılında itibaren OECD ülkelerinden yapılan ithalat gerilerken, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, Bağımsız Devletler Topluluğu ve İslam Konferansı teşkilatından yapılan ithalat artış göstermiştir.

Şekil 28. Ülke Gruplarına Yapılan İthalatın Toplam İthalat İçerisindeki Payları

Tablo 28. İthalatın Bölgesel Yapısı (Milyon \$)

	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Avrupa Birliği Ülkeleri (AB 27)	18.024	28.527	19.823	25.689	35.140	48.103	52.696	59.400	68.611	74.802	56.513
Kuzey Amerika	4.017	4.167	3.390	3.420	3.741	5.114	5.823	6.936	9.033	13.404	9.505
Asya	6.979	10.306	7.900	9.716	14.099	21.085	28.548	36.226	46.299	55.715	38.409
- Yakın ve Ortadoğu Ülkeleri	2.760	3.373	3.016	3.186	4.455	5.585	7.967	10.568	12.641	17.628	9.590
- Uzak Doğu Ülkeleri ve Diğerleri	4.219	6933	4884	6530	9644	15500	20.581	25.658	33658	38087	28.819
Afrika	1.387	2.714	2.819	2.696	3.338	4.820	6.047	7.405	6.784	7.770	5.698
Seçilmiş Ülke Grupları											
-OECD Ülkeleri	25.214	36.821	26.886	34.155	45.545	62.308	69.583	77.812	91.857	102.902	75.054
-Karadeniz Ekonomik İşbirliği	3.998	6.746	5.553	6.588	9.298	15.368	20.480	27.021	34.809	45.632	28.553
-Bağımsız Devletler Topluluğu	3.315	5.693	4.630	5.554	7.777	12.927	17.253	23.373	31.263	42.614	26.032
-İslam Konferansı Teşkilatı	4.623	6.321	5.540	6.072	8.195	10.631	14.459	19.111	21.524	29.178	17.696
Toplam İthalat	35.709	54.503	41.399	51.554	69.340	97.540	116.77	139.57	170.06	201.964	140.77

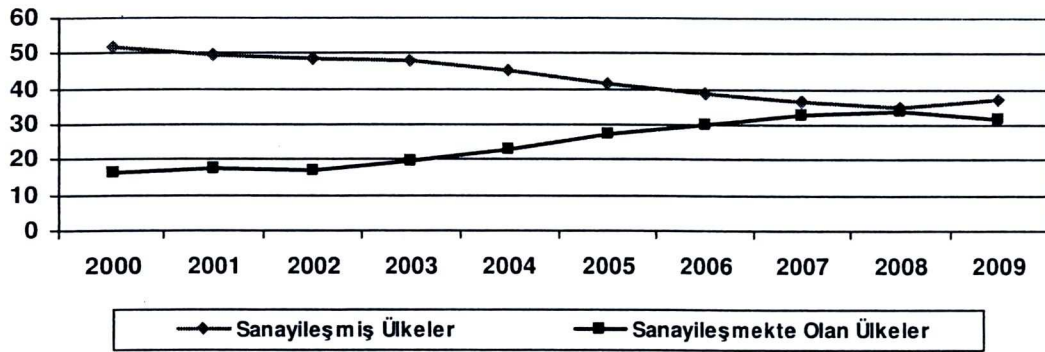
Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, <http://www.tuik.gov.tr>, (02.10.2010).

Türkiye'nin ithalatının ülkeler bazında ne yönde değiştiği, ithalatındaki dinamik pazarlar ise Tablo 29'da gösterilmektedir. Türkiye'nin en fazla ithalat yaptığı ilk on beş ülkenin ithalattaki paylarına göre oluşturulan Tablo 29'a bakıldığında Türkiye'nin sanayileşmiş ülkelere olan ithalatının toplamdaki payı 1995 yılında %56.5 iken bu oran 2009 yılında %37.2'ye gerilemiş, sanayileşmekte olan ülkelere ihracatı ise 1995 yılında %14.2'den 2009 yılında %31.4'e yükselmiştir. Bu durum Türkiye'nin ithalatının sanayileşmekte olan ülkelere lehine değişmekte olduğunu göstermektedir.

Tablo 29'da yer alan ülkeler arasındaki en önemli değişiklik sanayileşmiş ülkelere Almanya, A.B.D, İngiltere ve İtalya'da, sanayileşmekte olan ülkelere Çin, Rusya ve Güney Kore ülkelerinde gerçekleşmiştir.

Şekil 29. Türkiye'nin Sanayileşmiş ve Sanayileşmekte Olan Ülkelere İthalatının Payı⁸

⁸ Sanayileşmiş ülkeler Almanya, İngiltere, ABD, Fransa, İtalya, Japonya, Hollanda, Belçika, İspanya, Sanayileşmekte olan ülkeler Rusya, Çin, Güney Kore, İran, Ukrayna, Romanya olarak değerlendirilmiştir.

Tablo 29. Türkiye'nin Ülkelere Göre İthalatı (%)

Ülkeler	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Rusya Fed.	5.8	7.1	8.3	7.5	7.9	9.3	11.0	12.7	13.8	15.5	14.0
Almanya	15.5	13.2	12.9	13.6	13.7	12.8	11.7	10.6	10.3	9.2	10.0
Çin	1.5	2.5	2.2	2.6	3.8	4.6	5.9	6.9	7.8	7.7	9.0
ABD	10.4	7.2	7.9	6.0	5.0	4.9	4.6	4.5	4.8	5.9	6.1
İtalya	8.9	7.9	8.4	7.9	7.9	7.0	6.5	6.2	5.9	5.4	5.4
Fransa	5.6	6.5	5.5	5.9	6.0	6.3	5.0	5.2	4.6	4.5	5.0
İspanya	1.6	3.1	2.6	2.7	2.9	3.3	3.0	2.7	2.5	2.2	2.7
İngiltere	5.1	5.0	4.6	4.7	5.0	4.4	4.0	3.7	3.2	2.6	2.5
İran	1.9	1.5	2.0	1.8	2.7	2.0	3.0	4.0	3.9	4.1	2.4
Ukrayna	2.4	1.8	1.8	1.9	1.9	2.6	2.3	2.2	2.6	3.0	2.2
Güney Kore	1.6	2.2	1.8	1.7	1.9	2.6	3.0	2.5	2.6	2.0	2.2
Japonya	3.9	3.0	3.1	2.8	2.8	2.7	2.7	2.3	2.2	2.0	2.0
Hollanda	3.0	2.9	2.5	2.5	2.4	1.9	1.8	1.5	1.6	1.5	1.8
Belçika	2.5	3.0	2.4	2.2	2.2	2.0	1.9	1.8	1.7	1.5	1.7
Romanya	1.0	1.2	1.2	1.3	1.4	1.7	1.9	1.9	1.8	1.7	1.6
	70.7	68.1	67.2	65.1	67.5	68.1	65.3	68.7	69.3	68.8	68.6
	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, <http://www.tuik.gov.tr>, (02.10.2010).

Türkiye'nin Seymen, Bilici ve Şanlısoy (2009) tarafından 1980 yılı baz alınarak yapılan hesaplamalarda ithalatın artış hızının giderek arttığı (başka bir ifadeyle ithalatta bağımlılığın giderek arttığı) ülkeler, Macaristan, Malta, Romanya, Bulgaristan, İsviçre, Rusya Federasyonu, Hindistan ve İsrail olarak sıralanabilir. Ülkelerden yapılan ithalatın büyüme hızının toplam ithalat büyüme hızı ile oranlanması sonucu elde edilen nisbi orana bakıldığında ise, ithalat hızının azaldığı ülkeler Almanya, Fransa, İtalya, İspanya, İsveç, Finlandiya, Rusya Federasyonu, Cezayir, Güney Afrika, Hindistan, İsrail, Suudi Arabistan olarak sıralanabilir (Tablo 30).

Tablo 30. İthalatta Bütünleşik Büyüme Hızları

	Bütünleşik Büyüme Hızları (1980 Yılına Göre)			Toplam İthalat Büyüme Hızı İle Karşılaştırma (1980 Yılına Göre)		
	1980- 1989	1990- 1999	2000-2007	1980-1989	1990- 1999	2000- 2007
Almanya	11.08	13.29	11.15	1.50	1.32	1.08
Fransa	0.10	12.18	11.22	-0.19	1.22	1.08
İtalya	18.84	16.78	13.52	2.57	1.68	1.31
İngiltere	13.76	12.24	10.80	1.75	1.22	1.04
Yunanistan	-15.67	6.66	9.31	-2.12	0.65	0.89
İspanya	20.01	14.26	15.10	2.63	1.42	1.46
Avusturya	-2.34	7.44	8.03	-0.10	0.74	0.77
İsveç	19.93	15.76	13.33	2.74	1.57	1.29
Finlandiya	-3.22	10.75	12.22	-0.41	1.07	1.18
Polonya	40.34	8.63	12.62	4.69	0.86	1.20
Çek Cumhuriyeti	-6.79	4.84	7.98	-0.69	0.48	0.75
Macaristan	-7.60	3.69	9.65	-1.27	0.36	0.91
Malta	-59.65	1.00	8.69	-8.39	0.10	0.83
Romanya	-7.58	0.70	6.76	-1.55	0.06	0.63
Bulgaristan	-24.09	2.88	7.90	-3.04	0.29	0.75
İsviçre	2.23	5.07	8.77	-0.11	0.50	0.84
Rusya	4.68	16.48	17.25	0.64	1.65	1.66
Cezayir	1.485.27	57.11	43.60	132.43	5.67	4.29
Güney Afrika	121.56	29.55	22.28	14.96	2.97	2.15
Hindistan	8.72	28.55	25.02	1.11	2.86	2.43
Irak	1.41	-71.82	-40.58	-0.02	-7.34	-4.45
İran	-3.19	-3.84	3.80	-0.22	-0.40	0.34
İsrail	-4.95	10.76	13.73	-0.38	1.08	1.34
Suudi Arabistan	56.67	19.04	11.10	6.51	1.92	1.07
Libya	-6.95	-5.35	1.27	-0.92	-0.54	0.12

Kaynak: Dilek Seymen, Özgül Bilici ve Selim Şanlısoy (2009). "Türk Dış Ticareti'nin Yönü Dış Ticaret Politikası Perspektifinden Bir Değerlendirme", Anadolu Uluslararası İktisat Kongresi'nde Sunulmuş Tebliğ, Eskişehir, s.7.

Türkiye'nin ikili ticaret yaptığı ülkelerden ithalatında ise Almanya, İtalya, Yunanistan, İspanya, Macaristan, Romanya, Cezayir, Güney Afrika, İran, Irak, İsviçre, İsrail, Libya ve Suudi Arabistan'a her dönem yoğunlaşma olmuştur (Tablo 31).

Tablo 31. Türkiye'nin Ülkelere Göre Bilateral Yoğunlaşma Oranları

	İTHALAT		
	1980-1989	1990-1999	2000-2008
Türkiye -Almanya	1.28	1.57	1.39
TR- Fransa	0.78	1.05	1.25
TR-İtalya	1.52	1.94	1.99
TR-İngiltere	0.93	1.09	1.15
TR-Yunanistan	2.17	2.63	3.90
TR-İspanya	1.51	1.07	1.61
TR-Avusturya	1.56	1.04	0.88
TR-İsveç	0.64	0.93	1.23
TR-Finlandiya	0.70	0.86	1.31
TR-Polonya	1.33	0.99	0.91
TR-Çek Cumhuriyeti	0.93	1.33	0.78
TR-Macaristan	1.30	1.27	1.14
TR-Romanya	4.07	6.82	6.93
TR-Bulgaristan	1.45	7.73	10.47
TR-Malta	0.36	0.84	1.93
TR-Slovenya	-	0.43	1.37
TR-Litvanya	-	3.17	4.23
TR-Cezayir	1.22	3.79	5.53
TR-Güney Afrika	1.06	1.45	1.66
TR-Hindistan	0.24	0.88	1.28
TR-Irak	19.97	5.18	1.61
TR-İran	12.02	4.16	5.39
TR-İsrail	1.27	1.21	1.92
TR-İsviçre	2.30	1.52	2.44
TR-Rusya	0.56	2.86	4.91
TR-Suudi Arabistan	1.12	3.83	1.25
TR-Libya	8.99	5.92	7.34
TR-Ukrayna	-	8.71	7.63
TR-Kazakistan	-	3.08	3.06

Kaynak: Dilek Seymen, Özgül Bilici ve Selim Şanlısoy (2009). "Türk Dış Ticareti'nin Yönü Dış Ticaret Politikası Perspektifinden Bir Değerlendirme", Anadolu Uluslararası İktisat Kongresi'nde Sunulmuş Tebliğ, Eskişehir, s.14.

2.3.6. İthalatın GSYH İçindeki Payı

Türkiye'nin dış ticaretinin zaman içindeki gelişiminin incelenmesi kapsamında son olarak ithalatın GSYH içerisindeki payına değinmek gerekirse; ithalatın GSYH'ye oranı 1998 yılından itibaren düzenli bir şekilde artış göstermiştir. 2000'li yıllarda üst üste önemli büyüme performansı gösteren Türkiye'de ithalat üretimin önemli bir girdisi olması nedeniyle ithalatın artan büyümeye rağmen

GSYH'ye oranı yıllar itibarıyla artmıştır. 1998 yılında % 16,9 olan bu oran, 2002 yılında % 22,4'e, 2005 yılında % 24,3'e ve 2008 yılında % 27,2'ye yükselmiştir. Yani 2008 yılında GSYH' nin yaklaşık % 30'u ithal edilmiştir. 2009 yılında ise ithalatta yaşanan daralma GSYH'de yaşanan daralmadan fazla olduğu için ithalatın GSYH'ye oranı % 23,2'ye gerilemiştir.

Türkiye ekonomisinde, son yıllarda ithalattaki artış, ihracattaki artışın üzerinde gerçekleşmektedir. Buna bağlı olarak da, cari işlemler açığı sürekli olarak büyümektedir. Son yıllarda, TL'nin aşırı değerlenmesine bağlı olarak, ihracata dönük sanayi, ihracatı sürdürebilmek amacıyla, ithal girdi kullanma yolunu seçmektedir. Türkiye'nin ihracatı içerisinde en önemli paya sahip olan sanayi malı ihracatı, ithalatta önemli paya sahip ara malı ithalatının yapılabiliğine bağlı bulunmaktadır. Buna bağlı olarak Türkiye ekonomisinde, ihracat için yapılan üretimde ithal girdi payı % 70'lere ulaşmıştır ve ihracata dayalı bir büyüme stratejisi için önemli bir sorun olmaya devam etmektedir (Hepaktan, 2008: 1).⁹ İhracata dayalı sanayileşme stratejisinin başarısı, sermaye ve ara malı üreten endüstrilerin geliştirilmesine bağlıdır. Bu gelişim sağlanamazsa, Türkiye'de dış ticaret açığına ilişkin sorun büyüyerek devam edecektir. Bunu önlemek ve yapısal süreci tersine çevirmek için, ara malı ve sermaye malı üretebilecek endüstrilerin gelişimine yönelik politikaların uygulanması gereklidir.

2.4. BÜYÜME VE CARİ İŞLEMLER İLİŞKİSİ

Türkiye'de büyüme de yaşanan dalgalanmalar ile cari işlemler dengesinde yaşanan dalgalanmalar genellikle paralellik göstermektedir. Son olarak yaşadığımız küresel kriz de dahil olmak üzere daha önce iç kaynaklı yaşanan krizlerde de büyüme ve ithalat da yaşanan daralma ile cari işlemler dengesinde yaşanan daralma paralellik göstermiştir.

Türkiye ekonomisi uzun yıllar boyunca yılda ortalama olarak % 4,2'lik bir büyüme hızına sahip olmuştur. Bu dönemde ortalamanın üzerinde üst üste iki yıldan fazla büyüme gerçekleştiğinde cari işlemler açığı sorunu ile karşı karşıya kalınmıştır.

---

⁹ Hepaktan, E (2008), "Türkiye'nin Dönüşüm Sürecinde Dış Ticaret Politikaları", II. Ulusal İktisat Kongresi.

Bu Türkiye ekonomisinin dış borçlanmaya olan ihtiyacını artıran bir durumdur. Türkiye dış borç bulamadığı dönemlerde, büyüme hızları ortalama değerinin altına düşmekte, hatta negatif büyüme oranları gerçekleşmektedir. Yani yüksek büyüme performansının sürekli kılınmasının önündeki en büyük engel cari işlemler açığıdır (Kumcu, 2005: 2).¹⁰ Özellikle 1990'lı yılların sonu 2000'li yılların ilk bölümünde IMF politikalarının önemli ölçüde etkisinde kalan Türkiye ekonomisindeki büyüme, yurtdışından gelen spekülasyon sermaye akımlarına bağlı spekülasyon yönlü gerçekleşme ile düşük kur ve yüksek reel faiz sonucu ithalata bağımlı bir üretim izleyen, istihdam yaratmada sıkıntı yaşayan bir büyümedir. Türkiye'de küresel krizden önceki son birkaç yıldır gözlenen büyüme, yüksek cari işlemler açığı ve iç ve dış borçlanmadaki yüksek düzeyde artış ile sonuçlanmaktadır.

Daha önce yaşanan iç kaynaklı krizlere de bakacak olursak; 1994 yılında yaşanan iç ağır ekonomik kriz döneminde ithalatta % 21'lere ulaşan düşüşler gerçekleşmiş, buna bağlı olarak dış ticaret hacminde % 63,3 oranında iyileşme yaşanmış ve cari işlemler dengesi fazla vermiştir. Krizin sonunda ithalat bir önceki yıla göre % 53,5 oranında artmış, düşük maliyetli işgücü sağlanmış ve üretim artışı gerçekleştirilmiştir. İthalattaki bu artış baz etkisinden kaynaklanmamış, kriz öncesi döneme göre de önemli bir artış kaydetmiştir. Kriz sonrası dönemde ithalattaki artışın hızı yavaşlamış, üretim ve istihdam olanakları yaratılamamış ve ülkeye spekülasyon sermaye girmeye başlamıştır. Üretimde istihdam yaratacak olanaklar sağlanamamıştır. 1994 krizi öncesi dönemde 1992'de % 6 ve 1993'te % 8 oranında büyüyen Türkiye ekonomisi krizle birlikte % 5,5 oranında daralmıştır. Krizden sonraki dönemde 1995, 1996 ve 1997 yıllarında sırasıyla % 7,2, % 7 ve % 7,5 oranlarında büyümüştür. 1998 yılında ise Asya-Rusya-Brezilya krizlerinden etkilenen Türkiye ekonomisinin büyüme hızı 3,1'e gerilemiş, ithalatı bir önceki yıla göre % 5,4 oranında azalmış, ihracatta az miktarda bir artış olmasına rağmen, cari işlemler dengesi 2 milyar fazla vermiştir. Bu gelişmelere paralel olarak cari işlemler dengesinin GSYH'ye oranı 1994'ten sonra tekrar pozitif olmuş ve % 0,7 olarak gerçekleşmiştir.

---

¹⁰ Kumcu, E. "Yüksek Cari Açıkla Sürdürülebilir Büyüme", Hürriyet, 13.01.2005.

Tablo 32. Türkiye’de Cari Açık ve Büyüme İlişkisi

Yıllar	Cari Denge (milyon \$)	Milli Gelir (milyon \$)	Cari Denge/Milli Gelir (%)	Büyüme Oranı
1980	-3.408	69.749	-4,9	-2,4
1981	-1.936	72.775	-2,7	4,9
1982	-952	65.937	-1,4	3,6
1983	-1.923	62.193	-3,1	5,0
1984	-1.439	60.759	-2,4	6,7
1985	-1.013	68.199	-1,5	4,2
1986	-1.465	76.464	-1,9	7,0
1987	-806	87.734	-0,9	9,5
1988	1.596	90.975	1,8	2,1
1989	938	108.679	0,9	0,3
1990	-2.625	152.393	-1,7	9,3
1991	250	152.352	0,2	0,9
1992	-974	160.748	-0,6	6,0
1993	-6.433	181.994	-3,5	8,0
1994	2.631	131.137	2,0	-5,5
1995	-2.339	171.979	-1,4	7,2
1996	-2.437	184.724	-1,3	7,0
1997	-2.638	194.360	-1,4	7,5
1998	2.000	270.947	0,7	3,1
1999	-925	247.544	-0,4	-3,4
2000	-9.920	265.384	-3,7	6,8
2001	3.760	196.736	1,9	-5,7
2002	-626	230.494	-0,3	6,2
2003	-7.515	304.901	-2,5	5,3
2004	-14.431	390.387	-3,7	9,4
2005	-22.198	481.497	-4,6	8,4
2006	-32.193	526.429	-6,1	6,9
2007	-38.311	648.754	-5,9	4,7
2008	-41.946	742.094	-5,7	0,7
2009	-13.958	608.000	-2,3	-4,7

Kaynak: DPT

1990–2000 döneminde 1994 krizine bağlı yaşanan dalgalanmanın sonunda 2000 yılına gelindiğinde, ekonomi 1994 krizinin şartlarına dönmüş ve Türkiye’de yeniden iç kaynaklı bir kriz ortamı oluşmuştur. 2000 yılında Türkiye ekonomisi % 6,8 oranında büyürken, cari işlemler açığı bir önceki yıla göre % 972 oranında artmış ve cari açığın GSYH’ye oranı % 3,7 olmuştur. 2001 yılında 1994’te yaşanan gelişmelere paralel bir süreç gerçekleşmiş, büyüme oranı 5,7 oranında daralmış, ithalatta % 24 ve dış ticaret dengesinde % 62,3 oranında gerilemeler yaşanmış ve cari işlemler dengesi 3,8 milyar dolar fazla vermiştir. 2001 krizinden sonra yine 1994 krizinden sonra olduğu gibi yeniden hızlı bir büyüme sürecine girilmiştir.

Cari açığın GSYH’ye oranı kriz sonrası dönemde hızla artış göstermiştir. 2003 yılında ekonomi % 5,3 oranında büyürken, cari işlemler açığı 7,5 milyar dolar

ve cari açığın GSYH'ye oranı % 2,5 olarak gerçekleşmiştir. 2004 yılı itibarıyla büyüme oranı 9,4 olurken, cari açığın GSYH'ye oranı % 3,7 düzeyine, 2005'de ekonomi 8,4 oranında büyürken, cari açığın GSYH'ye oranı % 4,6'ya, 2006 yılında 6,9'luk büyüme oranına karşın cari açığın GSYH'ye oranı % 6,1'e yükselmiştir. 2007 yılında büyüme oranı 4,7 iken, cari açık 38,3 milyar dolara yükselmiş, cari açığın GSYH'ye oranı ise % 5,9'a gerilemiştir. 2005'ten sonra artış ivmesini kaybeden Türkiye ekonomisinde 2007 yılındaki % 4,7'lik büyümeden sonra özellikle 2008 yılının son çeyreğindeki daralmayla birlikte 2008 yılı genelinde büyüme oranı 0,7'ye gerilemiş; ancak cari işlemler açığı bir önceki yıla göre % 9,5 oranında artarak 41,9 milyar dolara ulaşmıştır. Cari açığın GSYH'ye oranı ise %5,6'ya gerilemiştir. 2001 krizi sonrası dönemde cari işlemler dengesi de büyümeye bağlı olarak yükselen bir eğilim sergilemiş ve 2008 yılında, 2002 yılındaki mevcut cari işlemler açığı düzeyi ile kıyaslanamayacak düzeyde artmıştır. 2009 yılı, küresel krizin yıkıcı etkilerinin hissedildiği bir yıl olmuş ve büyüme oranı yıllık bazda 2001 yılından sonra ilk kez negatife dönmüş ve Türkiye ekonomisi 4,7 oranında daralmıştır. 1994 ve 2001 krizlerinde ekonominin negatif büyümesi esnasında cari işlemler fazlası verilirken, 2009 yılında bu ezber bozulmuştur. 2009 yılındaki küresel krizde büyümedeki daralma, ithalatta ve sermaye girişindeki yüksek oranlı azalışa rağmen, cari işlemler dengesi açık vermeye devam etmiş; ancak açık % 66,7 oranında azalmıştır. 2009 yılının son çeyreğinden itibaren ekonominin toparlanması ve 2010'un ilk çeyreğinde bu toparlanmanın bir miktar hızlanmasıyla ekonomide yaşanan hareketlilik ithalata da yansımış, cari işlemler açığı da önemli ölçüde artmaya başlamıştır.

Büyümenin sürdürülebilir olup olmadığı, cari işlemler açığının sürdürülebilir olup olmadığı ile ilişkilidir. Büyüme oranlarının ortalama GSYH büyüme trendinin üzerine çıktığı dönemlerde ülkemiz yüksek cari açıklar ile karşı karşıya kalmış; 1990'larda ve 2000'lerin başında yaşanan krizler öncesinde cari açıklar çok yüksek değerlere ulaşmıştır. Türkiye ekonomisinde GSYH büyüme oranları ile cari işlemler açığı arasında pozitif bir ilişki olduğu görülmektedir.

Cari işlemler açığı ile büyüme arasındaki ilişkinin ana kaynağı, milli gelir seviyelerinde meydana gelen artışların iç talepte meydana getirdiği yükselmelerdir. Buna göre iç talepte meydana gelen yükselmeler, ithalatı artırmakta, buna bağlı

olarak dış ticaret dengesinde yaşanan bozulmalar da cari açığa sebebiyet vermektedirler. İthalat artışı iki ana sebepten kaynaklanmaktadır. Birincisi, tüketim mallarına olan talebin yeterince karşılanamaması bireylerin yabancı mallara yönelmesine neden olmaktadır. Kriz dönemlerinde ertelenmiş olan tüketim tercihlerinin istikrarla beraber yüksek bir ivmeye kavuşması da tüketim malları ithalinin miktar olarak artışını daha da hızlandırmaktadır. Ancak ikinci ve asıl önemli olan husus ihracat sektörünün ithalata bağlı olan yapısıdır. Özellikle krizler sırasında TL'nin devalüe edilmesi, ihracat eğilimini artırırken, ihracat sektörünün yatırım ve ara malı ithaline bağımlı olması ithalatın da artışına sebep olmaktadır. İhracatın ithalata bağımlı olması, ithalatta beklenen kısılmanın gerçekleşmemesine sebep olurken, ihracat artışının yarattığı gelir etkisi de iç talebi artırmak suretiyle, yurt içi üretim olanaklarına bağlı olarak daha fazla ithalatı teşvik etmektedir.

Cari işlemler açığı dış borçlanma ile finansman sorunuyla birleştiğinde Türkiye ekonomisinin yüksek büyümeyi borçlanabildiği sürece sürdürebileceğini söylemek mümkün olmaktadır. Türkiye, tarihi boyunca borçlanabildiği sürece ekonomik büyümesini azamiye çıkarmaya çalışmış bir ülkedir. Sürdürülebilir, istikrarlı bir büyüme yerine, riskleri göz ardı ederek büyümeye öncelik veren bir ülke olmamız nedeniyle de, Türkiye ekonomisi büyümede çok önemli kesintiler yaşamıştır (Kumcu, 2004: 2).

Ülkemizde 2002 yılından bu yana önemli bir iç talep genişlemesi gerçekleşmiştir. Bunun sonucu olarak da yukarıda bahsettiğimiz döngü yine ortaya çıkmış ve 2006 yılında GSYH % 6,9 oranında artarken, cari işlemler açığı gayri safi milli hâsılanın % 6,1'ine ulaşmıştır. Bu dönemde Türkiye ekonomisi de kendi kaynaklarının çok üzerinde büyümüş ve spekülâtif sermaye hareketlerine bağımlı hale gelmiştir. Konjonktürdeki gelişmelerin Türkiye lehine olması belki bugün için cari açığın önemli bir sorun olarak görülmemesine yol açabilmektedir; ancak cari işlemler açığının finansman kısmında doğrudan yurtiçinde yatırımlar kısmını artıramazsak, Türkiye'yi yine çok önemli risklerle karşı karşıya görebiliriz.

Türkiye, 1985–2009 dönemini kapsayan son yirmi beş yılda toplam 191,5 milyar dolar cari açık verdi. Bir dönem Türkiye'de cari açık nedir adeta hiç bilmez ve bu rakamın üstünde durulmazdı. Çünkü bu 191,5 milyar dolarlık cari açığın 21,1

milyar doları 1985–2002 dönemini kapsayan on sekiz yılda verildi. Açığın 170,4 milyar doları ise 2003–2009 dönemini kapsayan son yedi yılda oluştu. Cari açığa yaşanan bu artışın izahı bu döneme ait büyüme oranları ile yapılmaktadır. 2002 yılında GSYH 230,5 milyar dolar iken, 2009 yılındaki daralmaya rağmen 608 milyar dolara kadar yükselmiştir.

2009 yılında ekonomide yaşanan % 4,7'lik daralma belki de geçmiş yıllarda olsa cari açığı sıfırlardı. 2009 yılı bu bakımdan, cari açık-büyüme bağının biraz zayıfladığını gösteren bir yıl olarak değerlendirilmektedir. Ekonominin % 4,7 gibi önemli ölçüde daraldığı bir yılda 14 milyar dolara yakın cari işlemler açığı verildi. 2009 yılındaki cari açık, son altı yılın en düşük rakamı olmakla birlikte, diğer yılların yine de üstünde bulunuyor. Dolayısıyla, 2010 yılı bu açıdan biraz kritik bir yıl gibi görünüyor. Cari açık-büyüme bağlantısı zayıfladığı için yüksek bir büyüme gerçekleşirse de cari açık beklentilerin çok üstüne çıkabilir. Kaldı ki, büyüme de 2008 ve 2009'la kıyaslandığında yukarılarda oluşacak, bu da cari açığı yukarı çekecektir. Bu iki etkenle birlikte 2010 yılının cari açığı resmi hedef olan 18 milyar doların bir kat üstüne çıkarsa hiç sürpriz sayılmaz (Aktaş, 2010).¹¹

---

¹¹ Aktaş, A. “Ne Kadar Büyüme, O Kadar Cari Açık”, Dünya, 15.02.2010.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE DIŞ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİLERİ ANALİZİ

Çalışmanın bu bölümünün amacı, dış ticaret ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ortaya koymak ve arasındaki ilişkiyi tespit etmektir. Bu çerçevede dış ticaret ilgili olan ithalat, ihracat, dış ticaret dengesi ve dış ticaret hacmi ve üretim sanayi arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmıştır.

3.1. VERİ SETİ MODEL VE EKONOMETRİK YÖNTEM

3.1.1. Çalışmanın Veri Seti

Analizde kullanılan veriler, 1980 yılından 2009 yılına kadar olan aralığı içermektedir. Çalışmada kullanılan orijinal veriler, 1980-2009 dönemine ait, Sanayi üretimi, Dış ticaret hacmi, İthalat, İhracat, Dış Ticaret Dengesi serileridir. Ekonomik büyümenin göstergesi Sanayi üretimi ve Dış ticaretin göstergesi olarak ithalat, ihracat, dış ticaret dengesi dış ticaret hacmi alınmıştır. Kaldor'un büyüme modelindeki ilk kanuna göre, GSYİH ile GSYİH'nin bir parçası olan sanayi sektörünün üretimi arasında pozitif bir ilişki vardır (Kaldor, 1966).

Türkiye, özellikle 1980 sonrası dönemde, ekonomide yaşanan yapısal dönüşüme paralel olarak, dış ticaretinde sektörel açıdan ciddi bir yapısal dönüşüm geçirmektedir. Türkiye, tarım ürünleri ihracatındaki kilit rolünü koruyarak, otomotiv, demir-çelik gibi sektörlerde sanayileşmesini hızlandırmaya yönelik politikalar geliştirmiştir. 1980'li yılın başında tarım ürünlerini ihracat içindeki payı % 35 seviyelerinde iken 2003 yılında bu oran % 5 seviyelerine düşmüş aynı şekilde sanayi ürünlerinin ihracat içindeki payı ise % 65 iken bu oran 2003 yılında % 93'lere çıkmıştır.

- 2008 yılında ihracatımızın %87,3 oranında olan sanayi ürünleri ihracatı 2007 yılında %23,6 oranında artmış ve 115,2 milyar dolar olmuştur. Sanayi

ürünlerinin genel ihracatımız içerisindeki yüksek payı nedeniyle, söz konusu ürünlerin ihracat artış hızı, genel ihracat artışında belirleyici olmuştur.

İhracatımız içinde % 80'in üzerinde payı olan sanayi sektörü ürünlerinin, içinde bulunduğumuz bilgi ve teknoloji çağında ayrı bir öneme sahip olduğu da herkesin kabul edeceği bir gerçektir

Bu veriler, Türkiye İstatistik Kurumu ve Merkez Bankası internet sitesindeki veri dağıtım sisteminden temin edilmiştir. Analiz esnasında kullanılan kısaltmalar aşağıda belirtildiği gibidir.

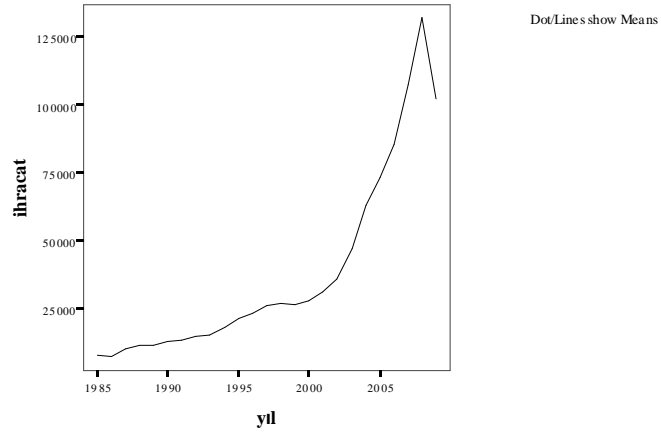
Tablo 33. Veri Tanımı

Değişken	Veri Tanımı
GSYH	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
DTD	Dış Ticaret Dengesi
İTH	İthalat
İHR	İhracat
SNY	Sanayi Üretim
DTH	Dış Ticaret Hacmi

Araştırmanın verilerine ait grafikler aşağıdaki gibidir.

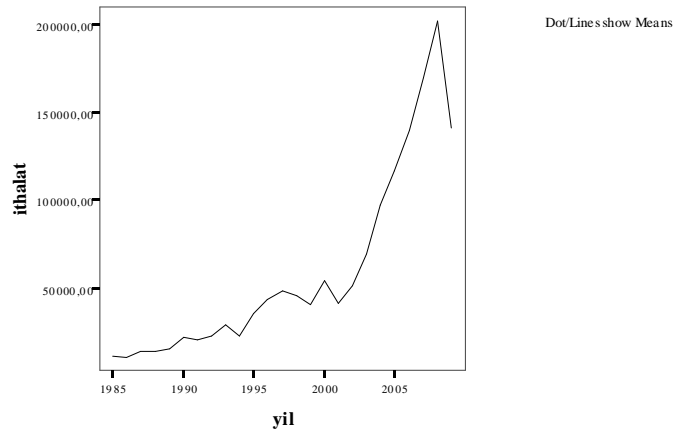
3.1.1.1. İhracat

Şekil 30. İhracat

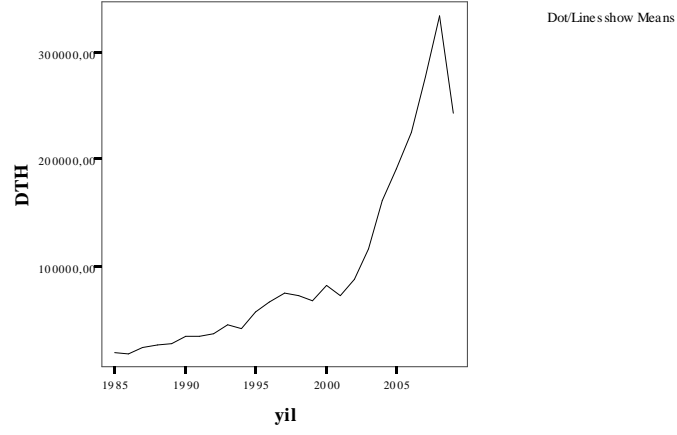
3.1.1.2. İthalat

Şekil 31. İthalat

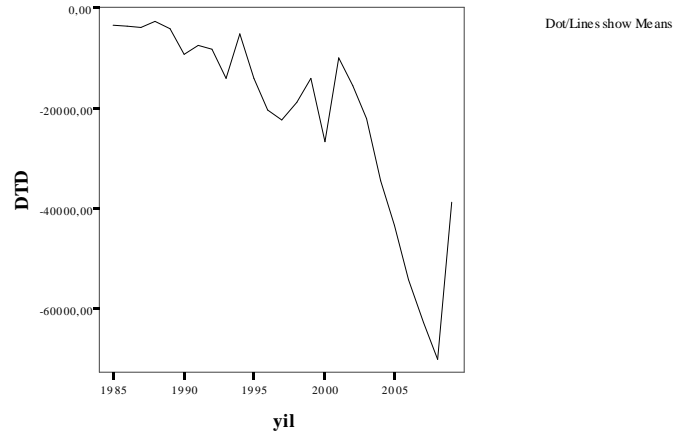
3.1.1.3. Dış Ticaret Hacmi

Şekil 32. Dış Ticaret Hacmi

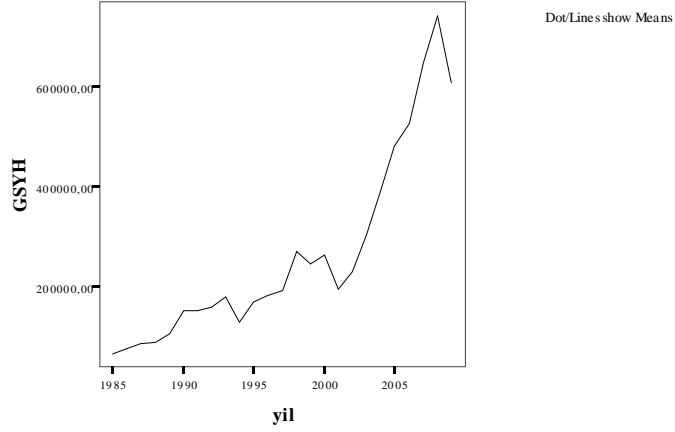
3.1.1.4. Dış Ticaret Dengesi

Şekil 33. Dış Ticaret Dengesi

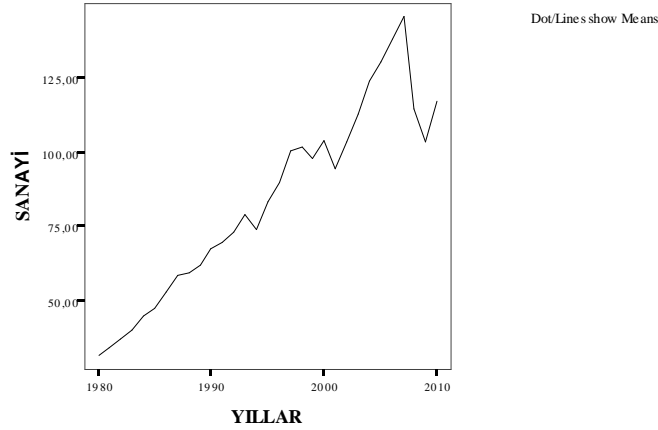
3.1.1.5. Gayri Safi Yurt İçi Hasıla

Şekil 34. Gayri Safi Yurt İçi Hasıla

3.1.1.6. Sanayi Üretimi

Şekil 35. Sanayi Üretimi

3.1.2. Çalışmanın Yöntemi

Zaman serilerinin kullanıldığı çalışmalarda, birbirleri ile ilişkisi araştırılan değişkenlerin durağan olup olmadıklarının belirlenmesi önem taşımaktadır. Çünkü seriler durağan değilse, istatistiksel olarak anlamlı olduğu düşünülen ilişki, sahte bir ilişki içerebilir. Ayrıca, durağan olmayan seriler ile yapılan modellemelerin öngörülleri geçerli olmayabilir. Bu nedenle, öncelikle uygulamada kullanılacak

değişkenlerin zaman serisi özellikleri araştırılmış ve nedensellik analizi yapılmıştır. Durağanlık kavramı, bir zaman serisinin ortalaması ile varyansının sabit olması ve seriye ait iki değer arasındaki kovaryansın incelenen zamana değil, yalnızca iki zaman değeri arasındaki farka bağlı olması şeklinde ifade edilmektedir (Korkmaz ve Uygurtürk, 2008: 125).

Genel olarak nedensellik testlerinde bir uzun dönem denge modeli ile birlikte bir kısa dönem hata düzeltme modeli önerilmektedir. Bu modeller hem değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkileri (denge ilişkilerini), hem de kısa dönem uyumlama davranışını (dengesizliği) bütünleştirme olanağı vermektedir.

Nedensellik ilişkisinin araştırıldığı makro ekonomik zaman serilerinin, genellikle veriyi ortaya çıkaran stokastik sürecin birim kökü ile karakterize edildiği bilinmektedir. Nedensellik testleri gecikme uzunluğuna ve serilerdeki birim köke duyarlıdır (Stock ve Watson, 1989). Bu çalışmada değişkenlerin durağanlık seviyeleri birim kök testi (unit root test) ile incelenmeye çalışılmıştır. Birim kök testinde, genişletilmiş Dickey-Fuller (augmented Dickey-Fuller - ADF) t-istatistik yöntemi kullanılmıştır.

3.1.2.1. Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) Birim Kök Testi

ADF testi, hata terimlerinin otokorelasyon içermesi durumunda kullanılmadığı için, zaman serilerinin gecikmeli değerleri kullanılarak bu sorun ortadan kaldırılmıştır (Yılmaz, 2009: 69). Değişkenlere ait gecikme seviyesi ise Akaike Bilgi Kriteri (Akaike Information Criterion – AIC) kullanılarak hesaplanmıştır. ADF testi için önerilen regresyon modelleri aşağıda gösterilmektedir.

Durağan olmayan zaman serileriyle yapılan regresyon analizleri, sadece bu seriler arasında bir eş bütünleşme ilişkisi varsa gerçek ilişkiyi yansıtabilir. Bu noktada durağanlık analizi oldukça önemli olduğundan, birim kök testleri uygulanarak değişkenlerin bütünleşme dereceleri belirlenmektedir. Bu çalışmada ele alınan zaman serilerinin durağanlık analizi, Dickey ve Fuller (1981) tarafından geliştirilen “Genişletilmiş Dickey-Fuller” (ADF) birim kök testi kullanılarak yapılmıştır.

$$\Delta Y_t = \alpha_1 Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \beta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$\Delta Y_t = a_0 + \alpha_1 Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \beta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3)$$

$$\Delta Y_t = a_0 + \alpha_2 trend + \alpha_1 Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \beta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (4)$$

Yukarıdaki denklemlerde Y_t durağanlık testinin uygulandığı değişkeni, Δ fark işlemcisini, a_0 sabit terimi, α ve β katsayıları, ε_t hata terimini ve $i= 1, 2, 3, \dots, k$ ise değişkenler arasındaki otokorelasyon sorununu engelleyen optimal gecikme uzunluğunu ifade etmektedir.

Durağan olmayan zaman serilerinin düzey değerleriyle çalışılıp çalışılmayacağını anlamak için eş bütünleşme analizinin yapılması gerekmektedir.

3.1.2.2. Eşbütünleşme Analizi ve Hata Düzeltme Modeli

Yapılan ekonometrik çalışmalarda genel olarak zaman serilerinin düzey halinde durağan olmadıkları görülmektedir. Durağan olmayan seriler, sahte regresyon sonucunu ortaya çıkarabilecekleri için serilerin farkı alınarak seriler durağan hale getirilmektedir. Serilerin durağan hale getirilerek, tahmin edilecek regresyonun, serilere ait uzun dönem verilerinin kaybolması nedeniyle, uzun dönem ilişkisinin gerçek olmaması sonucunu vereceği bilinmektedir (Tarı, 2005: 405).

Seriler arasındaki, uzun dönem ilişkisinin gerçek olup olmasının belirlenmesi ise eşbütünleşme testi ile yapılmaktadır. Engle ve Granger (1987)'in geliştirdikleri eşbütünleşme yaklaşımı ile düzeyde durağan olmayan fakat birinci farkı durağan olan zaman serileri düzey halleri ile regresyon analizinde modellenenmekte ve uzun dönem bilgi kaybı engellenerek, seriler arasındaki uzun dönemli ilişki sahte regresyon olmayıp, anlamlı hale gelmektedir (Karagöl vd., 2007: 75).

Johansen (1988) ve Stock; Watson (1988) tek değişkenli eş-bütünleşme denklemlerinin; yani, Engle-Granger yönteminin yol açtığı güçlükleri göz önüne alınarak çoklu eşbütünleşme ilişkilerini ortaya çıkaran vektörlerin tahmininde maksimum olabilirlik yönteminin kullanıldığı ve katsayı matrisine ilişkin rankın belirlenmeye çalışıldığı bir model geliştirmişlerdir. Bu yöntemin önemli avantajları söz konusudur. Örneğin, sınırlandırılmış eş-bütünleşme vektörlerinin ve uyumlama hızlarının testi bu yöntemde mümkündür ve çoklu eş-bütünleşme ilişkileri daha kolay bir şekilde tespit edilebilir (Enders 1995, 385; Johnston; Dinardo 1997, 303).

Johansen eş-bütünleşme analizi VAR modellerine dayanmaktadır. Eş-bütünleşme analizinde kullanılan VAR modeli ve modelin geçirdiği aşamalar t z gibi seviyesinde durağan olmayan bir grup seri göz önünde tutulduğunda matris gösterimleri ile tanımlanabilir (Favero 2001, 75). Matrisinin boyutunu değişken sayısını belirlemekte; matrisin rankı ise, değişkenler arasındaki doğrusal ve bağımsız ilişki bileşimlerinin sayısını vermektedir (Asteriou; Hall 2007, 319; 322; Özaktaş 2007, 81).

3.1.2.3. Hata Düzeltme Modeli

Granger temsil etme teoremine göre, eğer iki değişken eş-bütünleşik ise, bu durumda, hata düzeltme mekanizması çalışacaktır (ya da tam tersi). Hata düzeltme modeli, iki değişken arasında nedenselliğin belirlenebilmesi için bir ön test olarak da kullanılmaktadır. İki değişken arasında eş-bütünleşmenin varlığı, bu değişkenler arasında en az bir yönde nedensellik ilişkisinin olması demektir (Granger, 1988:198).

Engle ve Granger metodu, ilişkinin gerçek bir uzun dönem ilişki olduğunu kanıtlamaz. Bu bir varsayımdır ve istatistiksel olarak doğrulanamaz. Bu nedenle eş-bütünleşmenin analizinin sağlam bir iktisat teorisi tarafından desteklenmesi gerekmektedir (Charemza ve Deadman, 1992:157).

Zaman serileri arasındaki uzun dönemli ilişki belirlendikten sonra, serilerin kısa dönem dinamiklerini incelemek amacıyla ECM'nin kullanılması gerekmektedir.

ECM, eşbütünleşik durumdaki değişkenlerin birinci farkları alındığında Engle ve Granger gösterimine uygun olarak doğru formüle edilmektedir. Hata düzeltme teriminin önündeki katsayının negatif ve istatistiksel açıdan anlamlı olması modelin kısa dönemde de uzun dönemdeki dengeye geleceğini göstermektedir.

3.2. ÇALIŞMANIN MODELİ VE HIPOTEZİ

Çalışmada ekonomik büyümeyi temsilen sanayi üretimi verileri kullanılmıştır. Türkiye’de sanayi gelişimini temsilen sanayi üretim endeksi kullanılmaktadır. Bu endeks çeşitli sektörlerden elde edilen üretimi verir. , bir ekonomide yerleşik olan üretici birimlerin belli bir dönemde, yurtiçi faaliyetleri sonucu yaratmış oldukları tüm mal ve hizmetlerin üretim değerleri toplamından bu mal ve hizmetlerin üretiminde kullanılan girdiler toplamının düşülmesi sonucu elde edilen değerlerdir. Sanayi Üretim Endeksi (DİE, 1997=100) kullanılmıştır. Veriler TC Merkez Bankası web sayfasından derlenmiştir. Değişkenlerin büyüme oranları alındıktan sonra ekonometrik analizler uygulanmıştır.

Dış ticaret hacmi ise analizde fiili girişleri veri olarak alınmıştır.

Analizde E-views 5.1 ekonometrik analiz paket programı kullanılmıştır. Çalışmada esas ilgilendiğimiz dış ticaret ve sanayi üretimi DTD, DTH, İTH, İHR, SNY serilerinin logaritmalarının birinci farkları alınarak hesaplanmıştır. Bu çalışmada sanayi üretimi dış ticaret üzerindeki etkisini araştırmaktadır.

Öncelikle modelde kullanılan zaman serilerinin durağan olup olmadığının sınanması gerekmektedir. Bir zaman serisi, ortalamasıyla varyansı zaman içinde değişmiyor ve iki dönem arasındaki ortak varyansı bu ortak varyansın hesaplandığı döneme değil de yalnızca iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı ise durağandır.

3.3 BULGULARIN DEĞERLENDİRMESİ

Söz konusu değişkenlerin zaman serileri durağanlık analizi için ADF birim kök testi kullanılmıştır. Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) için sıfır hipotezi birim kök varlığını yani serilerin durağan olmadığını, alternatif hipotez ise birim kök

yoktur yani serilerin durağan olduğunu ifade etmektedirler. Test istatistikleri kritik değerlerden küçükse sıfır hipotezi reddedilir.

Birim kök testlerinde (Unit root) hem sabit trendsiz hem de sabit trendli model kullanılarak ADF testi yapılmıştır. Her bir değişken için birim kök testleri hem kendi seviyelerinde hem de birinci farkları alınarak Tablo 32’de verilmiştir.

Zaman serileri ile çalışılırken elde edilen denklemin uzun dönem ilişkisinin olup olmayacağını belirlenebilmesi için bu serilerin durağanlık analizinin yapılması gerekmektedir. ITH, IHR ve DTD, DTH, SNY değişkenleri için ADF birim kök testi sonuçları tablodaki gibidir.

Tablo 34. ADF Birim Kök Testi Sonuçları
Değişkenler Trendli ADF-t İstatistiği

Değişkenler	Trendli ADF-t İstatistiği	
ITH	-1,421583 (2)	-3,446765*
IHR	-0,649715 (5)	-3,447699*
DTH	-0,75487 (5)	-3452147*
DTD	-0,61857 (6)	-3,444512*
SNY	-0,73214 (8)	-3,416521*

* işareti %5 anlam seviyesindeki Mac Kinnon kritik değerlerini ifade ederken parantez içindeki değerler Schwarz bilgi kriterine göre seçilen en uygun gecikme uzunluklarıdır.

Tablo 35’den de görülebileceği gibi ITH, IHR, DTD, DTH ve SNY değişkenleri için elde edilen ADF t istatistiği değerleri %5 anlam seviyeli Mac Kinnon kritik değerlerinden daha küçük oldukları için, durağan olmadıkları görülmektedir. Bu değişkenlerin 1. farkları alınarak durağanlık testi sonuçları ise Tablo 36’da verilmiştir.

Tablo 35. Birinci Farklara Göre ADF Birim Kök Testi Sonuçları
Değişkenler Trendli ADF-t İstatistiği

Δ ITH	-11,58870 (1)	-3,446765*
Δ IHR	-10,75410 (4)	-3,447699*
Δ DTH	-11,78974 (4)	-3,442345*
Δ DTD	-8,412778 (5)	-3,448751*
Δ SNY	-9,543218 (6)	-3,418576*

* işareti %5 anlam seviyesindeki Mac Kinnon kritik değerlerini ifade ederken parantez içindeki değerler Schwarz bilgi kriterine göre seçilen en uygun gecikme uzunluklarıdır.

Tablo 36'daki sonuçlara göre ITH, IHR, DTD, DTH ve SNY değişkenleri birinci farkları alındığında durağan olarak bulunmuştur. Dolayısıyla değişkenler aynı seviyede (I(1)) durağan oldukları için eşbütünleşim (cointegration) analizi yapılacaktır.

Johansen'nın Eşbütünleşme Testi analiz sonuçları da Tablo 34'te gösterilmiştir.

Tablo 36. Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Hipotez	İz İstatistiği	Kritik Değer(%5)	Olasılık
H0: $r=0$	120.8703	41.97524	0.0001
H0: $r\leq 1$	78.0143	25.87211	0.0001
H0: $r\leq 2$	65.1734	18.47178	0.0004
H0: $r\leq 3$	49.6547	14.54687	0.0045
H0: $r\leq 4$	24.6589	12.69875	0.0069

Eşbütünleşme analizi sonucuna göre $r=0$, $r\leq 1$, $r\leq 2$, $r\leq 3$ ve $r\leq 4$ sıfır hipotezleri %1 anlam seviyesinde reddedileceğinden IHR, ITH, DTH, DTD ve SNY değişkenleri arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu ifade edilebilir.

Seriler arasındaki uzun dönemli anlamlı ilişki belirlendikten sonra, ilişkinin nedenselliği ve yönü belirlenmeye çalışılacaktır. Nedenselliğin kaynağının tespit edilmesi için Hata Düzeltme Modeli (Error Correction Models) uygulanmıştır. Granger (1988), değişkenler eşbütünleşik olduğunda standart Granger nedenselliğin geçerli olmayacağını, bu durumda seriler arasındaki nedensellik analizinin Hata Düzeltme Modeli (Error Corection Model, ECM) ile yapılmasının daha uygun olacağını belirtmiştir.

Tablo 38’de her bir bağımlı değişken için bağımsız değişkenlerin katsayılarına Wald testi uygulanır. Testten elde edilen F istatistik değerleri ile hata düzeltme terimlerinin katsayılarının t istatistik değerleri verilmiştir. Bağımsız değişkenlerin bütününün bir grup olarak anlamlı bulunması değişkenler arasında kısa dönem nedenselliğin varlığını gösterirken, hata düzeltme katsayısının t istatistiğinin anlamlı olması ise uzun dönem etkisinin varlığını gösterecektir.

Tablo 37. Hata Düzeltme Modeli (Error Correction Models) Sonuçları

	Gecikme Sayısı	F İstatistiği	ECMt-1 İçin t İstatistiği
Δ SNY $\leftarrow$ Δ DTD	M=1 n=1	5.7547*	-0.6128
Δ SNY $\leftarrow$ Δ IHR	M=2 n=2	77.8729*	-20.5137*
Δ SNY $\leftarrow$ Δ ITH	M=1 n=1	5.6307*	0.40859
Δ SNY $\leftarrow$ Δ DTH	M=2 n=2	5.5349*	-0.5823
Δ ITH $\leftarrow$ Δ SNY	M=2 n=2	99.3647*	-15.9874*
Δ IHR $\leftarrow$ Δ SNY	M=2 n=2	116.5988*	-18.7647*
Δ DTH $\leftarrow$ Δ SNY	M=1 n=1	55.1875*	-14.9655*
Δ DTD $\leftarrow$ Δ SNY	M=2 n=2	4.5686	-7.3207

*%5 A.S’de anlamlı olduğunu göstermektedir. m bağımlı n bağımsız değişken için Schwarz bilgi kriterine göre belirlenmiş optimal gecikme uzunluğunu göstermektedir.

Tablo 38’de kısa dönem nedensellik ilişkileri için F değerlerinin tamamı anlamlıdır.

Yani, İTHALAT-SNY, İHRACAT-SNY ve DIŞ TİCARET DENGESİ-SNY, DIŞ TİCARET HACMİ- SNY arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi söz konusudur denilebilir. Uzun dönemde de hata düzeltme katsayılarının işaretine ve anlamlılığına bakıldığında, sanayi üretiminden ihracata, sanayi üretiminden ithalata, sanayi üretiminden dış ticaret hacmine doğru bir nedensellik ilişkisi söz konusudur. Ayrıca İhracattan sanayi üretimine doğru bir nedensellik ilişkisi söz konusudur.

SONUÇ VE ÖNERİLER

1980’li yıllarda başlayan dış ticaretteki liberalizasyon politikası ile Türkiye’nin dış ticaretinde önemli değişimler olmuştur. Bu değişimin başında ihracat ve ithalatta görülen önemli ve sürekli artışlardır. 1980’de 3 milyar dolar civarında olan ihracat 2008 de 132 milyar dolara, 8 milyar dolar civarında olan ithalat ise 202 milyar dolara çıkmış, 1980 de dünya ihracatındaki payımız binde 14 iken, 2008 de binde 82’ye, binde 38 olan dünya ithalatındaki payımız ise binde 122’ye çıkmış, dönem başındaki 11 milyar dolar civarındaki dış ticaret hacmi ise 334 milyar dolara ulaşmıştır. Bu büyüklükteki artışlar sonucunda ise, 1980’de 5 milyar dolar olan dış ticaret açığı 1988’e kadar azalarak 2.5 milyar dolar civarına düşmüşken 2008’e kadar kriz yılları dışında sürekli artarak 70 milyar dolara ulaşmıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı 1980’de % 36.8 den 1988’de % 81.4’e ulaşmışken yine kriz yılları dışında sürekli azalarak 2008’de %65.4’e düşmüştür (Tablo 1).

- Dışa açıklığın bir ölçütü olan dış ticaret hacminin GSMH oranı ise aynı dönemde % 15’ten % 45’e çıkmıştır.
- 1980’de ihracatımızın GSYİH’ya oranı %4.3 ithalatımızın oranı %11.4 iken bu oranlar 2008’de sırası ile %17.8 ve %27.2’ye yükselmiştir.

Hacimdeki bu değişimlerin yanında ihracat ve ithalatın yapısında da önemli değişimler yaşanmıştır. Bu değişimleri ayrı ayrı özetleyecek olursak;

1. İhracattaki yapısal değişim;

- 1980’de % 56 olan tarım ve ormancılık ürünleri ihracatının toplam ihracat içindeki payı 2008’de %3’e düşerken imalat sanayinin payı %36.6dan , % 94.8’e artmıştır.
- Diğer taraftan 1980’de ihracatımızın % 65.3’ü tüketim malı, sadece % 9’u yatırım malı iken 2008’de tüketim mallarının payı %26.9’a düşerken yatırım malı ihracatımızın payı %36.6’ya çıkmıştır.(Tablo 4)
- Faktör Kullanım Yoğunluklarına göre ihracatın yapısında da önemli değişimler gerçekleşmiş. İhracatımız içinde 1990’da %47.7 olan Emek

Yoğun Sanayilerin payı 2008’de %25.9’a düşerken , Farklılaştırılmış ve Bilim Bazlı malların payı %6.5’den %15’lere çıkmıştır.(Tablo 10)

- Düşük Teknoloji ile üretilen malların imalat sanayi ihracatında 1990’da %56.7 olan payı 2008’de %28.6’ya düşmüş.Yüksek Teknoloji ile üretilen malların payı ise 1990’da %2.7 iken 2004’te %5.2’ye kadar artmış fakat bu yıldan sonra azalarak 2008’de %2.2’ye düşmüştür.Buna karşın orta-yüksek ve orta-düşük teknoloji ile üretilen malların payı 1990’da %40.5 iken 2008’de %69.5’e yükselmiştir.

Özetle ihracatımız düşük teknoloji mal ihracatından orta teknoloji mal ihracatına yükselmiştir (Tablo 11).

Bu yapısal değişikliğin yol açtığı olumsuzluklarda vardır. Bunlardan birincisi ihracatımızın yapısal olarak ithalat gerektiren girdilere kaymasıdır. İkincisi ise ihracatta öne çıkan sektörlerdeki uygulanan kur politikasına bağlı olarak da giderek daha çok ithal girdi kullanmaya başlamasıdır. Tablo 8’de görüleceği ihracat için gerekli ithal girdi oranı camda 2003’te %6’dan 2007’de %55, çimentoda 1997’de %9’dan 2007’de %56’ya gıda ve içkide 2001’de %47’den 2007’de %59’a, Taşıt araçlarında 1997’de %50’den 2007’de %65’e çıkmıştır. Bu durum yukarıda bahsettiğimiz gerek dış ticaret açığındaki artışın gerekse ihracatın ithalatı karşılama oranındaki düşüşün nedeni olmaktadır. Diğer taraftan ihracatın üretime oranının 1997 tüketim malları için %24,8’den ara malları için %10,4’ten,yatırım malları için %13’den, 2007 yılında sırası ile %44,5, %24,8 ve %62,2’ye çıkması ise ihracattaki artışın üretim artışı ile desteklenemediğini göstermektedir.

2. İthalattaki Yapısal Değişimler;

- 1980’ de %1 olan tarım ve ormancılık ürünleri ithalatının toplam ithalat içindeki payı 2008’de %3,2’ ye artarken madencilik ve taş ocakçılığının payı %40 lardan %17 ye düşmüş, imalat sanayi ithalatının payı ise %60lardan %79lara çıkmıştır.(Tablo 18)
- Diğer taraftan 1980 yılında 364 milyon dolarla toplam ithalat içinde %4.6 paya sahip tüketim malı ithalatı 2008’de 21.5 milyar dolarla toplam ithalatın

%11'ine ulaşmıştır. Yatırım malı ithalatının payı ise 1980'de %10.1 iken 1993'de %25'lere çıkmış, 2008'lerde ise %14-16 aralığına düşmüştür.

İthalatımızın %70-%75 ise ara mallar ithalatıdır.(Tablo 25)

- Sektörel ithalatın üretim miktarının oranlarına bakarsak bu oranlar tüketim malları için 1997'de %10.7 iken 2007'de %24.1, Ara malları için 1997'de %35.9 iken 2007'de %76.4'e, Yatırım mallarında ise aynı yıllarda %73.7'den %113'e çıktığını görürüz.(Şekil 20)
- Faktör Kullanım Yoğunluğuna göre ithalatın yapısına baktığımızda ise iyileşmeler görülür. Farklılaştırılmış ve Bilim Bazlı mallar ithalatının payı 1990'da %34.3'ten 2009'da %26.6'ya düşmüş, hammadde yoğun mal ithalatında ise bir değişme olmamıştır.(%10.4) Emek yoğun malların ithalatı ise aynı yıllarda %7.3'ten %10.6'ya çıkmıştır.(Tablo 23)
- Aynı türden iyileşmeyi teknolojik sınıflamada da görürüz. Yüksek Teknolojili mal ithalatı 1990'da %11.2 iken 2009'da bu oran %9.4'e Orta-Yüksek mal ithalatı aynı yıllarda %55'ten %49'a düşmüş, düşük teknolojili malların payı ise %14.3 olarak değişmemiştir.(Tablo 24)

İhracat ve ithalattaki bu gelişmeler cari açıkta önemli olumsuzluklara yol açmış. 1994, 1999, 2001 ve 2009'daki ekonomideki önemli daralmaların dışında sürekli olarak artarak 2008'de 42 milyar dolara çıkmış, cari açığın milli gelire oranı ise 2006, 2007 ve 2008 yıllarında %6 civarında olmuştur.(Tablo 33)

Türkiye büyüyebilmek için giderek artan oranda yatırım ve ara malı ithalatına bağımlı hale gelmiş bu durum ise Türkiye'yi krizlere açık hale getirmiştir.

Dış ticaret ve ekonomik büyümenin, yaptığımız ekonometrik çalışmaların sonucunda, İTHALAT-SNY, İHRACAT-SNY ve DIŞ TİCARET DENGESİ-SNY, DIŞ TİCARET HACMİ- SNY arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Uzun dönemde de hata düzeltme katsayılarının işaretine ve anlamlılığına bakıldığında, sanayi üretiminden ihracata, sanayi üretiminden ithalata, sanayi üretiminden dış ticaret hacmine doğru bir nedensellik ilişkisi söz konusudur. Ayrıca İhracattan sanayi üretimine doğru bir nedensellik ilişkisi söz konusudur.

Türkiye'nin ihraç ürünlerinde ithalatın önemli bir payı olması , özellikle ara mallarında ve yatırım mallarında ithal ikamesine geçmesini zorunlu kılmaktadır.Bu konuda gerçekçi kur politikasının uygulanması da gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Alkin, Erdoğan (1990). *Uluslararası Ekonomik İlişkiler*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Alkin, Erdoğan (1992). *Gelir ve Büyüme Teorisi*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Altay, Asuman (2005). *Türkiye’de Beşeri Sermayenin Karşılaştırmalı Analizi*, TUGIAD Ekonomi Ödülleri Kitapları No: 5, Evren Yayıncılık, Ankara.
- Apak, Talha (2002a). “Yetkili Müesseseler (Döviz Büroları) Mevzuatı (Kuruluşu - Denetimi - Vergilendirilmesi)”, *Mali Çözüm Dergisi*, Sayı: 61, Ekim-Aralık.
- Arbak, Turgay (2007). “Araştırma ve Geliştirme Faaliyetlerinin Desteklenmesi Hakkında Kanun Tasarısı”, *E-Yaklaşım Dergisi*, Sayı: 53, Aralık.
- Arrow, K. J. (1962). “The Economic Implications Of Learning By Doing”, *The Review Of Economic Studies*, Vol: 29(3).
- Aslan, Alper ve Ferit Kula (2008). “Dış Ticaret Serbestisinin Türk İmalat Sanayi Fiyat Maliyet Marjları Üzerindeki Etkisi”, *İTÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:7, Sayı:13.
- Ateş, İsmet ve Aziz Bostan (2007). “Türkiye’de Dış Ticaretin Serbestleşmesi ve Yoksullaştıran Büyüme (1989-2004)”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 18, Bahar.
- Bağrıaçık, Atila (2003). *Belgelerle Uygulamalı Dış Ticaret İşlemleri*, Bilim Teknik Yayınevi, Yedinci Baskı, İstanbul.
- Bedelsiz İhracata İlişkin Tebliğ (Tebliğ No: İhracat 96/10), *Resmi Gazete*, R.G. No: 22510, R. Tarihi: 06.01.1996.
- Bedestenci, H. Çetin ve Murat Canitez (2004). *Dış Ticaret İşlemler ve Uygulamalar*, Gazi Yayınevi, Ankara.
- Berksoy, Taner (1985). “1980’lerde Dış Ekonomik İlişkiler”, *Bırakınız Yapsınlar Bırakınız Geçsinler Türkiye Ekonomisi 1980-1985*, Ankara.
- Berksoy, Taner (1994). *Dış Ticarete Liberalleşme ve İthalat Eğilimleri*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No: 1994-27, İstanbul.
- Beyfuss, Jorg (1987). “Verimlilik ve İhracat Arasındaki Etkileşim: Dış Ticaret Politikası Açısından Bir Yorum”, *Verimlilik, İhracat, Kalkınma Sempozyumu, Mpm Yayını* (174-184), Ankara.
- Boratav, Korkut ve Ercan Türkcan (1993). *Türkiye’de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve Kit’ler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Bozoğlu, Mehmet (2007). Dış Ticaret, *Geleceğin Girişimcileri Projesi*, Samsun.
- Bulut, Cihan (2006). *Ekonomik Yapı ve Politika Analizi, Türkiye Ekonomisi Performans Değerlendirmesi*, Der Yayınları, İstanbul.
- Cass, D. (1965). “Optimum Growth In An Aggregative Model Of Capital Accumulation”, *Review Of Economic Studies*, Vol: 32(3), July
- Cobb, C. W. ve P. H. Douglas (1928). “A Theory Of Production”, *The American Economic Review*, Vol: 18(1), Ss.139-165.

- Çelebi, Kemal (2002). “Türkiye’de Teknolojik Yapı ve Dış Ticaret Üzerindeki Etkileri”, *Celal Bayar Üniversitesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 1-2.
- Çiçek, Serkan (2009). “Küreselleşme ve Enflasyon: Küresel Çıktı Açığı Hipotezi-Türkiye Örneği”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Dağdelen, İlhan (2004). “Liberalizasyon”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 1, <http://www.insanbilimleri.com/ojs/index.php/uib/article/view/110/108>, (02 Kasım 2010).
- Doğan, Cem ve Derya Ersel (2009). “Türkiye’nin Dış Ticaret Dengesinin Box-Jenkins Modelleriyle Tahmini”, *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, Cilt: 24, Sayı: 24(276), Mart 2009, Ss.52-73.
- Domar, Evsey (1946). “Capital Expansion, Rate Of Growth And Employment”, *Econometrica*, Ss.140-144.
- DTM (2002). Türkiye’nin Dış Ticaret Stratejisi, Ankara.
- DTM (2005). Dış Ticaretin Görünümü, Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirmeler Genel Müdürlüğü.
- Ehrlich, I. ve L. Francis (1997). “The Problem Of Population And Growth: A Review Of The Literature From Malthus To Contemporary Models Of Endogenous Population And Endogenous Growth”, *Journal Of Economic Dynamics And Control*, Vol: 21(1).
- Enders, Walter. 1995. *Applied Econometric Time Series*. Nee York: Wiley.
- Ercan, F., K. Tanyılmaz ve D. Karakaş (2008). “Türkiye’de Sermaye Birikimi, Sanayileşme Politikaları ve Sektörel Değişmeler”, *Çeşitli Yönleriyle Cumhuriyetin 85. Yılında Türkiye Ekonomisi*, (Ed: Gülen Elmas Arslan), Ankara.
- Ergün, Orhan (1998). “Sanayimizde Ar-Ge Teşvikleri”, *E-Yaklaşım Dergisi*, Sayı: 68, Ağustos.
- Ergüneş, Nuray (2009). “2001 Krizinden Bugüne Reel Sektörün Değişen Finansmanı ve Değişimin Dinamikleri”, *Anadolu Uluslararası İktisat Kongresi’nde Sunulmuş Tebliğ*, 17-19 Haziran, Eskişehir.
- Ersungur, Mustafa ve İlkay Noyan Yalman (2009). “Bölgesel Kalkınmada İhracat Teşviklerinin Etkinliği”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 1.
- Ertek, Tümay (2005). *Makroekonomiye Giriş*, Beta Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul.
- Eşiyok, Ali, (2008) “Türkiye Ekonomisinde Üretimin ve İhracatın İthalata Bağımlılığı, Dış Ticaretin Yapısı: Girdi-Çıktı Modeline Dayalı Bir Analiz”, *Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları Dergisi*, Yıl:3(1-2), S. 117-160.
- Eşiyok, Bayram Ali (2008). “Türkiye Ekonomisinin Rekabet Gücündeki Gelişmeler ve Faktör Kullanım Yoğunluklarına Göre Dış Ticaretin Yapısı”, *Güncel Ekonomik Soru(N)Lar Kongresi 2007 Bildiri Kitabı, Aydın*.

- Günçavdi, Öner, Suat Küçükçifçi ve Murat Üngör (2008). “Cari Açıklar ve Türkiye’nin Artan Döviz İhtiyacı”, *Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları*, Sayı: 3(1-2), 2008.
- Gylfason, T. (1999). *Principles Of Economic Growth*: Oxford, New York Oxford University Press, Uk.
- Hançerlioğlu, Orhan (1993). *Ekonomi Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Harrod, Sir Roy E. (1939). “An Essay In Dynamic Theory”, *Economic Journal*, Vol: 49(193).
- Hepaktan, E (2008), “Türkiye’nin Dönüşüm Sürecinde Dış Ticaret Politikaları”, *Ulusal İktisat Kongresi*.
- Hepaktan, Erdem (2007). “Türkiye’nin Dış Ticaretinin Gelir Yönlü Analizi”, *Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları*, Sayı: 1(2).
- İhracat Yönetmeliği, 2. Kısım İhracat Şekilleri ve Esasları, Madde 5, Resmi Gazete, R.G. No: 22515, R.G. Tarihi: 06.01.1996.
- Kaldor, N. ve J. A. Mirrlees (1962). “A New Model Of Economic Growth”, *Review Of Economic Studies*, Vol: 29.
- Kar, Muhsin ve Sami Taban (2005). “*İktisadi Gelişmenin Temel Dinamikleri ve Kaynakları*”, *İktisadi Kalkınmada Sosyal, Kültürel ve Siyasal Faktörlerin Rolü*, (Ed: Muhsin Kar ve Sami Taban), Ekin Kitabevi, Bursa.
- Karagül, Mehmet (2003). “Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeyle İlişkisi ve Etkin Kullanımı”, *Akdeniz İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 5.
- Karahan, Kasım ve Murat Canitez (2005). *Uygulamalı İhracat - İthalat İşlemleri ve Dokümantasyon*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Karluk, Rıdvan (1998). *Uluslararası Ekonomi*, Beta Yayınevi, İstanbul.
- Kazgan, Gülten (1997). *İktisadi Düşünce Veya Politik İktisadın Evrimi*, Yedinci Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Kazgan, Gülten (2006). *Tazminattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul.
- Kemer, Barbaros (2005). *Dış Ticaret Teknikleri Teori-Uygulama*, Birinci Baskı, Alfa Aktüel Yayınları, İstanbul.
- Kibritçioğlu, Aykut (1998). “İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 53 (1-4).
- Kiliç, Alaattin (1992). “Türkiye’ nin Dış Ticaret Politikaları”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fbe, İstanbul.
- Kiziltan, Alaattin (1996). “İhracatın Belirleyicileri Türk İmalat Sanayi Üzerine Bir Uygulama”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Kibritçioğlu, Aykut (1996). *Uluslararası Makro İktisat*, Ankara.
- Koban, Emine (2001). *Dış Ticaret Eğitimi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu ve Demirtaş Sanayiciler Derneği, Bursa.

- Koopmans, T. C. (1965). "On The Concept Of Optimal Economic Growth", In The Econometric Approach To Development Planning, Amsterdam North Holland.
- Kumcu, E. (2004). "Sıcak Paradan Değil Sıcak Paraya Mahkum Olmaktan Korkalım", *Hürriyet*, 22.11.2004.
- Kumcu, E. (2005). "Yüksek Cari Açıkla Sürdürülebilir Büyüme", *Hürriyet*, 13.01.2005.
- Kurt, Serdar ve Harun Terzi (2007). "İmalat Sanayi Dış Ticaret Verimlilik ve Ekonomik Büyüme İlişkisi", *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 1(25-46).
- Küçükalay, Mesut ve Kemal Türkcan (2004). "*Nüfus ve Kalkınma*", *Kalkınma Ekonomisi Seçme Konular*, (Ed: Sami Taban ve Muhsin Kar), Ekin Kitabevi, Bursa.
- Küçükkiremitçi, Oktay ve Diğerleri (2008). Küresel Mali Kriz ve Reel Sektöre Muhtemel Etkileri, Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü Raporu, Ankara.
- Levhari, D. (1966a). "Extensions Of Arrow's Learning By Doing", *Review Of Economic Studies*, Vol: 33.
- Levhari, D. (1966b). "Further Implications Of Learning By Doing", *Review Of Economic Studies*, Vol: 33.
- Lucas, R. E. (1988). "On The Mechanics Of Economic Development", *Journal Of Monetary Economics*, July.
- Melemen Mehmet ve S.Burak Arzova (2000). *Uluslararası Ticaret Alternatif Finansman Teknikleri ve Muhasebeleştirilmesi Ticari Yazışma Örnekleri*, Türkmen Kitabevi, İstanbul.
- Melemen, Mehmet (2006). "Türkiye İhracatının 2003, 2004 ve 2005 Yıllarındaki Yüksek Artışının Nedenleri Üzerine Bir Saha Araştırması", *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, Sayı: 26, Cilt: 7, Yıl: 13, Haziran.
- Obandan, M.I. (2006). Globalization Of Finance And The Challenge Of National Financial Sector Development. *Journal Of Asian Economics*. No. 17, 316-332.Ss.
- Olalı, H.,1975. *Dış Ticaret Teorileri ve Politikası*, Ege Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını, İzmir, 411s.
- Özer, İtır (2007). "Stratejik Ticaret Politikaları", *Uluslar Arası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları*, Cilt: 2 Sayı:3.
- Özgüven, Ali (1988). *İktisadi Büyüme, İktisadi Kalkınma, Planlama ve Japon Kalkınması*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Öztürk, Salih ve Deniz Özyakışır (2005). "Türkiye Ekonomisinde 1980 Sonrası Yaşanan Dönüşümlerin GSMH, Dış Ticaret ve Dış Borç Bağlamında Teorik Bir Değerlendirmesi", *Mevzuat Dergisi*, Yıl: 8, Sayı: 94, <http://www.Mevzuatdersisi.Com>, (01 Kasım 2010).
- Parasız, İlker (1997). *Modern Büyüme Teorileri*, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- Parasız, İlker (1998). *Makro Ekonomi: Teori ve Politika*, Ezgi Kitabevi, Bursa.

- Pekin, T., 1993. *Makro Ekonomi: Para, Milli Gelir, İstihdam*, Bilgehan Basım Evi, İzmir, 218s.
- Polat, Çetin (2004). "Türkiye'de Uygulanan İhracat Teşvik Politikaları", *E-Yaklaşım Dergisi*, Sayı: 15, Ekim.
- Prasad, E, Rogoff, K, Wei, S, Kose, M. A. (2004). Financial Globalization, Growth And Volatility In Developing Countries. Nber Working Paper. No. 10942
- Ramsey, F. (1928). "A Mathematical Theory Of Saving", *Economic Journal*, Vol: 38(152).
- Rivera-Batiz, L. A. ve P. Romer (1991). "International Trade With Endogenous Technical Change", *European Economic Review*, Vol: 35.
- Romer, P. (1986). "Increasing Returns And Long-Run Growth", *Journal Of Political Economy*, October.
- Romer, P. (1990) "Endogenous Technological Change", *Journal Of Political Economy*, Vol: 98, October.
- Serin, Secdet (2001). "*Dış Ticaret ve Dış Ticaret Politikası*", Türkiye Ekonomisi Sektörel Analizi, (Ed: Ahmet Şahinöz), İmaj Yayıncılık, Ankara.
- Seyidoğlu, H. (2002), *Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlüğü*, 3. Baskı, Güzemcan Yayınları, İstanbul.
- Seyidoğlu, Halil (2001). *Uluslararası İktisat*, Güzem Yayınları, İstanbul.
- Seymen, D. vd. "Türk Dış Ticaretinin Yönü Dış Ticaret Politikası Perspektifinden Bir Değerlendirme", *Anadolu Uluslararası İktisat Kongresi'nde Sunulmuş Tebliğ*, Eskişehir 2009, S.8.
- Seymen, Dilek Aykut (2000). "Dış Ticarete Yeni Korumacı Eğilimler ve Türk Dış Ticareti Açısından Değerlendirilmesi", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Seymen, Dilek,(2003) "Dış Ticaret Politikası Araçları", Deü-Atmer, İzmir, 03 Mayıs2009),<http://Www.Deu.Edu.Tr/Userweb/Dilek.Seymen/Dosyalar/Dis%20ticaret%20politikasi%20araclari.Pdf>
- Sheshinski, E. E. (1967). *Optimal Accumulation With Learning By Doing*, Essays On The Theory Of Optimal Growth, (Ed: K. Shell), Cambridge, Mit Pres, Ma.
- Skaggs, N. T. (1999). "Adam Smith On Growth And Credit - Too Weak A Connection?", *Journal Of Economic Studies*, Vol: 26(6), S.483-484.
- Smith, A. (1976). *The Wealth Of Nations*, Liberty Classics.
- Solow, Robert M. (1956). "A Contribution To The Theory Of Economic Growth", *The Quarterly Journal Of Economics*, Vol: 70.
- Stock, James And Watson, Mark (1989), "Interpreting The Evidence On Money-Income Causality", *Journal Of Econometrics* 40, Pp. 161-182
- Swan, T. W. (1956). "Economic Growth And Capital Accumulation", *Economic Record*, No: 32.
- Şanlı, Cemal (1996). *Uluslararası Ticari Akitlerin Hazırlanması ve Uyuşmazlıkların Çözüm Yolları*, Beta Yayınları, İstanbul,.

- Şen, Fulya (2007). “Büyüme ve Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Şenses, Fikret (2009). “*Neoliberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat Mı Engel Mi?*”, *Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tansel, A. ve N. D. Güngör (1997). “The Educational Attainment Of Turkey’s Labor Force: A Comparison Across Provinces And Over Time”, *Metu Studies In Development*, Vol: 24 (4).
- Tari, Recep ve Funda Sera Kumcu (2005). “Türkiye’de İstikrarsız Büyümenin Analizi”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 9.
- Tcmb (2000). 2000 Yıllık Rapor, [Http://Www.Tcmb.Gov.Tr](http://www.Tcmb.Gov.Tr), (02 Kasım 2010).
- Türkan, Ercan (2006). “Türkiye’de Üretimin İhracat ve İthalat Bağımlılığı”, TCMB Raporu, Temmuz.
- Türkiye Vakıflar Bankası (2007). “*Küreselleşme Sürecinde Dünya ve Türkiye Ekonomisinde Sektörel Yapıdaki Dönüşüm Üzerine Bir İnceleme*”, *Sektör Araştırmaları Dizisi*, Türkiye Vakıflar Bankası Yayınları, Eylül.
- Utkulu, Utku (2005). *Türkiye’nin Dış Ticareti ve Değişen Mukayeseli Üstünlükler*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir.
- Uzawa, H. (1965). “Optimum Technical Change In An Aggregative Model Of Economic Growth”, *International Economic Review*, Vol: 6.
- Uzay, Nıfset (2002). “Türkiye’de İhracatın Genel Gelişimi (1980-2000)”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 26, Mart.
- Wayenberge, Elisa Van (2009). “*Washington Mutabakatı’ndan Washington Sonrası Mutabakata*”, (Çev: Elif Karaçimen), *Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma*, (Ed: Fikret Şenses), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yavilioğlu, Cengiz (2002). “Kalkınmanın Anlambilimsel Tarihi ve Kavramsal Kökenleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1.
- Yenilmez, Füsün (2004). Türkiye’nin Ab ile Dış Ticaretinde Endüstri İçi Ticaret, Eskişehir.
- Yentürk, Nurhan (1993). 1980 Sonrası Türkiye Ekonomisinde İhracatın Yapısal Gelişimi, 3. *İzmir İktisat Kongresi*, 4-7 Haziran 1992, DPT Tebliği.
- Yılmaz, Ahmet ve Togan Karataş (2009). “Türkiye Ekonomisinde 2001 Krizi Sonrası Süreçte Cari İşlemler Açığının Nedenleri Üzerine Bir İnceleme”, *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt: 27, Sayı: 2.
- Yiğit, Mehmet (1996). *İhracat Teşviklerinin Ekonomik Analizi*, Üniversite Kitabevi, Kütahya.
- Yumuşak, İbrahim Güran (1997). “İçsel Büyüme Teorileri, Gelişmekte Olan Ülkeler ve Kamu Politikaları Üzerine”, *Hazine Dergisi*, Sayı: 6, Nisan.
- Yükseler, Zafer (1998). “Makro Ekonomik Hesaplar ve Ödemeler Dengesi”, [Http://Www.Ekutup.Gov.Tr/Ekonomi/Makro/Yukselez/Odemeler.Pdf?Ref.Com](http://www.ekutup.gov.tr/ekonomi/makro/yukselez/odemeler.pdf?ref.com), (11 Kasım 2010).

Yükseler, Zafer ve Ercan Türkan (2008). *Türkiye'nin Üretim ve Dış Ticaret Yapısında Dönüşüm Küresel Yönelimler ve Yansımalar*, Tüsiad Yayınları, Yayın No: Tüsiad-T/2008-02/453, İstanbul.

EKLER**EK-1 DIŞ TİCARET GÖSTERGELERİ (2002 - 2009/03) (milyar dolar)**

Ülkeler	İthalat								İhracat								Dış Ticaret Dengesi							
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009/03	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009/03	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009/03
Gelişmiş Ülkeler																								
Almanya	40,72	50,32	59,58	64,69	75,53	87,82	99,72	75,83	51,15	62,55	75,74	80,83	92,31	109,98	121,10	85,74	10,43	12,23	16,16	16,14	16,78	22,16	21,38	9,91
Amerika	96,78	104,76	122,48	139,45	154,49	163,08	175,30	124,47	57,76	60,40	68,23	75,50	86,39	95,68	107,29	83,12	-39,02	-44,36	-54,24	-63,96	-68,11	-67,40	-68,02	-41,35
Avusturya	6,50	8,28	9,98	10,60	11,43	13,57	15,20	11,05	6,53	8,09	9,85	10,42	11,39	13,62	14,99	10,54	0,03	-0,20	-0,13	-0,18	-0,04	0,05	-0,21	-0,51
Belçika	16,47	19,55	23,77	26,53	29,32	34,39	38,86	27,05	17,95	21,27	25,54	27,84	30,57	35,97	39,35	28,35	1,48	1,72	1,77	1,31	1,25	1,58	0,49	1,30
Danimarka	4,07	4,68	5,57	6,20	7,10	8,14	9,14	7,12	4,68	5,44	6,30	6,97	7,63	8,44	9,57	7,32	0,61	0,75	0,73	0,77	0,52	0,30	0,42	0,20
Finlandiya	2,84	3,54	4,28	4,89	5,78	6,80	7,60	4,77	3,75	4,43	5,12	5,45	6,43	7,49	7,99	4,83	0,91	0,89	0,84	0,56	0,65	0,69	0,39	0,06
Fransa	27,35	33,19	39,20	41,97	45,14	51,56	58,45	43,16	27,55	32,63	37,63	38,58	41,31	45,94	50,15	36,46	0,20	-0,57	-1,57	-3,39	-3,84	-5,63	-8,30	-6,70
Hollanda	18,21	22,03	26,61	30,29	34,72	41,00	47,48	33,69	20,27	24,64	29,75	33,83	38,62	45,84	52,44	37,92	2,06	2,61	3,14	3,54	3,90	4,84	4,96	4,23
İngiltere	28,58	32,25	38,65	41,33	46,51	52,02	52,15	36,84	23,47	25,73	29,17	32,15	37,61	36,78	37,93	26,48	-5,11	-6,52	-9,49	-9,19	-8,90	-15,24	-14,22	-10,36
İrlanda	4,35	4,48	5,15	5,71	6,09	6,98	6,90	5,34	7,33	7,72	8,72	9,13	9,06	10,12	10,29	9,24	2,98	3,23	3,58	3,42	2,97	3,14	3,39	3,90
İspanya	13,71	17,36	21,50	24,04	27,38	32,40	33,25	22,10	10,44	13,00	15,20	16,04	17,80	21,08	22,23	16,19	-3,27	-4,37	-6,30	-8,00	-9,58	-11,32	-11,02	-5,92
İsviçre	5,63	7,01	8,39	9,30	10,62	12,70	13,75	9,03	6,91	8,52	10,26	10,90	12,31	14,06	15,09	9,82	1,28	1,51	1,87	1,60	1,69	1,36	1,34	0,79
İtalya	6,95	7,94	9,27	10,09	12,03	12,76	14,37	11,95	7,31	,3	9,89	10,49	12,96	13,79	15,89	12,79	0,35	0,46	0,62	0,39	0,93	1,03	1,52	0,84
Japonya	20,52	24,76	29,57	32,03	36,87	42,59	45,97	32,65	21,13	24,91	29,45	31,06	34,73	41,61	44,57	31,26	0,62	0,15	-0,13	-0,97	-2,14	-0,98	-1,40	-1,40
Kanada	28,07	31,89	37,92	43,07	48,11	51,74	63,56	46,57	34,67	39,21	47,13	49,70	53,90	59,39	65,31	44,86	6,60	7,32	9,21	6,63	5,79	7,65	1,75	-1,71
Norveç	18,52	20,00	22,79	26,19	29,15	31,57	33,83	25,23	21,04	22,68	26,41	30,01	32,35	34,96	37,75	25,32	2,52	2,67	3,61	3,82	3,20	3,39	3,91	0,09
Lüksemburg	1,05	1,35	1,67	1,82	2,21	2,29	2,61	1,98	0,85	1,11	1,35	1,56	1,91	1,87	2,09	1,52	-0,20	-0,24	-0,32	-0,26	-0,31	-0,43	-0,51	-0,46
ortalama	2,88	3,34	4,03	4,63	5,35	6,67	7,34	5,18	4,94	5,69	6,86	8,65	10,17	11,31	14,13	9,58	2,05	2,35	2,83	4,02	4,82	4,64	6,79	4,41
ortalama	19,07	22,04	26,13	29,05	32,66	36,56	40,30	29,11	18,21	20,91	24,59	26,62	29,86	33,77	37,12	26,74	-0,86	-1,13	-1,55	-2,43	-2,80	-2,79	-3,18	-2,37
Gelişmekte Olan Ülkeler																								
Brezilya	3,94	4,03	5,24	6,13	7,61	10,05	14,43	9,93	5,04	6,10	8,06	9,88	11,48	13,39	16,50	11,75	1,10	2,07	2,82	3,74	3,87	3,34	2,07	1,83
Çek Cumhuriyeti	3,37	4,27	5,67	6,37	7,77	9,82	11,71	8,12	3,19	4,06	5,59	6,50	7,91	10,18	12,04	8,39	-0,18	-0,21	-0,09	0,13	0,15	0,36	0,33	0,27
Çin	24,61	34,42	46,77	55,00	65,95	79,69	94,43	66,12	27,14	36,54	49,44	63,50	80,75	101,51	119,05	91,50	2,53	2,11	2,68	8,50	14,79	21,82	24,62	25,38
Endonezya	2,61	2,71	3,88	4,81	5,09	6,21	10,67	6,62	4,76	5,09	5,97	7,14	8,40	9,51	11,40	7,91	2,16	2,38	2,09	2,33	3,31	3,30	0,73	1,29
Güney Afrika	2,22	2,83	3,93	4,58	5,69	6,64	7,29	5,37	2,46	3,02	3,77	4,32	4,85	5,80	6,62	4,71	0,24	0,19	-0,16	-0,25	-0,84	-0,84	-0,67	-0,66
Hindistan	4,71	5,92	8,10	11,68	14,52	17,98	24,07	16,96	4,10	4,78	6,28	8,02	10,09	12,15	14,64	11,31	-0,60	-1,14	-1,82	-3,66	-4,43	-5,84	-9,43	-5,65
Kore	12,68	14,90	18,71	21,77	25,78	29,74	36,27	23,71	13,54	16,15	21,15	23,70	27,12	30,96	35,17	25,95	0,86	1,25	2,45	1,93	1,34	1,22	-1,11	2,23
Macaristan	3,14	3,97	4,96	5,4	6,32	7,85	8,85	5,93	2,87	3,58	4,56	5,16	6,12	7,81	8,84	6,10	-0,27	-0,39	-0,40	-0,29	-0,21	-0,03	-0,01	0,17
Meksika	14,06	14,21	16,40	18,48	21,34	23,50	25,72	18,95	13,42	13,73	15,67	17,85	20,83	22,66	24,28	17,98	-0,64	-0,48	-0,73	-0,63	-0,51	-0,84	-1,44	-0,97
Polonya	4,59	5,68	7,43	8,46	10,58	13,77	16,80	10,90	3,42	4,48	6,21	7,44	9,23	11,65	13,81	9,78	-1,17	-1,21	-1,22	-1,02	-1,35	-2,12	-2,99	-1,12
Rusya	5,08	6,34	8,12	10,45	13,69	18,62	24,23	14,65	8,94	11,33	15,27	20,32	25,30	29,62	39,36	20,47	3,86	4,99	7,15	9,86	11,61	11,00	15,14	5,81
Slovakya	0,97	1,36	1,87	2,25	3,02	4,47	5,86	4,29	0,84	1,32	1,74	2,07	2,82	4,32	5,67	4,19	-0,13	-0,04	-0,13	-0,18	-0,20	-0,15	-0,19	-0,11
TÜRKİYE	4,32	5,74	8,16	9,78	11,72	14,17	16,60	10,62	3,01	3,90	5,28	6,15	7,19	8,93	10,94	8,92	-1,31	-1,83	-2,88	-3,62	-4,53	-5,24	-5,66	-1,70
ortalama	6,64	8,18	10,71	12,71	15,31	18,65	22,84	15,55	7,13	8,78	11,46	14,00	17,08	20,65	24,49	17,61	0,50	0,59	0,75	1,30	1,77	2,00	1,65	2,06

Kaynak: OECD

EK 2- GSYH (2000 - 2009) (milyon dolar)

Ülkeler	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008(*)	2009(*)
Almanya	1.905.795	1.892.595	2.024.060	2.446.885	2.748.821	2.794.478	2.914.988	3.320.913	3.667.513	3.060.312
Amerika	9.816.975	10.127.950	10.469.600	10.960.750	11.685.925	12.421.875	13.178.350	13.807.550	14.264.600	14.002.739
Arjantin	284.204	268.697	97.732	127.571	151.958	181.549	212.710	260.402	326.474	310.331
Avusturya	191.761	190.319	206.684	252.516	289.419	304.529	323.071	371.219	415.321	361.791
Brezilya	644.283	554.410	505.712	552.239	663.552	881.753	1.089.301	1.333.502	1.572.839	1.268.508
Çin	1.198.478	1.324.814	1.453.833	1.640.963	1.931.646	2.235.750	2.657.842	3.382.445	4.401.614	4.832.992
Danimarka	160.533	160.583	174.420	212.981	244.983	258.096	274.114	310.502	342.925	290.124
Endonezya	165.521	160.657	195.593	234.834	257.005	285.856	364.350	432.060	511.765	468.389
Filipinler	75.912	71.216	76.814	79.634	86.930	98.829	117.566	144.062	168.580	156.441
Finlandiya	122.154	125.198	135.815	164.869	189.170	195.671	209.705	246.247	273.980	233.563
Hindistan	461.913	473.044	495.008	573.153	669.407	784.252	874.771	1.102.351	1.209.686	1.185.726
İngiltere	1.480.527	1.471.396	1.614.699	1.862.770	2.199.250	2.280.061	2.435.699	2.803.404	2.674.085	2.007.049
İrlanda	96.879	104.778	122.954	157.685	185.221	202.022	222.609	261.247	273.328	217.756
İspanya	582.377	609.631	688.676	885.358	1.045.671	1.132.132	1.233.427	1.439.983	1.611.767	1.397.232
İsrail	123.691	121.696	111.853	118.007	125.801	133.293	143.984	164.103	201.761	204.133
İsveç	246.372	225.546	249.378	311.763	357.721	367.162	393.760	453.844	484.550	359.113
İtalya	1.100.563	1.118.318	1.223.236	1.510.055	1.730.095	1.780.781	1.865.112	2.117.516	2.313.893	1.987.836
Japonya	4.668.786	4.097.958	3.925.113	4.234.917	4.608.136	4.560.671	4.363.632	4.384.380	4.923.761	4.992.846
Kanada	725.158	715.632	734.773	868.319	993.998	1.133.428	1.278.971	1.436.086	1.510.957	1.229.367
Kolombiya	94.075	92.871	92.878	91.758	113.780	144.539	162.497	207.991	240.654	198.460
Lüksemburg	20.329	20.216	22.659	29.214	34.216	37.668	42.593	49.724	54.973	46.513
Macaristan	47.955	53.309	66.496	84.326	102.075	110.217	113.053	138.429	156.284	125.877
Malezya	93.790	92.784	100.846	110.202	124.750	138.022	156.857	186.718	222.219	212.480
Meksika	628.854	672.823	702.022	700.324	759.422	849.030	952.340	1.025.428	1.088.128	827.189
Mısır	99.155	95.399	87.506	81.384	78.802	89.794	107.375	130.346	162.164	188.059
Peru	53.323	53.935	56.756	61.342	69.702	79.408	92.306	107.399	127.598	122.948
Polonya	171.263	190.421	198.205	216.811	253.021	303.976	341.670	424.790	525.735	402.974
Sri Lanka	16.891	16.285	17.102	18.882	20.662	24.406	28.280	32.349	39.604	38.517
Şili	75.200	68.556	67.252	73.990	95.653	118.249	146.763	163.877	169.573	135.773
Tayland	122.725	115.536	126.877	142.640	161.340	176.352	206.993	246.053	273.248	268.581
TÜRKİYE	266.439	195.545	232.280	303.262	392.206	482.685	529.187	649.125	729.443	552.180
Yunanistan	127.604	131.144	147.910	193.835	231.069	246.217	267.713	312.752	357.549	325.190

Kaynak:IMF(*) Gölge hücreler IMF tahmini rakamlarını vermektedir.

